

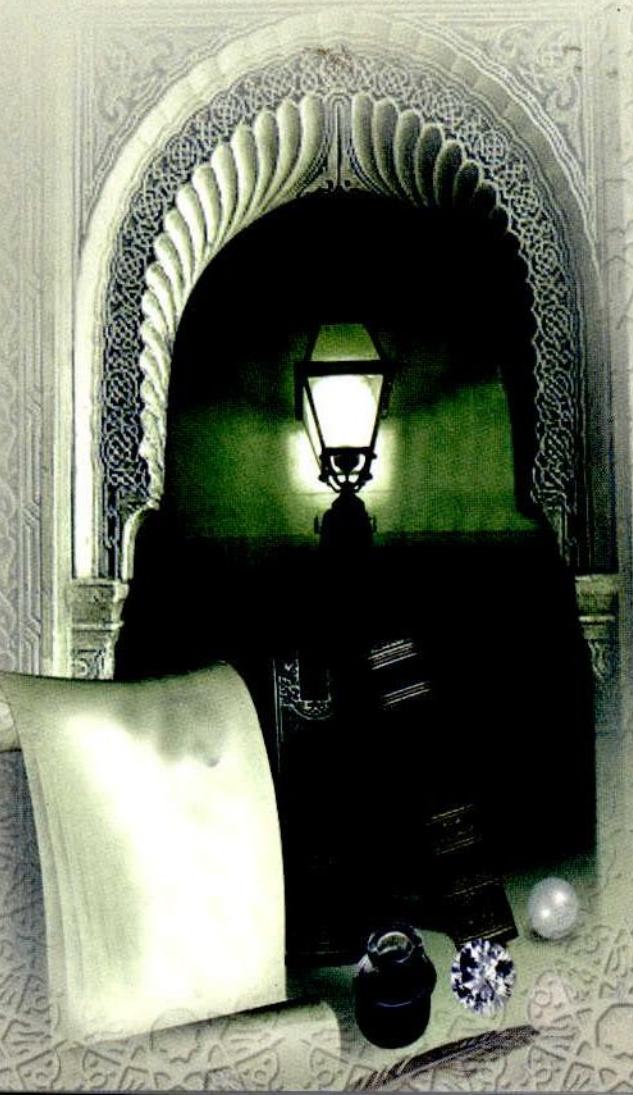
فہد علی حسینی

تالیف

سیخ علی اکبر بن علی حسینی

مکتبہ البشری

کراچی - پاکستان

فِصْوَلَةِ بَنِي جُبَرِيلَ

٧٦٧

تأليف
شيخ على أكبر بن على حسینی الرحمه

طبعه مديرية رقحمة ملونة

اسم الكتاب : **قصص لغير**

عدد الصفحات : 144

السعر : 65/- روبية

الطبعة الأولى : ٢٠١١ / ١٤٣٢ هـ

اسم الناشر : **مكتبة البشارة**

جمعية شودهري محمد علي الخيرية (مسجلة)

Z-3، اوورسيز بنكلوز، جلستان جوهر، کراتشي. باکستان

الهاتف : +92-21-34541739, +92-21-37740738

الفاكس : +92-21-34023113

الموقع على الإنترنت : www.maktaba-tul-bushra.com.pk

البريد الإلكتروني : al-bushra@cyber.net.pk

يطلب من : مكتبة البشرى، کراتشي. باکستان +92-321-2196170

مكتبة الحرمين، اردو بازار، لاہور. +92-321-4399313

المصباح، ۱۶ - اردو بازار، لاہور. +92-42-7124656, 7223210

بک لینڈ، سئی پلازہ کالج روڈ، راولپنڈی. +92-51-5773341, 5557926.

دار الإخلاص، نزد قصہ خوانی بازار، پشاور. +92-91-2567539

مکتبہ رسیدیہ، سرکی روڈ، کوئٹہ. +92-333-7825484

وأيضاً يوجد عند جميع المكتبات المشهورة

فهرست مصاہین

موضع		موضع		موضع	
					مقدمة
خطبہ.....		ابواب ثلاثی مجرد.....		باب اول.....	۵
كلمات عرب، فعل.....		باب دوم.....		باب سوم.....	۶
فعل ماضی.....		باب چارم.....		باب ششم.....	۷
معروف و محبوب.....		باب پنجم.....		باب ربع.....	۸
اوزان فعل، حرف اصلی وزانہ.....		باب هفتم.....		باب هشتم.....	۹
اوزان صبغ، معروف و محبوب.....		ابواب ملحق بر باغی مزید.....		ابواب ربعی مجرد.....	۱۰
اثبات فعل ماضی معروف.....		باب اول.....		ابواب ربعی مزید فیہ.....	۱۱
اثبات فعل مضارع معروف.....		باب دوم.....		باب اول.....	۱۲
فعل مضارع نقی بـ "لن"		باب سوم.....		باب سوم.....	۱۳
فعل مضارع مسکنی بـ نقی جمد.....		باب چارم.....		باب دوم.....	۱۴
فعل مضارع بـ "لکیلہ"		باب پنجم.....		باب سوم.....	۱۴
فعل مضارع بـ "خیف"		باب ششم.....		ثلاثی مزید، اقسام مطلق.....	۱۵
لائے نقی ولام امر.....		باب هفتم.....		ابواب با هزه و صل.....	۱۶
امر، صبغ امر.....		باب اول.....		باب اول.....	۱۷
بنی و مغرب، بنی اصل.....		باب دوم.....		باب دوم.....	۱۸
اقسام سـ گانہ اسم، مصدر.....		باب سوم.....		باب چارم.....	۱۹
انواع جامد.....		باب پنجم.....		باب پنجم.....	۲۰
مصدر فعل ثلاثی مجرد.....		باب ششم.....		باب ششم.....	۲۱
اوزان اکثریہ.....		باب هفتم.....		باب هفتم.....	۲۱
اوزان تادره و مبالغہ.....		ابواب بـ هزه و صل.....		باب اول.....	۲۲
اسم مشتق.....		باب اول.....		باب دوم.....	۲۳
اسم فعل.....		باب دوم.....		باب سوم.....	۲۴
اسم مفعول.....		باب سوم.....		باب چارم.....	۲۵
اسم ظرف.....		باب پنجم.....		باب پنجم.....	۲۵
صفت مشبہ.....		ابواب ملحق بر باغی.....		باب هفتم.....	۲۶
اسم ثلاثی مجرد، اوزان اسم.....		استفعال.....		باب اول.....	۲۷
اسم رباعی مجرد، اوزان اسم.....		انتفعال.....		ثلاثی و رباعی، ثلاثی مجرد.....	۲۸

صفحة	موضوع	صفحة	موضوع	صفحة	موضوع
	الفعال		ادعاء متقاربين	٥٤
١١٣	قانون ضربی و سیدی	٧٧	٥٤	چهار اقسام
١١٥	قانون فتوی	٧٧	متقارین در مخرج یا صفت	٥٥
١١٦	قانون سقاية و حولايا	٧٨	حرف حلقه	٥٥	صحیح، مہوز، معقل
١١٧	قانون عده و سه	٧٩	قانون تائے احتمال	٥٦	مثال، اجوف، ناقص
١١٨	قانون مسجدی	٨٠	قانون حُصُم و خِصَم	٥٧	مضاعف
١١٩	ابدا و حذف	٨١	قانون تائے تفعل و تفاعل	٥٧	مضاعف شلاطی و رباعی
١٢٠	حرف ابدال	٨٢	اجتناع ساکنی	٥٨	وجوه تخفیف لفظ
١٢١	الف دیاء	٨٢	قانون دواب و خاصة	٥٨	اسکان و تحريك
١٢٢	واو و میم و نون	٨٣	اصل در تحريك ساکن	٥٩	اصول مہوز
١٢٣	باء ولام	٨٤	وجوب فتحه در "من"	٥٩	قانون بیر و آمن
١٢٤	حرف زوالک	٨٥	وقف	٦٠	قانون جاء و أئمه
١٢٥	تعريف حروف زوالک	٨٥	وجوه اسکان آخر	٦١	قانون میر و جون
١٢٦	ولیل زیادتی حرف	٨٦	وقف عصا و رحمی	٦٢	اصول معقل
١٢٧	زیادتی حرف تصعیف	٨٧	قانون هذا جزء	٦٢	أجوه و اشاح و أدؤر
١٢٨	زيادات غالب متعدد	٨٨	قانون إلام و غلامی	٦٣	قانون محارب و قوول
١٢٩	ترجیح بشہ	٨٩	امالہ	٦٤	قانون اوصال و أول
١٣٠	تمرین	٩٠	موانع امالہ	٦٥	قانون قل و بیع
١٣١	تعريف تمرین	٩٢	شیئ و جمع	٦٦	قانون قیم و قیام
١٣٢	بنائے مثل محوی از ضرف	٩٢	جمع صحیح	٦٧	قانون قائل و بائع
١٣٣	بنائے بھنفل	٩٣	جمع قلیل	٦٨	قانون یدعی
١٣٤	بنائے اخودون	٩٤	جمع کثیر	٦٩	قانون تلق و ادل
١٣٥	قواعد خط	١٠٢	جمع بواون و نون	٧٠	قانون تقوی و دنیا
١٣٦	کتابت یاسین	١٠٣	جمع بالف و تاء	٧١	اصول مضاعف
١٣٧	کتابت اضرین	١٠٤	اسم جنس	٧١	قانون مد
١٣٨	کتابت مؤحل و ففة	١٠٥	تفحیر	٧٢	قانون فر
١٣٩	کتابت مستہرون	١٠٥	تفحیر مغرب	٧٣	شروط ادغام
١٤٠	کتابت فروت	١٠٩	تفحیر ترمیم	٧٤	نمایح حروف
١٤١	کتابت ال	١١٠	تفحیر جمع کثیر	٧٤	مخرج حلق
١٤٢	کتابت مائشان	١١١	تفحیر اشارات و موصولات	٧٥	مخرج لام و راء
	کتابت آن ناصیہ	١١٢	نسبت	٧٦	صفات حروف
		١١٢	تعريف نسبت	٧٦	مبہورہ مہوسہ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والعالمين.....

الحمد لله: الف لام نزد زمخشري برائے جنس ست کہ اشارہ کردہ شود بوسے سوئے ماہیت مدخول علیہا بدروں لحاظ افراد؛ چہ الحمد لله دراصل حمدًا لله بود، یعنی مفعول مطلق حمد فعل مخدوف، ہر گاہ فعل را حذف نموده، مصدر را قائم مقام مش کر دند، ومصدر را حکم فعل دادند ای چنانکہ فعل دلالت بر ماہیت بدروں ملاحظہ افراد داشت، ہمچنین این مصدر، وجملہ فعلیہ را برائے قصد و امام و ثبات کہ مناسب مقام است اسمیہ نمودند، ونصب حمدًا بر ارفع تغیر داده الف لام بر آس آوردند، پس حمدًا چنانکہ در حالت نصب بر ماہیت دال بود، ہمچنین بعد دخول الف ولام؛ تازیت فرع بر اصل لازم نیا یہد.

ونزد اکثرے برائے استغراق است کہ اشارہ کردہ شود بدروں بماہیت موجودہ در ضمن جمیع افراد، واین قول انسب مقام است، ونزد بعض برائے عهد خارجی ست کہ مشیر بود بغرض معین موجود در خارج معہود میان متكلم و مخاطب، پس مراد ازاں حمد کامل خواهد بود کہ در حدیث آمده: الحمد لله أضعاف ما حمده جمیع خلقه کما یحبه ویرضاه، و "حمد" مصدر است بمعنی ستودن، یا اسی مصدر بمعنی ستایش، ولام در "للہ" برائے تملیک است یا تخصیص، و "الله" علم است برائے ذات و احباب الوجود مسنج جمیع صفات کمال منزه از نفس وزوال، تعالیٰ شأنہ المتعال.

رب العالمين: "رب" صفت مشبه مضاد بعمول خود است. اگر گوئی: پس اضافت لفظی خواهد بود و آں مفید تعریف نیست در ایں صورت چگونہ صفت "الله" واقع شود؟ گویم: این وقته ست کہ صفت بمعنی حال یا استقبال باشد، و اینجا "رب" بمعنی استمرار است، پس اضافت معنوی خواهد بود، چنانکہ گفتہ اند. گویم: "رب" بدل از "الله" است، و تکرہ بدل از معرفہ میے آید، ہاں، تکرہ اگر بدل از معرفہ باشد تخصیص آں ضرور است، لیکن آں تکرہ اگر من حیث المفہوم بر کثیرین صادق نہ باشد حاجت تخصیص نیست صرّح به الرضی و أبو علی.

ونزد کسانیکہ اضافت مصدر بعمول ش معنیست "رب" مصدر ہم میتواند شد بمعنی اسم فاعل یا بمعنی خود برائے مبالغہ، چون: زید عدل، و مرمنہب کسانیکہ لفظی ست باز حاجت تاویل افتاد. و "العالمین" جمع "عالیم" بمعنی ماسوی اللہ است باعتبار تعدد انواع، و به صیغہ جمع مذکور سالم بنا بر تغییب ذوی العقول بر غیر آں، و بعضے "العالمین" را اسم جمع گفتہ اند؛ چہ اگر جمع شود از مفرد خاص باشد؛ زیرا کہ "العالمین" برائے ذوی العقول است، و "عالیم" عام، و جمع از مفرد خاص نہی بود، جوابش پیشتر دانستی، کذا فی "النوادر" وغیرہ.

العالمین: بحسر لام جمع عالم بمعنی دانا، و مراد ازاں یا عقلاء علی العموم ہستند، یا افراد انسان، بہر کیف ایں تخصیص بعد تعییم برائے شرف اہل علم، و ترغیب طالبان کہ برائے تحصیل ایں مرتبہ کو شند است، و صنعت تجنیس با "العالمین" مفتوح اللام نیز

دارد. (نوادر الوصول وغیره)

والصَّلاة على رَسُولِهِ مُحَمَّدَ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ.

بدان - عَلَمك الله تعالى - كـ **كلمات عرب سـ قـ فـ** قـ سـ تـ: **فعل** وـ **اسم** وـ **حرف**. **فعل**: **كلمة** اـ **يـ بـ رـ اـ ئـ اـ فـ هـ اـ مـ مـ عـ نـ يـ بـ يـ كـ اـ زـ اـ زـ مـ نـ مـ نـ** **ماـضـيـ وـ حـالـ وـ مـسـتـقـبـلـ**,

الصلة: **گویند**: مشترک لفظی است، اگر منسوب بخدا بود مراد از ای رحمت است، و از نسبت ملائکه استغفار، و از مؤمنان دعا، و از طیور و حوش تسبیح، والخش برای تفحیم بواه نوشته میشود. **رسوله**: و آن انسانیست که مبعوث شود با کتاب الهی بسوی خلق برای تبلیغ احکام. اگر گویی: این تعریف بر حضرت آدم ﷺ صادق نمی‌آید؛ چه مبعوث به خلق نبودند، بلکه خلق بعد شان بوجود آمد. جوابش آنکه: قول ما: بسوی خلق متعلق به تبلیغ است، و آن علت غایبیست که مقدم بر فعل باشد. و در این تعریف وارد میشود که عدد کتب الهی یکصد و چهار است، و عدد رساله سـ صـدـ وـ سـیـزـدـهـ، پـسـ چـگـونـهـ برـ هـرـ رـسـوـلـ کـتـابـ نـازـلـ شـدـ؟ـ جـوـاـشـ پـنـاـکـهـ درـ "ـشـرـحـ موـاـقـفـ"ـ وـ "ـخـيـالـيـ"ـ وـ غـيـرـهـ مـذـكـورـ استـ آـنـكـهـ کـتـابـ نـوـ بـاـهـرـ رـسـوـلـ ضـرـورـ نـیـسـتـ،ـ جـاـزـتـ استـ کـهـ بـاـچـنـدـ رـسـوـلـ کـتـابـ بـاـشـدـ کـهـ هـرـ گـاهـ مـأـمـوـرـ بـرـ عـلـمـ آـشـدـنـدـ،ـ گـوـيـاـ بـاـهـرـ یـكـهـ نـازـلـ شـدـ،ـ يـاـمـکـرـ رـنـاـزـلـ شـدـهـ چـوـںـ سـوـرـةـ فـاتـحـهـ،ـ وـنـبـتـ نـزـوـلـ بـاـکـسـیـ مـتـعـارـفـ شـدـ کـهـ اوـلـ بـرـ وـنـازـلـ گـرـدـیدـ.ـ (ـکـذـاـ فـيـ النـوـادـرـ وـغـيرـهـ)

علمك إلخ:

آمده ماضی بمعنی مضارع چند جا عطف ماضی بر مضارع در مقام ابتداء
بعد موصول وناء ولفظ حيث وكلما در جزاء وشرط وعطف هر دو باشد در دعا

(نوادر الوصول)

عرب: تخصیص "عرب" باعتبار مقصود است ورنہ یقیق زبانے خالی ازین سـ قـ سـ تـ: بالكسر اسم مصدر بمعنى كـدرـارـ، وبالفتح مصدر بمعنى كـرـدنـ. **فعل كلـهـ**: [لقد یکشـ بـاـ برـ کـثـرـ تـصـرـفاتـ سـتـ،ـ وـ نـظـرـ صـرـفـيـ بـرـ تـصـرـيفـ].ـ اـگـرـ گـوـيـيـ: قـيـدـ مـسـتـقـلـ اـزـ تـعـرـيـفـ فـعـلـ چـراـحـدـفـ کـرـدـ؟ـ گـوـيـمـ:ـ تـاـوارـدـ نـشـوـدـ کـهـ فـعـلـ مـرـكـبـ سـتـ اـزـ نـسـبـتـ غـيـرـ مـسـتـقـلـ وـحدـثـ مـسـتـقـلـ،ـ وـمـرـكـبـ اـزـ مـسـتـقـلـ،ـ وـغـيـرـ آـشـ غـيـرـ مـسـتـقـلـ باـشـ اـگـرـ چـهـ جـوـاـشـ هـمـ مـمـکـنـ بـوـدـ.ـ (ـنـوـاـدـرـ الـوـصـوـلـ)ـ **مـبـنـيـ**: اـیـ مـوـضـوـعـ پـسـ اـفـعـالـ کـهـ درـ استـعمالـ زـمانـهـ اـزـ اـنـهـاـ وـرـشـدـهـ دـاخـلـ باـشـدـ،ـ وـاسـماـنـیـکـهـ استـعمالـ آـشـ باـزـمـانـهـ استـ چـوـںـ اـسـمـ فـاعـلـ خـارـجـ بـوـدـ.

ماـضـيـ إـلـخـ: اـیـ یـكـ مـخـصـوسـ اـزـ اـزـمـيـرـ سـهـ گـانـهـ درـاـیـاـفـتـهـ شـوـدـ،ـ پـسـ صـبـوحـ وـغـبـوقـ بـعـنـیـ شـرـابـ صـحـ وـشـامـ وـارـدـهـ شـوـدـ؛ـ چـهـ بـرـ مـطـلقـ صـحـ وـشـامـ دـلـالـتـ مـیـکـنـدـ درـ ماـضـیـ باـشـدـ یـاـ حـالـ یـاـ استـقبـالـ،ـ وـ ہـمـچـنـیـنـ لـفـظـ ماـضـیـ وـغـيـرـهـ وـارـدـهـ نـیـسـتـ؛ـ زـیرـاـ کـهـ مـرـادـ اـزـ فـہـمـ زـمانـهـ بـھـیـنـاتـ لـفـظـ سـتـ نـهـ بـمـادـهـ آـشـ،ـ وـ ہـمـچـنـیـنـ مـضـارـعـ کـهـ درـاـیـاـ دـوـ زـمانـهـ استـ؛ـ چـراـکـهـ حـقـيقـهـ دـلـاتـشـ عـلـیـ الاـخـتـلـافـ بـرـ یـكـ زـمانـهـ استـ،ـ وـبـنـاـبرـ اـشـتـرـاـکـ بـحـالـتـ وـاحـدـهـ مـوـضـوـعـ بـرـایـهـ دـوـ زـمانـهـ نـیـسـتـ.ـ (ـنـوـاـدـرـ الـوـصـوـلـ)

چوں: فتح الله کشاد خدا وفتح می کشاید یا خواهد کشاد. واسم: کلمہ ایست موضوع برائے معنی مستقل نہ بایکے از از مرئہ مذکورہ، وحرف: کلمہ ایست موضوع برائے معنی غیر مستقل، نحو: ذہبت من البصرة إلى الكوفة. أما فعل سه قسم ست: ماضی ومضارع وامر. ماضی: فعلے سنت موضوع.....

ويفتح: اختیار ایں دو مثال برائے تفاؤل ست یعنی گویا درے از علم بر طالب کتاب کشادہ شد یا کشادہ میشود. (نوادر الوصول) اسم: اصلہ سمو بالضم بر منہب حق بمعنی علو واوا از آخر انداخت، همزہ در اول آورند، وسین را برائے تحجیف ساکن کردن، دراں ہشت لغت ست: سم سبی مثلث السین واسم بالكسر والضم.

معنى مستقل: فهم آں محتاج بدیگرے نباشد، واسمائے لازم الاضافت وارونہ شود؛ زیرا کہ در فهم معنی فوق مثلاً فهم مطلق ما یفوق عليه باید، وآن إجمالاً کفایت میکند، چنانکہ در فهم ابتداء مطلق ما منه الابتداء. وبدال کہ مصنف مثال اسم نیاورد یا برائے شہرت؛ چہ کلامے ازال خالی نباشد، یا بتا برآنکہ لفظ اسمن و فعل وحرف وماضی ومضارع وغیر آں کہ بیان کرد ہم اسماء اند، یا برائے آنکہ در ذہبت إلخ مذکور ست. اگر گوئی: مثال فعل ہم دراں مذکور است؟ جوابش آنکہ: در آنجا یک قسم فعل مذکور است فقط علاوه دراں اہتمام فعل نزد صرفیان بسیار، در تفاؤل مذکور بالاشعار است.

از از مرئہ: امس وغدو غیرہ وارد نشود؛ زیرا کہ زمانہ در بینا ہماں معنی لفاظ است نہ معنی کہ مقارن زمانہ باشد.

مضارع: بمعنی مشابہ مشتق است از مضارع است؛ چہ این صیغہ مشابہ است با اسمن فاعل وغیرہ در وزن عروضی، ووقوع آں صفت نکره و تخصیص ب بعضے حروف، و آنرا غابر ہم گویند از غبور بمعنی آیندہ شدن، و مستقبل نیز خوانند بکسر باء، و قیاس ہمین ست؛ زیرا کہ پیش آیندہ است چنانکہ ماضی گذرندہ، کذا في "شرح الزنجانی"، و مشهور بفتح باء است؛ زیرا کہ زمانہ مستقبل بکسر باء است پس آنچہ دراں ایس زمانہ یافتہ می شود مستقبل بالفتح خواهد بود، و ایس توجیہ ضعیف است. و آنچہ گفتہ اندکہ بالفتح افعح است؛ زیرا کہ خطائے مستعمل از قیاس متروک افعح میباشد راہ بجائے نہ مے برد؛ چہ ایس قاعدہ اگرچہ مسلم است، لیکن قیاس در بینا متروک نیست، ہم استعمال عرب برباء معتبر است نہ جملاء و مقلدین، و از کجا ثابت شد کہ بلغاء عرب بفتح استعمال می کنند؟

فعلے سنت: بدین قید اسماء افعال خارج شد. **موضوع:** بدین قید خارج شد مملاط، وصیغہ اسمن فاعل و مفعول، ولم یضرب وغیرہ؛ چہ موضوع برائے دلالت بر زمانہ ماضی نیست، و کاد و مثل آں کہ در استعمال دلالت بر زمانہ ندارد داخل ماند؛ زیرا کہ موضوع برائے آنست.

برائے دلالت بر حدوث کارے در زمانه گذشتہ۔ ومضارع: فعلے ست موضوع برائے دلالت بر حدوث امر در زمان حال یا استقبال۔ وامر: فعلے ست موضوع بجهت فرمودن مخاطب را با مرے چوں: إِقْرَأْ یعنی بخواں۔ ماضی ومضارع دو قسم ست: معروف ای فعلے کے منسوب بفاعل جملی یا خفی.....

فعلے ست: ازنجامش: اوه بمعنی آتیوج کے اسم فعل ست خارج شد۔ **موضوع:** خارج شد ازین قید صیغہ مصدر بحرف شرط، ومثل: ضارب الان او غدا کے دلاتش بر حال واستقبال بعارض ست، وداخل ماند مضارع افعال مسلخ از زمان چوں یکاد.

در زمان حال: بد انکہ مضارع نزد بعضے چوں ابن حاجب مشترک است میان حال واستقبال، ونزد بعضے حقیقت ست در استقبال مجاز در حال، ونزد رضی وابن طراوہ بالکس، وتفصیل دلائل در "نوادر" ست۔ واژ قول مصنف: در زمانه حال یا استقبال وهم از قول او در معنی یفتح: می کشاید یا خواهد کشاد ثابت نمی شود کہ نزو او مشترک ست؛ چہ جائز است کہ برائے بیان اختلاف باشد۔

فعلے ست: بدین قید مثل: نزال وعلیک اسمائے افعال بروں رفت۔

فرمودن إن: مراد از اس مطلق گفتن است مخاطب را که معنی مصدری ایں فعل پیدا کن، بطریق استعلام باشد یا مساوات یا خصوص، پس التماس و دعا را شامل خواهد بود۔ و مراد از پیدا کردن عامست که بر سبیل وجوب بود چوں: ﴿أَقِيمُوا الصَّلَاة﴾ (الأنعام: ۷۲) یا استحباب نحو: استعد بالله، یا ایاحت، مثل: ﴿فَاصْطَادُوا﴾ (المائدۃ: ۲) یا اصلاً طلب مقصود بناشد بلکہ تهدید مغض بود، مثل: ﴿أَعْمَلُوا مَا شِئْتُم﴾ (فصلت: ۴۰) کذا فی "النوادر"، و مصنف از ذکر زمانه سکوت کرد اگرچہ زمانه استقبال در ای معتبر است بخیال اینکه در انداز تاصل ظاهر می شود؛ چہ فرمودن بکارے در ماضی ممکن نیست، و حال استقرار ندارد، پس جز استقبال باقی نماند، و فیه تأمل.

بامرے: ای بکارے پس دور لازم نہ شود۔ **ماضی و مضارع:** نہ امر؛ زیرا کہ امر مجهول نیاید، و آنکہ مجهول نماید در اصطلاح ایناں مضارع است۔ (حاشیة) **معروف:** کہ شناخته شده است بسبب بودن فاعل آں مظہر۔

فاعل جملی: و آنست که حدث بد و قائم باشد، برابر است کہ صادر هم ازو شود، چوں: ضرب زید، یا نه مثل: طال عمر، واژین تعریف جواب آں دریابی که گویند: شناختن فعل معروف بنابر تعریف مصنف موقوف است۔ بر شناخت فاعل، و شناخت فاعل موقوف برادر آن فعل؛ لأن الفاعل ما أَسند إِلَيْهِ الْفَعْل، پس دور لازم آید۔ و حاصل جواب از دور: که فعل در بینا بمعنی اصطلاحی است، و در تعریف فاعل بمعنی لغوی که حدث باشد؛ تا فاعل صفات رانیز شامل بود۔ (نوادر الوصول)

نحو: خلق الله و يخلق، و مجھول که چنان نبود، نحو: خُلِقَ العالم ويخلق. و هر یک ماضی و مضارع، و هر یک معروف و مجھول می آید بر اوزان مختلفه. صرفیان فاء و عین و لام را برائے وزن کلمات قرار داده اند؛ تازائد را از اصلی ممتاز سازند و میثات کلمه را تصویر نمایند. اصلی حرفة است که در جمیع متصرفات کلمه یافته شود و در موازنہ برابر فاء یا عین یا لام افتاد وزائد

خلق الله: بعید نیست که در ایراد ایں ماده مثال تنبیه باشد. بر بودن حق تعالیٰ فاعل جملی و روشن، ورد باشد. بر فرقه دهی که قائل اند بعدم تاثیر فاعل در عالم، و نیز بر فلسفه که بر تصرفات ایں عالم بعقل و رب النوع منسوب می کنند، و ترک مفعول بنا بر عدم حاجت و قصد اختصار است؛ چه در تعریف فعل معروف جز بفاعل احتیاج نیست، و نیاوردن مفعول و گذاشت. بر تعمیم که مفید خلق الله کل شیء باشد برائے رد بر مغزله که بندہ را خالق افعال خودش داند نمیتواند شد اگر مصنف بنا بر مشهور مذهب امامیه داشته باشد چه نزد اینان هم خلق بعضی افعال به بندہ منسوب است.

معروف: ای منسوب بفاعل جملی یا خنی نبود، بلکہ بمفعول جملی یا خنی باشد. (نوادر الوصول)

اوزان مختلفه: باعتبار اختلاف فاعل و مفعول از مفرد و تثنیه و جمع و مذکر و مؤنث و مجرد و مزید وغیره، نه باعتبار اختلاف حرکات عین کلمه؛ زیرا که ایں اختلاف در مجھول صورت نه بندو. (نوادر الوصول) **قرار داده اند:** بایس طور که آنچه مقابل یکی از ایں سه افتاد اصلی است، و هر چه بعینه در وزن موزون آید زائد إلا در چند جا. **تصویر:** ای تصویر میثات اجتماعی عرض در ذهن کشند.

متصرفات کلمه: از ماضی و مضارع و امر و مجرد و مزید و جراحت، پس سین استنصر مثلا که در متصرفات ایں باب یافته میشود وارد نخواهد شد. **دور موازنہ:** این تعریف مشهور است که مصنف از اس عدول نموده حکم حرف اصلی قرار داده بود و چه، یکی: آنکه باعتبار ایں تعریف شناخت حرف اصلی موقوف بر دیافت مقابله فاء و عین و لام است، و در یافت مقابله موقوف براحتی، و دوم: آنکه صادق است بر رائے زائد صرف و باء زائد جلب مثلا؛ زیرا که یکی به مقابله عین و دیگر به مقابله لام است.

یا عین: اگر گوئی: یائے تردید بجائے واو که در عبارت قوم ست چرا آورد؟ گویم: مصنف تعریف حرف اصلی کرده است، و یک حرفا لا جرم به مقابله یکی خواهد بود، بخلاف قوم که تعریف حروف اصلیه کرده اند، پس واو در انجامے باید.

وزائد: [ایں لفظ در بعضی نخ نیست.] ایں جمله را برائے ارتباط کلام ما بعد که بما قبلش تعلق نمی داشت افزود؛ تا بد انند که ایں کلام جداگانه است. یعنی آنکه در مقابله فاء یا عین یا لام نیفتند، بلکہ در وزن و موزون بعینه باشد مگر تائے افتعال مبدل غیر مدد غم وزائد به تعیت، پس اصطلاح بروزن افعل باشد نه افتعل، و صرف و جلب بروزن فعل و فعل است نه فعل و نه فعل.

ضد آن، و هر یک معروف و مجهول بردو گونه است: اثبات و نفي.

بدان - نور الله قلبك و قلوبنا - قیاس آن بود که هر یک ماضی و مضارع بر هیژده صیغه می آمد موافق عدد اقسام فاعل، لیکن ماضی بر سیزده آید، سه مشترک و باقی خاص، و مضارع بر یازده، چهار مشترک و باقی خاص، چنانچه خواهی دانست، اکنون شروع می کنم در بیان اوزان صیغ.

صیغه: [آراد بالصیغه هیئت تحصل للفعل بسبب نسبته إلى الضمير. (یحیی)] در اصل صوغه بود، و او از کسره ما قبل یاء شد یعنی زر در بوجه گذاختن، و در اصطلاح یینات عارض بهاده کلمه، و ایس تعریف اولی است از مشهور که هیئت للحروف مع الحركات والسكنات؛ زیرا که برق امر، و ضرب بے تکلف صادق می آید، بخلاف مشهور چه ق حروف و حرکات و سکنات و ضرب سکنات نه دارد، و اگرچه جوابش بتکلف داده اند. (نوادر الوصول)

موافق عدد: چه صیغهای دالت وارد بر فاعل، و قیاس آنست که عدد دال بقدر مدلولات باشد.

اقسام فاعل: زیرا که فاعل غائب واحد و تثنیه و جمع بود، و همچنین غائب، پس غائب راش صیغه باید، و تمیین قدر مخاطب و متکلم را؛ با ضرب شش در سه هیژده صیغه بیرون آید. **سیزده:** شش برائے غائب، و پنج برائے مخاطب و دو برائے متکلم. (یحیی)

سر مشترک: فعلتمدار تثنیه مخاطب و مخاطبه، و فعلت در وحدان متکلم، و فعلنا در تثنیه و جمع آن. و علت اشتراک آنکه چون متکلم بیشتر رو و رونے مخاطب میباشد، و رفع التباس از روئیت حاصل است، و گاهی که متکلم پس جواب بود اکثر امتیاز باواز مذکور و مؤنث میگردد؛ لہذا اشتراک اختیار کردند. و چون اندک التباس بود و صیغه آوردن، و همچنین مخاطب بیشتر رو و رونے متکلم باشد، لیکن گاهی بود نش در پرده وجه امتیازی نیست؛ لہذا یک صیغه در اس مشترک داشتند و بس. (نوادر الوصول)

باقي خاص: بسب نیافتن داعی بسوی اشتراک که خلاف اصل است. (یحیی) **چهار مشترک:** [تفعل در حاضر و غائب، و تفعلان در تثنیه غائب و حاضر و حاضره، و افعال در وحدان متکلم، و نفعل در تثنیه و جمع آن.] اگر گوئی: چرا در مضارع چهار مشترک شد و در ماضی سه؟ گوییم: پس مضارع باعتبار کثرت لفظ و معنی شلقو دارد لفظی دیگر نیز مشترک کردند و در تثنیه یک معنی دیگر افزودند. (نوادر الوصول)

اوزان صیغ: باضافت لامی؛ چه مراد از اوزان الفاظ موزون به است و از صیغ موزون، و در بعضه نخ صیغ اوزان باضافت بیانی کما هو الظاهر، و در بعضه صیغ اوزان و در بعضه اوزان و صیغ بعطف واقع شده، دریں دو صورت إشاره باز است که موزون به را اوزان و صیغ هر دو می گویند، بخلاف تصاریف دیگر که صیغ هستند نه اوزان.

اثبات فعل ماضی معروف

فَعَلْتَ	فَعَلْنَ	فَعَلَتَا	فَعَلْتَ	فَعَلُوا	فَعَلَّا	فَعَلَ
	فَعَلْنَا		فَعَلْتُ	فَعَلْتُنَّ	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمْ

بحركات ثلاثة در عین چوں کلمه "ما" یا "لا" در آرے نفی ماضی معروف گردد، نحو: ما فَعَلَ ولا فَعَلَ آه. بدائکه

فعل: ابتدائی صیغنا از غائب از انسنت که فعلش ضمیر غائب است و آس بنگره قریب تر و نگره اصل است، همچنین مخاطب به نسبت متكلم بوسے نکارت دارد؛ لہذا براں مقدم کرده شد. (یحیی) **فعلاً فَعَلُوا:** چوں برائے فرق صیغنا افزودون حروف زیادت اولی بود لہذا الف در تثنیه برائے خفت، و واو در جمع برائے ثقل افزودند؛ تا خفیف بخفیف، و ثقلی به ثقلی باشد.

فعلت: تارا برائے مؤنث ازان افزودند که از مخرج ثالثی است و مؤنث هم در خلقت بمرتبه ثالثی، و سکون ایں تا برائے آنکه در حروف اصل است و هم برائے خفت غائب از مخاطب. (یحیی) **فعلن:** نون در آس مختصر هنست، و اصلش فعلهنهن بود، ہارا حذف کردنده؛ تا اجتماع دو آنکه تائیث لازم نیاید، ولام راسا کن کردنده؛ تا تو ای ار لع حركات در آنکه بمزید کلمه واحد است لازم نیاید. (یحیی)

فعلت: ماخوذ است از انت، و فتح تاریخجا از انسنت که مخاطب به نسبت متكلم بسیار است، و کثرت خفت می خواهد. (أنور علي) **فعلتماً فَعَلْتُمْ:** ایں ہر دو ماخوذ اند از انتما و انتم. **فعلت:** [تثنیه دریخجا بسبب اشتراک ذکر نکرده.] ہرگاه اختصار تا بالف جهت التباس به تثنیه و بیون برائے التباس جمع ممکن نشد لہذا تارا که در دیگر اخوات هم بود افزودند، و برائے فرق از دیگر آن ضممه دادند.

فعلنا: نون دریخجا ماخوذ است از نحن، والف برائے فرق از صیغه جمع مؤنث زائد کردنده. "ما" یا "لا": برائے دخول "لا" بر ماضی سه شرط است، اول: تکرار آس بر ماضی دیگر لفظاً نحو: **(فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى)** (القيامة: ۳۱)، یا معنی نحو: **(فَلَا افْتَحَمَ الْعَقَبَةَ)** (البلد: ۱۱) لأن المعنی: فلا فك رقبة ولا أطعم مسکینا؛ لأنه تفسیر للعقبة، دوم: در دعا نحو: لا بارک الله، سوم: جواب قسم نحو: تالله لأعدبتهم. (نوادر الوصول) **نفی ماضی:** ماضی منفی بـ "لا" منصرف می شود باستقبال اگر در جواب قسم واقع شود نحو: والله لا فعلت. (رضی)

نحو ما فعل: لیکن مفتوح العین خود مستعمل است و هم موزون آس و مضموم العین و مکور العین خود مستعمل نیست بل موزون آس چوں: کرم و سمع.

بنائے ماضی مجہول از معروف است، اول آنرا خصم ده، و ما قبل آخرش کسره اگر نبود نحو: فعل ما فُعل آه.

فصل

بدانکه علامت مضارع چهار حرف ائین سنت که در او لش جاگیرد، الف در یک صیغہ ہپھوں نون، و یاد رچہار، و تادر پنج.

اثبات فعل مضارع معروف

يَفْعَلُ	يَفْعَلَانَ	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلُونَ	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ	تَفْعَلُونَ	تَفْعَلِينَ	يَفْعَلْنَ	تَفْعَلْنَ	أَفْعَلُ	نَفْعَلُ
----------	-------------	-------------	-------------	----------	-------------	-------------	-------------	-------------	------------	------------	----------	----------

بحركات ثلاثة در عین چوں علامات مضارع را خصم دهی،

بنائے ماضی: نزد مصنف وبعضاً ذیگر اصل ہم مشتقات بلا واسطہ مصدر است اما مصنف درینجا مطابق جهور میگوید.
 (نوادر الوصول) **اول آنرا إلخ:** مصنف درینجا مضم در پے بیان معروف و مجہول از ثلاثی مجرد است، چنانکه تمثیلیش
 برآں دلالت دارد، و در بیان غیر آں اکتفاء بذکر امثله کرد، پس حاجت بدائل کردن مجہول غیر ثلاثی به تکلف نمانده.
 (نوادر الوصول) **اگر نبود:** اگر باشد بحالت خود گذار.

فصل: در لغت جدا کردن، و در اصطلاح پاره مسائل که مغایر باشد احکام آنها به نسبت ما قبل. (یحیی) **ائین:** صیغہ جمع مؤنث
 غائب ماضی است از ائین یائی آمدند آں زنان. **در او لش إلخ:** زیرا که اگر یاء را در آخر زائد میکردند بمصدر مضاف بیانے متکلم
 متلبیں مے شد، واگر الف و نون و تاء رامے افزودند بماضی التباس میرفت. (یحیی)

يَفْعَلُ: میکنید یا خواهد کرد آں یک مرد رزمانه حال یا استقبال، صیغہ واحد مند کر غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف.

يَفْعَلَانَ: بدانکه اولی برائے زیادت حروف علت است، لیکن چوں در اول زیادت ازاں شده بود لہذا نون را که از حروف
 زیادت است، و با حروف مد مناسب تمام دارد افزودند، و در تثنیہ کسره دادند؛ لأن الساكن إذا حرک حرك بالكسر، و در جمع
 پنج برائے خفت و فرق از تثنیہ، و گاہے نون تثنیہ رافتہ و ضمہ هم دہند چنانکه **أَتَعْدَانِي** (الأحقاف: ۱۷) بفتح نون
 و **تُرْزَقَانِيه** (یوسف: ۳۷) بضم آں در قراءت شاذہ آمده است. **بحركات ثلاثة:** لیکن مضمون العین و مکور العین خود
 مستعمل نیست، بلکہ موزون او، چوں: ینصر و یضرب، و مفتوح العین خود ہم مستعمل است. (منه)

و بما قبل آخر فتحة مضارع مجهول شود نحو: يفعل آه کلمه ما ولا تغیرے در لفظ مضارع نمودند نحو:
لا يفعل، وما يفعل و "لن" مضارع را بمعنى مستقبل گرداند، و مسمی بقی تاکید بلن، و در آخر چهار
صیغه نصب کند، و جاینکه نون اعرابی یابد بیگاند نحو:

لَنْ يَفْعُلَنَّ	لَنْ تَفْعَلَا	لَنْ تَفْعَلَ	لَنْ يَفْعَلُوا	لَنْ يَفْعَلَا	لَنْ يَفْعَلَ
	لَنْ أَفْعَلَ	لَنْ تَفْعَلَنَّ	لَنْ أَفْعَلَ	لَنْ تَفْعَلِي	لَنْ تَفْعَلُوا

ما ولا: دخول "ما" بر مضارع نسبت بكلمة "لا" قليل است، لیکن نه ما تند دخول "لا" بر ماضی، و در قرآن شریف بسیار
آمده. (نوادر الوصول)

تغیرے اخ: مگر تغیر معنی خود ظاہر است که از اثبات نفی میشود، اما بعد دخول "ما" و "لا" بر معنی حال یا استقبال برقراری
باشد یا خاص میشود بکیه. رضی گفته: بد خول "ما" مختص بحال میشود، نحو: ما یقوم زید، و نیز گفته: که نزد سیبويه از دخول "لا"
بوئے استقبال منصرف میشود، و ابن مالک گوید: صلاحیت حال هم دارد، و قول ابن مالک بعيد نیست؛ لقوله تعالی: ﴿وَلَا
أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي حَزَائِنُ اللَّهِ﴾ (هود: ٤١) گوییم: مذهب سیبويه هم بعيد نیست؛ لقوله تعالی: ﴿لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ﴾
(الكافرون: ٢). (یحیی)

بمعنى مستقبل اخ: در معنی "لن" سه قول است، اول: مشهور ای تاکید نفی مستقبل، دوم: تاکید و آن نزد بعض مخصوص بدینا
بود، و نزد بعضه عام تر، و همیں مذهب معترض است؛ لهذا نفی رویت کرده اند؛ زیرا که حق تعالی ﴿لَنْ تَرَانِي﴾ (الأعراف: ١٤٣)
میفرماید، و بنابراین قول تناقض لازم می آید در مثل قوله تعالی: ﴿قَالُوا لَنْ تَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى﴾
(طه: ٩١) چرا که "لن" تاکید می خواهد و "حتی" تحدید و انتها، مگر اینکه ارتکاب تجوز کرده گویند که اینجا بمعنی نفی مجازی مستعمل شد.
 قول سوم: آنکه مقتضاش نفی مستقبل است نه تاکید و نه تاکید و آن شامل بود تحدید و تاکید را، همیں مسلک اشاعره است، و گاهی
برائے دعا هم آید نحو: قوله تعالی: ﴿فَلَنْ أَكُونَ ظَاهِرًا لِلْمُحْرِمِينَ﴾ (القصص: ١٧) ای اجعلني لا أكون ظهيرا لهم،
خلافا لابن السراج وابن عصفور. (نوادر الوصول ویحیی)

نون اعرابی: ای نونیکه بدل اعراب آمده، و ای سوائے نون جمع مؤنث بیگاند؛ ازانکه علامت رفع به نصب جمع نمی شود. (یحیی)
لن يَفْعَلَ: و گاهی "لن" را مجهول بر "لم" سازند و جازم قرار دهند، کقوله:

فلن يحل للعينين بعدك منظر (س)

و "لم" بمعنی ماضی گرداند و مسئلی بنفی جحد، و در آخر چهار صیغه جزم کند اگر حرف علت نبود، اگر بود بیگنند، چنانچه در لم یدع، و نون اعرابی را بیندازد نحو: لم يفعل آه، چوں نون ثقلیه در آخر مضارع بالام تاکید در اول آن خواندن آن یکم در آرای نون اعرابی را حذف کنی، و واو جمع را که ما قبل آن مضموم است و یائے موئنت حاضر را که ما قبل آن مكسور است بیگنی،

مسئلی بنفی: [من در کتب سلف تا این وقت بریس تمیه اطلاع نیافتن ام. (یحیی)] گوییم: از کتب سلف یکی "کتاب الخصائص" است از ابن جنی، در آن بتذکره نفی جحد خیلی بسیط داده، پس عدم اطلاع بریس تمیه از قلت تنبع است. (عمادی)

جحد: بالفتح بمعنی جمود یعنی دانسته انکار کردن، چوں ماضی متحقق الواقع باشد لبذا نفیش را جمد نامیدند، واضافت نفی جحد لامی است، کعلم الفقه و شجر الأراك، یعنی اضافت عام بسوئ خاص که مفید تخصیص است. (نوادر الوصول)

جزم کند: بسب مشاهدت خود در نقل معنی بـ"إن" شرطیه که اصلست در حروف جازمه، یعنی چنانکه "إن" جازمه ماضی و حال را بمعنی مستقبل میگرداند همچنین "لم" مستقبل را بمعنی ماضی میگرداند. (نوادر الوصول) **اگر بود:** ای اگر واو یاء والف بود بیگنند؛ چرا که جازم رفع را آخر می‌افگند هرگاه در معتزل رفع از جهت استقبال قبل جازم محدود بود پس هرگاه جازم بروآمد در آخر سوائے حرف علت که مشابهت تامه با حرکت دارد نیافت لا جرم همیں حرف علت را حذف کردن، و در ضرورت با "لم" اثبات حروف ثالثه هم آمده. (رضی)

بیندازد: چرا که علامت رفع است. [در شعر "لم" غیر جازم هم آمده. (رضی)] **آخر مضارع:** اگر گوئی: که لام تاکید مضارع را بمعنی حال میگرداند، و نون ثقلیه بمعنی استقبال، پس چگونه جمع هر دو درست باشد؟ گوییم: که لام تاکید گاهی فقط برائے تاکید آید، و مجردی شود از معنی حال. (یحیی) **نون اعرابی را:** چرا که فعل بانون ثقلیه بینی می شود و در مبنی علامت رفع گنجائش ندارد، یا بسب استکراه اجتماع نونات، و ای نزد کسی است که فعل بانون ثقلیه پیش او مغرب است. (رضی)

مضموم است: واگر در واو جمع مذکور غائب و حاضر ما قبلش مفتوح و موئنت حاضر ما قبل یاء در آن مفتوح است چوں: یخشون ویرضون و تخشین و ترضیین واو را در جمع جهت اجتماع ساکنین حرکت ضمہ دهنده و یارا در موئنت حاضر حرکت کسره؛ تاما قبل نون در جمع همچه جامضموم دور موئنت حاضر همچه جاممکسور بیک و تیره باشد. (رضی)

بیگنی: بسب اجتماع ساکنین و اول آنها مده است، واگر ایں واو برقرار ماندی البتة موجب ثقل شدی، پس ضمہ را برآں دلیل گذشتند و واو را حذف کردن. و سیبويه گوید: که اگر اضرابون و اضرابین همچو اضرابان می گفتند، واو یاء را حذف نمی کردند خارج از قیاس نبودی همچو تماذا الشوب. (رضی)

و بعد نون فاعل الف فاصل در آری، و ما قبل نون **ثقلیه** در تثنیه و جمع موئنت ساکن بود، و در جمع مذکور مضموم، و در واحد موئنت حاضر مکور، و در چهار باقی مفتوح، و نون **ثقلیه** مکور باشد
غائب باشد یا مخاطب اگر پس الف افتاد، و گرنہ مفتوح چنانچہ لام تاکید.

مضارع موکد بلام تاکید و نون **ثقلیه** معروف یا مجہول

لَيَفْعُلُنَا	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلْنَ	لَيَفْعَلْنَ	لَيَفْعَلَانَّ	لَيَفْعَلَنَّ
	لَنَفْعَلَنَّ	لَأَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلْنَا	لَتَفْعَلْنَ	لَنَفْعَلَنَّ

ونون خفیفہ حکم نون **ثقلیه** دارد

الف فاصل: تا اجتماع سه نون زائد که مستکره است لازم نیاید، پس وارد نشود اجتماع سه نون در لیکونن و چهار نون درینهن؛ زیرا که در اول یک نون اصلی است و در دوم و دونون. (نوادر الوصول) **نون ثقلیه:** بداتکه دخول ایں نون اکثر واشر بر مستقبله است که در اس معنی طلب باشد هچو امر و نہی واستفهام و تمنی و عرض، و در مستقبله که خبر محض باشد داخل نشود إلا و ثقلیه باید. بر اول فعل چیزی که دلالت بر تاکید کند هچو لام قائم، و آماز لکه برائے توطیه، و هچنین بر ماضی و حال در نیاید. (رضی)

مضموم: [تا دلیل باشد بر واو مخدوف]. و ایں حکم کلی است مر جمع را که واوش از جهت ضممه ما قبل درینجا افاده باشد، و واحد موئنت حاضرے را که یا لیش از جهت کسره ما قبل ساقط شده باشد، و جمع را که ما قبل واوش مضموم و واحد موئنت حاضرے را که ما قبل یا لیش مفتوح باشد؛ چه در صورت اول ضممه و کسره ما قبل بعد سقوط واو و یاء بر قرار ماند، و در صورت ثانی واو و یاء را حرکت ضممه و کسره داده شود. (أنور على) **مکور:** تا دلیل باشد بر یائے مخدوف.

مکور باشد: بسبب مشابهت وے با نون **ثقلیه** تثنیه در زیادت بعد الف، ووجه کسره نون تثنیه بالا گذشت.

و گرنہ مفتوح: از اتکه خفت مطلوب است. **لَيَفْعَلَنَّ**: هر آینه هر آینه خواهد کرد، یا کرده خواهد شد آن یک مرد در زمانه استقبال، صیغه واحد مذکور غائب بحث مضارع موکد بلام تاکید و نون **ثقلیه** معروف یا مجہول.

لَتَفْعَلَنَّ: صیغه تثنیه موئنت غائب و مذکور حاضر و موئنت حاضر.

حکم نون إلخ: ای در افاده معنی تاکید مستقبل إلا نزد خلیل که بقولش تاکید **ثقلیه** المفع است از تاکید خفیفه بد لیل قوله تعالی: «لَيَسْجَنَنَ وَلَيَكُونَنَ مِنَ الصَّاغِرِينَ» (یوسف: ۳۲)؛ زیرا که زن عزیز را مسجون بودن حضرت یوسف علیہ السلام بسیار مطلوب بود از صاغر بودن شان علیہ السلام. (نوادر الوصول)

جز آنکه خود شساں کن ست، وجایگر پیش از ثقیله الف آید در نیا ید.

مضارع مؤکد بلام تاکید و نون خفیفہ معروف یا مجھول

لَيَفْعَلُنْ	لَيَفْعَلُنْ	لَتَفْعَلُنْ	لَتَفْعَلُنْ	لَأَفْعَلُنْ	لَأَفْعَلُنْ	لَنَفْعَلُنْ
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

چوں لائے نہیں در آید بمعنی منع گرداند و عمل "لم" کند، نحو: لاتفعـلـآه. در نہیں هم نون ثقیله و خفیفہ بطوریکہ دانستی در آر. لام مکسور که آں رالام امر خوانند.....

وجایگر: ای در مشنی و جمع مؤنث در نیا ید بسبب لزوم التقائے ساکنین علی غیر حده، لیکن یونس و کوفیین بہر دو الحال آں جائز داشته اند، پس بعد لحقوق ایں نون یا ساکن میماند، و ہمیں ست مردی از یونس، وجواب میدهد از التقائے ساکنین باینکه الف واقعہ قبل ایں نون بمنزل حرکت است؛ چراکہ در آں مده است.

وازیجاست قراءة نافع: **﴿مَحْيَا﴾** (الأنعم: ١٦٢) وقولهم: "التقتْ حلقَتَا الْبَطَانِ" ای بسکون ما بعد الف، ویا متحرک می شود بکسره از جهت التقائے ساکنین، ورسی وجہ حمل کرده شد قوله تعالی: **﴿وَلَا تَسْتَعِنَ﴾** (يونس: ٨٩) بتحقیف نون، پس آنکه هر یک از خفیفہ و ثقیله نزد سیبویہ اصل ست برآسه، و نزد کوفیین ثقیله اصل ست. (رضی)

لَيَفْعَلُنْ: هر آنکہ هر آنکہ خواهد کردیا، کرده خواهد شد آں یک مرد در زمانه استقبال، صیغہ واحد مذکر غائب بحث مضارع مؤکد بلام تاکید و نون خفیفہ معروف یا مجھول. **لَتَفْعَلُنْ:** صیغہ واحد مؤنث غائب، و مذکر حاضر. **لَتَفْعَلُنْ:** باسقاط صیغہ تثنیہ و جمع مؤنث غائب از جهت الف، و باسقاط صیغہ تثنیہ مذکر حاضر نیز از جهت الف.

لتَفْعَلُنْ: باسقاط صیغہ تثنیہ و جمع مؤنث حاضر از جهت الف.

بمعنی منع: یعنی مضارع بعد دخول لائے نہیں ممکنی بہ نہی شدہ باآنکه نہی نزد مصنف در مضارع داخل است، لہذا فعل رادر ما سبق بسوئے نہیں تقسیم کندر. (نوادر الوصول)

لام امر: [احتراءست از لام کی کہ آں نیز مکسور باشد. (نوادر الوصول)] این ہشام در معنی می آرد کہ ایں لام بعد واو و فاء، اکثر ساکن شود، و گاہے متحرک ماند، نحو: **﴿فَلَيُسْتَحْيِيُوا إِلَيْ وَلَيُؤْمِنُوا بِي﴾** (البقرة: ١٨٦) وبعد "ثم" بالعكس نحو: **﴿ثُمَّ لَيُقْضُوا﴾** (الحج: ٢٩) بسکون لام در قراءت کوفیان و قالوں وزیری، و گاہے لغرنہ در شعر باوجود بقائے عمل حذف شود، حالفا للمبرد، و کسانی در نثر نیز بشرط تقدم لفظ "قل" جائز داشته نحو: **﴿قُلْ لِعَبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾** (ابراهیم: ٣١) ائی لیقیموا، و ابن مالک گفت: گاہے در نثر بعد قول خبرے مخدوف شود نحو:

تیدن؛ فیاں حموها و جارها

قلت لبواب لدیه دارها

در مضارع عمل "لم" کند و بمعنی امر گرداند، و در نیایید بر صیغه معروف برائے خطاب.

مضارع معروف بلاام امر

لِنْفَعْلُ	لِأَفْعَلُ	لِيَفْعَلْنَ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلْنَ	لِيَفْعَلُوا	لِيَفْعَلَا	لِيَفْعَلْ
------------	------------	--------------	-------------	--------------	--------------	-------------	------------

مضارع مجهول بلاام امر

لِنْفَعْلُ	لِأَفْعَلُ	لِيَفْعَلْنَ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلْنَ	لِيَفْعَلُوا	لِيَفْعَلَا	لِيَفْعَلْ
------------	------------	--------------	-------------	--------------	--------------	-------------	------------

فصل

بدائله امر را پنج صیغه است، و بناء آل از مضارع مخاطب معروف می گیرند،

= ای لذاذن، وای حذف بضرورت شعری نیست؛ چه ایند بجائے تیدن مستقیم می شود. (نادر الوصول)

در نیایید: قیاس آس بود که امر مخاطب معروف هم بلاام باشد، لیکن برائے کثرت استعمال لام با حرف مضارع حذف کرد، و چون اعراب مضارع بجهت مشاهده اسم فاعل بود، آس بعد حذف باقی نماند؛ لهذا امر را مبنی کردن، و کوفیان چوں آزار از احادیث واشعار بلاام هم یا قتند مخدوف اللام را بقدیرش مغرب قرار دادند.

و بدائله اگر مامور جماعتے باشد که بعضی از اس حاضر و بعضی غائب اند، قیاس آنست که حاضر ابر غائب تغییب ساخته بصیغه حاضر مامور کنند، و درین صورت بر قلت جائز است ادخال لام بر صیغه خطاب هم؛ تا لام افاده غیبت و تا افاده خطاب کند، پس لفظ برائے مجموع امرین بود، وازیجاد رقراءت شاده "فبدلک فلتفرحوا" آمد. (رضی)

بر صیغه معروف: وداخل می شود بر مضارع برائے طلب فعل ولاام دعا، نحو: ليغفر الله لنا داخل ست درلام امر. (رضی)

برائے خطاب: بلکه بر صیغه غائب و متکلم معروف و مجهول در آید نزد بصیران. **ليفعـلـ**: ای باید که بگذر یا بگو: که کند.

فصل: مخفی مباد که اوامر و نواہی سوانع امر حاضر معروف مغرب و قسم مضارع عند؛ لهذا بهم را در یک فصل آورد، بخلاف امر حاضر معروف که مبنی و قسم مضارع است؛ لهذا فصلش جدا کرد. **پنج صیغه:** متندیه مذکور موئنت مشترک باقی خاص.

وبناء آل از مضارع: تحقیق نزد مصنف آنست که امر و مضارع وغیره بهم از مصدر ماخوذ اند، لیکن اینجا موافق جمهور کلام میکند، چنانچه لفظ "می گیرند" کنایه باست، و در بعضی نسخ بجائے "می گیرند" لفظ است" واقع شده، برین تقدیر هم مضاائقه ندارد؛ چه مصنفان بدون اشارت هم اکثر موافق جمهور حرف زند و تحقیق خود جائے دیگر کنند. (نادر الوصول)

علامت آزا بیگنی، پس اگر ما بعد ش ساکن بود بجایش همزه و صل مضموم در آرا اگر عین کلمه مضموم بود، و گرنه مکسور، و در آخر آس حکم "الم" جاری کن امر شود.

إفعَلْنَ	إفعَلِيْ	إفعَلُوا	إفعَلَا	إفعَلْ
----------	----------	----------	---------	--------

بحركات ثالثة در عین و هر در نون بتحمیکه پنداشتی در آرے.

فصل

بدانکه ماضی وامر و حرف بني اصل

بیگنی: تاختت ک کثرت استعمال او میخواهد حاصل آید. اگر گوئی: بعد حذف همزه می تخفیف در لفظ باشد، بلکه فی الجمله ثقل است؛ چه همزه مکسور یا مضموم بود و علامت مضارع مفتوح. جوابش آنکه: بودن همزه در هر صیغه امر ضرور نیست، چوں: عد وضع و کلم و تکلم، و در صیغه ای که می آید بحالت و صل می افتد، پس اعتبار رانشاید.

ساکن: و اگر تحریک باشد آخر ساکن کن اگر حرف صحیح بود چوں: از تَعِدُ عِدْ، و اگر آخر حرف علت بود آزا بیگنی، چوں: قِ از تقی. (نوادر الوصول) **همزة و صل:** بدانکه همزه و صل خواه بر اسم آید یا بر فعل و حرف از انجا که حرف بني است و اصل در بنا سکون باید که ساکن باشد، و چوں در تحریک ساکن کسره اصل است سزاوار آس بود که وقت حاجت مکسور گردد، و علته دیگر برائے کسره اش تلاش نباید کرد، مگر برائے ضمه و فتحه که خلاف اصل است حاجت علت افتاد.

پس ضمه اش در اکثر احوال تابع ثالث باشد، در امر چوں: اُقتل، دور غیر آس، مثل: اُقْتُدِرْ ماضی مجہول؛ تادم خروج کسره بطرف ضمه لازم نیاید؛ چرا که ساکن مانع قوی نیست، کذا فی "الرضی"، وبعضاً گفتہ اند: که همزه تابع حرکت ثالث است، پس با مضموم مضموم باید، نحو: اُنصر، و با مکسور مکسور، لیکن با مفتوح مفتوح نشود برائے التباس به مضارع متکلم در حال وقف، ولاجرم مکسور گردد؛ از آنکه کسره به نسبت ضمه خفیف است.

ووجه زیادت همزه برائے ابتداء بیکون آنکه ای حرف هنگام خروج صوت از همه حروف حلقی مقدم است، و حروف حلقی بر همه حروف باقیه مقدم؛ ولہذا در حروف بجا مقدم آورده اند، ووجه تمییه اش آنکه ایس همزه بحرف ساکن و صل می شود و می پیوندد، و یا آنکه خود از میان ساقط شده قبل و بعد خود را بhem و صل می نماید، یا آنکه متکلم به سبب تذریج ابتداء ساکن بهطلب نمیرسد چوں همزه افزوده شود بهطلب خود و اصل گردد کذا فی "نوادر الوصول".

بني اصل: [نژد جمهور؛ زیرا که بشدت امتران حرف آخرش حکم وسط پیدا کرده، و وسط محل اعراب نیست، و نژد بعضے مغرب است با اعراب تقدیری]. بني نژد ر مختصری کلمه الیست که آخرش بد خول عوامل لفظیاً تقدیر اتفیج نه پذیرد، پس نژد او زید و عمر و =

ولازمند، ومضارع معرب سست مگر وقت لحق نون فاعل و نون تاکید. واسم بردو گونه است:
 مبنی آنکہ آخر وے پدر آمدن عامل تغیر نیاید نحو: من ضرب هؤلاء؟ و معرب یعنی قبول کننده
 اعراب نحو: ضرب زید و رأیت زیدا و مررت بزید دو نوع است: ممتکن که جائے دهد
 اعراب و تنوین را امکن و منصرف نیز خوانندش، و متقدی که جائی ندہ کسره و تنوین را مگر بداعیه،
 نحو: صدق أَحْمَد، و نَيْزَ بَرِّ سَهْ گونه است: مصدر اسے که ام

= در حالت افراد معرب سست، و ابن حاچب آنرا مبنی و اند و عند الترکیب معرب خواند، و مبنی اصل آنکہ بنایش محتاج مشاہبت مبنی دیگر نبود، مثل امر و حروف و ماضی، وغیر اصل که محتاج مشاہبت بود، و آنرا لازم سست که مدام بیک حال ماند، چون اسم اشاره که محتاج بهشاریه است، و مثل حرف که بضم ضمیمه احتیاج وارد، یا عارض که گایی مبنی بود و گایی معرب، مثل منادی مفرد نحو: یا زید! که با حرف ندا مبنی است و بدون آن معرب. (نوادر الوصول)
لازمند: ای بنائے ایشان گاہے جدا نشود. (منه) **آخر وے:** ایں تعریف بطور جار اللذ مخشری است.
عامل: آنچہ آخر کلمہ را بگرداند از حالتے بحالتے. (منه)

من ضرب هؤلاء: بحتمل کہ "من" مرفوع باشد بر ابتداء یا منصوب بود بر مفعولیت. **متکن:** مخفی نماند که ممتکن نزد اہل فن بمعنی معرب کما فی "الصحاح" نہ بمعنی منصرف چنانکہ مصنف گفتہ آرے امکن بمعنی منصرف، وغیر امکن بمعنی غیر منصرف از اصطلاحات فن سست. (نوادر الوصول)

جائے دہد: ای اشتقاق دخول تنوین دارد، پس مستقفل نشود بمثل: الرجل و غلام زید کہ دراں با فعل نیست. (بھی)
تنوین: مراد از تنوین اینجا تنوین مقابلہ و تملک است؛ چہ تنوین تغیر لاحق می شود مبنيات را چون: صہ و مہ کہ اسم فعل اند، و ہمچین عوض مخفی معرب نیست، چون: حیثند، و ہمچین تنوین ترم بطلاق کلمہ فعل باشد یا اسم یا حرف در آخر قوانی برائے مد صوت می آید. (نوادر الوصول)

متقدی: لائقہ من الكسرة والتنوين . (بھی) **کسره و تنوین:** [ای نون ساکن کہ در آخر می خوانند نبی نویسند]. حرف عطف مشعر سست بمنزہ بزجاج کہ ہر دوار بالذات از غیر منصرف ممنوع اند، بخلاف جمہور کہ ممنوعیت کسره نزد شان بے تبعیت تنوین سست. (نوادر الوصول)

مصدر اسے کہ: ای تعریف بطور مسلک بصریین سست، و نزد کوئیین فعل مأخذ مصدر است. (ش)

ماخذ فعل بود و در آخر معنی فارسی آس دن آیدیاتن. مشتق ای لفظی مصون از مصدر باحداث ساخته شده همیسته و معنی باقائی ماده و معنی آس کصوغ الأوانی والحلی من الفضة. وجامد که نه مصدر و نه مشتق از وست بر سه وجه است: **ثلاثی** که درو سه حرف اصلی بود، و رباعی که درو چهار حرف اصلی است، و خماسی که درو پنج حرف اصلی باشد و هر یک دو قسم است: مجرد که درو حرف زامد ای تها از زامد از شلثی و رباعی و خماسی ای تها از زامد ای تها از زامد ای تها از زامد نبود، چوں: فرس

ماخذ فعل إلخ: [احتراز است از ضاربیة ومضروبیة]. حقیقته جاییکه فعل باشد، یا تقدیر اجاییکه فعل را ازو مطلقها بنا نکرده باشد، مثل: أفلکل بروزن احمد بمعنی لرزیدن از سرما یا خوف که فعلش نیامده. و مراد از فعل اصطلاح است و از ماخذ حقیقی مقابل جعلی، پس لبن و خریف مثلا که ماخذ جعلی برائے الین و آخر ف است وارد نشود. (نوادر الوصول) **ودر آخر**: ای تعریف مشهور است که مصنف ازال عدول کرده حکمی از احکام مصدر قرارداد؛ زیرا که بر لفظ عنق بمعنی گردن، ونفسه بمعنی خویشتن صادق می آید. (نوادر الوصول) **مشتق**: بدآنکه اشتقاد برآمدن لفظی است از لفظ دیگر بادنی تغیر بشرط مناسبت در لفظ و معنی، و آس بر سه قسم است؛ زیرا که ای تغیر یا به تبدیل حرف به باشد. جائی حرف دیگر متعدد الخرج، و آنرا اشتقاد اکبر گویند، چوں: نعف از نحق، یا بسب تقدیم حرف و تاخیر دیگرے چوں: جبذاز حذب، و ایس راشتقاک کبیر نامند، و یا تغیر بدون تبدیل و تقدیم و تاخیر واقع شود، و آن راشتقاک صغیر خواند، چوں: ضرب از ضرب. صغیر عبارت است از خروج لفظی از لفظی با وجود مناسبت در حروف و ترتیب، و کبیر از خروج بدون ترتیب، و اکبر از خروج بشرط مناسبت در خرج. و مراد درینجا اشتقاد صغیر است.

از مصدر: خارج شد ازان آنچه از مصدر نیاید چوں ذات ماخذ از ذئب که اسم است. (شرح الأصول)

باقائی: [احتراز است از جبذاز مشتق از حذب باشتقاک کبیر]. احتراز است از نعف مشتق از نحق باشتقاک اکبر.

الحلی: بروزن دلی اصلش حلولی، بود یقاعدہ مردمی حلی شد. **بر سه وجہ**: مقسم ایس اقسام جامد را قرارداد نه مطلق اسم معرب را؛ زیرا که مصدر خماسی الأصل نمی باشد، و تقسیم اسم معرب با قسم شلثا متدعی تقسیم مصدر هم بطرف خماسی بود.

ثلاثی: [اگر گوئی]: اسم آحادی و شنائی هم باشد، چوں: کاف خطاب و ما و من، پس چرا ذکر نکرد؟ گوییم: ایس اسماء مبني ست و اینجا تقسیم معرب. [بعض اول منسوب است بسوئے ثلاثة مفتح، و ضم اول از تغيرات نسبت است، و همچنین رباعی و خماسی بعض اول منسوب باربعه و خمسه نه منسوب به ثلاثة و رباع و خماس بالضم؛ زیرا که بزرگ شلثی صادق نمی آید چه زید منسوب سه حرف نیست. (نوادر الوصول) **فرس**: جنس اسپ نه باشد یاما ماده، کذا فی "القاموس".

و جَعْفَر و فَرَزْدَقْ و مُزِيدْ کہ دروزائد هم بود، چوں: حِمَار و قِنْفَخْر و خُزَعْبِيلْ، زیادتی اسم بیش از چهار حرف نبود، ولا یتجاوز سبعاً. لیں بد انکہ مصدر فعل ثلاثی مجرداً کثربریں اوزان می آید:

فَعْلَة	فَعِلَ	فَعَل	فُعَلَة	فُعْلَة	فَعْلَة	فُعَل	فَعِلَ	فَعْلَة
فَعَالَة	فَعَالَة	فَعَالَة	فُعَال	فَعَال	فُعَال	فَعَال	فَعِال	فَعَالَة

جعفر: بمعنى نهر صغير وكبير، وزد بعضه بمعنى نهر پر، وبمعنى ناتج فربه، ونام ابن کلب، ونام یکے ازانہ، وپسر بھی برمکی، وکیما گری کہ زرجعفري منسوب باوست، آنچہ بمعنى خبیزه و حمار شہرت دارد در کتب معترفہ لغت ازان اثرے پیدیدنیست۔ (نادر الوصول)

فرزدق: بفتحتين و سکون ثالث و قح رابع بمعنى پارہ خمیر مدور، ولقب ہمام بن غالب برائے آنکہ کوتاہ قد و فربه بود، یا بنا بر آنکہ روئے مدور درشت و فتح و اشت. **زيادتی:** بد انکہ از دیاد "یاء" در مصدر معمول است، و حاجت می افتاد در تصحیح آن بتاویل بعيد، چنانکہ سروری در "شرح گلتان" و جلبي و خطائی در حواشی "مطول" در لفظ خصوصیت بضم خاء رفتہ، و حاصل کلام ہمه آنکہ مصدر را یعنی سلامت و خصوص را مثلاً بمعنى فاعل گیر نہ پس یائے مصدری بر اس افرایید، وایں محض تکلف است.

لهذا عبد الحکیم ایں توجیہ را غیر مرضی میدارند، و نور اللہ احراری بتغییط لفظ سلامتی و امثال آں تفصیل میناید، معنداً اگر از بعضی اکابر تجویل الفاظ از قلم برآید تا امکان تصحیحش باید کوشید و تغییط نیاید نمود، چنانکہ مسلک صاحب "بہار عجم" ست؛ لهذا تاج الأذکیاء و رئیس الکمالاء مولانا ابو محمد سعد اللہ - غفر اللہ ذنوبهم - در شرح ایں لفظ تاویلی اختیار کردہ قالل بزیادت شده اند و از نسبت تغییط به مصنف کف لسان فرموده۔ (أنور على)

فعل: بالكسر، چوں: فسق از حکم بیرون آمدن، ارض. **فعَلَة:** بالفتح، نحو: رحمة مهربانی کردن، ازس.

فعلة: بالكسر، نحو: نشدة گم شده راجستان، ازن. **فعَلَة:** بالضم، نحو: کدرة غبار آلود شدن، ازس.

فعل: بفتحتين، نحو: طلب جستن، ازن. **فعَلَة:** بفتح و کسر، نحو: سرقه وزدیدن، ارض. **فعَلَ:** بالكسر والفتح، نحو: صغیر کوچک شدن، ازک.

فعل: بالضم والفتح، نحو: هدی راه نمودن، ارض. **فعَالَة:** بالفتح، نحو: ذهاب رفتن، ازف. **فعَالَ:** بالكسر، نحو: صراف سبک بگشتن آمدن، ارض. **فعَالَ:** بالضم، نحو: سؤال خواستن، ازف. **فعَالَة:** بالفتح، نحو: زهاده پر ہیز گار شدن، ازس. **فعَالَة:** بالكسر، نحو: درایہ دریافت، ارض. **فعَالَة:** بالضم، نحو: بغاۃ جستن، ارض.

فَعِيلٌ	فَعِيلَة	فُعُولٌ	فُعُولَة	مَفْعَلٌ	مَفْعَلَة	مَفْعِلٌ	مَفْعِلَة	فَعْلَىٰ
فِعْلَىٰ	فِعِيلٌ	فَعْلَانٌ	فِعْلَانٌ	فَعْلَانٌ	فَعَالِيَّة	فَعَالُوَّة	مَفْعِلٌ	فَعِيلٌ

ومی آید بر مفعول و مفعولة و فاعلة و فعال و فاعل و فاعلة و فاعل و فاعلة و جز
آن و للمبالغة تفعال و فعال و فعلوت و فعلوتی و تفعال
یعنی تکثر

فعیل: نحو: و میض در خشیدن برق، از پ. **فعیله:** نحو: قطیعه بریدن از خویشی، از ن. **فعول:** بالضم، نحو: دخول

در آمدن از نصر. **فعولة:** بالضم، نحو: صهویه سرخ و سفید شدن، از س.

مفعل: نحو: مدخل در آمدن از نصر، و مرتع بازگشتن از ضرب، و مسعاة، أصله: مسعیه، یا الف شد کوش کردن از فتح، و محمدۀ ستودن از سمع، و دعوی خواندن از نصر، و ذکری یاد کردن از نصر، و بشیری خوده دادن از نصر، و لیان، أصله لویان و اویا شد و دور یا او غام یافت مدافعت کردن از ضرب، و حرمان بے بهره ماندن از ضرب، و غفران بخشیدن از ضرب، و کراحته تاخوش شدن از سمع، و قیلوله در نیروز خفتن از ضرب.

فعلان: نحو: نزوان جستن نزبر ماده، از نصر. **مفعول:** نحو: مکذوب و مکذوبه و کاذبه دروغ گفتن، از پ.

فعول: نحو: قبول پذیر فتن، از س. **مفغلة:** نحو: مملکه مالک شدن، از پ. **فعولة:** نحو: جبورة تکبر کردن، از ن.

فعلاء: نحو: رغباء خواهش کردن، از س.

فیعلولة: نحو: کیونونه شدن از ن، اصلش تزدا خفشن و کوفیان کونونه بضم فا کلمه بود، ضمیر فا بفتح بدل کردن؛ تا بعده مصادر ذات التاء که مفتوح الفاء اند موافق شود، پس ازان و او را باید بدل کردن؛ برائے حمل برآخوات او و ایں تکلف محض است، و سیبويه و بصریان گویند: اصل آن کیونونه بفتح عین است، و او بقاعدۀ مردمی یا شد و دور یا او غام یافت، پس ازان یائے مفتوح برائے تخفیف حذف شد، رضی گوید: قول سیبويه اولی است.

للمبالغة: اختلاف کرده اند که در اوزان مبالغه و مصادر آیا مناسب است؟ و ایں مسلک زخمشی است، و بعدها رفتۀ اند غیر سیبويه بد لیل آنکه چوں ایں باب کثیر الاستعمال است اولی که قیاسی باشد، و سیبويه گوید: که ثالثی اند لاغیر. (شرح المراح)

تفعال: نحو: تحوال بسیار جوان کردن، از نصر. **فعیلی:** نحو: دلیلی بسیار راه نمودن، از نصر.

فعلوت: نحو: رغبوت بسیار خواهش کردن، از س. **فعلوتی:** نحو: رغبوتی بسیار خواهش کردن، از سمع.

تفعال: نحو: تقاطع بکسر تین و تشید طاء بسیار بریدن، از منع.

وغيرها، وبناءً مَفْعِلٍ مطرد ست كَفَعْلَة لِلْمَرَّة وفُعْلَة لِلْحَالَة، واسم مشتق شش نوع است:
جُلْسَت جَلْسَة ضربت ضربَة

اسم فاعل، وزنه من الثلاثي المجرد:

فَاعِلَاتٌ	فَاعِلَاتَانِ	فَاعِلَةٌ	فَاعِلُونَ	فَاعِلَانِ	فَاعِلٌ
------------	---------------	-----------	------------	------------	---------

ولللمبالغة:

فُعَلٌ	فَعِيلٌ	فَعُولٌ	فَعَالٌ	فُعَالٌ	فَعَالٌ	فُعَالٌ	فَعَالٌ
--------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------

غيرها: چون: كذاب بالكسر وتشديد ذال، وغلي وغلبة بضمتين وتشدید ياء، وغلي بكسر تين وتشدید، وساكونة بضم کاف، وكيرباء بالكسر وكسر راء، وغلواء بروزن علماء از حد گر شتن، والعونه بضم همزه وعین مهمله بسيار ياري کردن. (شرح الأصول)

مَفْعِلٌ: بكسر عين وفتح آن. (نوادر الأصول) كَفَعْلَة إِلَخ:

المفعول للموضع والمفعول للالة الفعلة للمرة والفعلة للحالة

اسم فاعل: آنکه دلالت کند بر چیزیک در وصفت حادث شده، چون: ضارب يعني شخصیکه در وصف زدن حادث شده. (منه) [بدانکه صرفیان از مصدر واسم فاعل وغیره بحیثیت اشتقاق و تعداد صیغ و جز آن بحث می کنند، و نحویان از بحیثیت عمل لیندا.

فَاعِلٌ: برائے مذکور و کاہے برائے مؤنث آید، چون: حائض و طلاق که اسم فاعل اند بتاویل شيء طالق و انسان حائض نزو سیبوبیه، و خلیل گوید: که اسم فاعل نیست بلکه ایں اشتقاق از حیض و طلاق ہیچو اشتقاق دارع است از درع بمعنی صاحب درع پس بمعنی ذو طلاق و ذو حیض باشد، و کوفیان گویند: تاء درینما مقدور است بجهت عدم لبس و اختصاص بموئنث، ورد میکند آنرا امرأة حاملة و مرضعة که با عدم لبس تاء مقدور نیست. **فِعْلٌ:** نحو: حذر بسیار پر ہیزگار، از علم.

فَعُولٌ: نحو: ضروب بسیار زنده. **فَعَالٌ:** نحو: قطاع بسیار برنده، از منع. **فَعَالٌ:** نحو: ضُرَاب بسیار زنده.

مَفْعَلٌ: نحو: بجزم و بجز ام بسیار قطع کننده، از ضرب. **مَفْعِيلٌ:** نحو: منطبق بسیار گو، از ض.

فِعِيلٌ: نحو: شریب بسیار نوشنده، از علم. **فُعَلة:** نحو: ضحکة بسیار خنده کننده، از علم. **فُعَلٌ:** نحو: قلب بسیار دانا بتقلیبات امور ارض.

ونحو ذلك، ويزاد التاء للتأكيد، نحو: عَلَّامَةٌ وفِرْوَقَةٌ وْمُجَزَّامَةٌ.
برائے زیادت در مبالغہ

واسم مفعول، وزنه منه:

مَفْعُولٌ	مَفْعُولَانِ	مَفْعُولُونِ	مَفْعُولَةٌ	مَفْعُولَاتِ
-----------	--------------	--------------	-------------	--------------

وَفَعْوُلُ وَفَعِيلُ وَفُعلَةٌ، وَقَلَّ فَعْلٌ وَفِعلٌ وَفَاعِلٌ.
فَعْلٌ بمعنی مقتول کاتم بمعنی مكتوم

واسم تَفْضِيلٌ، میزانه: أَفْعَلُ فُعلَىٰ، والجمع أَفَاعِلُ.
لکن در آس یک مرد

واسم آلَهُ، میزانها: مَفْعَلٌ مَفْعَلَةٌ مَفْعَالٌ، وَقَلَّ فَعَالٌ، والجمع: مَفَاعِلٌ

علامَةٌ: بسیار بسیار دانده از علم. **فِرْوَقَةٌ**: بسیار جد اکنده از علم. **مُجَزَّامَةٌ**: بسیار برند از ض.

اسم مفعول: [آنچه دلالت کند بر چیزیکه برو ماخذ فعل واقع شود، چوں: مضروب: زده شده. (منه)] بنائے آں از مضارع مجھول ست، چوں زیادت حرف علت ممکن نبود لہذا حروف زیادت بعد حذف علامت مضارع میم مفتوح در او لش آورند؛ چه اگر ضمہ علامت مضارع باو میداوند التباس بمفهول إفعال میم شود. و چوں بعد فتحه هم التباس باسم ظرف لازم بود عین راضمہ دادند، و بجهت غربت ایں وزن باشیغ خوانند؛ تا واوے پیدا شد. و شرط بناش آنکه فعل متعدد باشد؛ چه از لازم بدون تدیدی بحرف جر بنائے مفعول درست نیست، ٹگوئی: مذہوب و نہ ذہب مجھول. (شرح صراح، رضی)

فَعِيلٌ: حریح بمعنی بیخروح. **فُعلَةٌ**: ضحکه آنکه برو خنندن. **فَعْلٌ**: نحو: قبض بمعنی مقبوض .

اسم تَفْضِيلٌ: وآں اسے ست که اشتتاقد کرده شود از فعل برائے کے که متصف باشد. زیادت بر غیر خود در آں فعل. (شرح الأصول) **میزانه**: نہ گفت: میزانه منه؛ زیرا کہ افضل تفضیل از غیر ثالثی مجرد نیاید؛ چه محافظت حروف آں ممکن نیست، و تفضیل در انجا بزیادت لفظ اکثر یا اشد باشد، چوں: اکثر استعمالاً وأشد استخراجاً، و چنین از لون وعیب و برائے تفضیل مفعول نیاید، و نحو: أعطاهم وأولاً لهم از مزید، وأحق من هبنة از عیب، وأشهر وأشغال برائے مفعول شاذ است.

اسم آلَهُ: اسمیکہ ساخته شود از فعل برائے آل. (شرح الأصول)

مَفْعَلٌ مَفْعَلَةٌ: چوں: مختلط آڑو ختن، ومفرقة آڑ جدا کردن، مکور شد میم تافرق شود در میان او و ظرف. (منه)

مَفَاعِلٌ: بکسر فاء، چوں: مخاطط آڑو ختن. **مَفَاعِلٌ**: جمع مفعول و مفعولة، چوں: مخاطط و مفارق.

مَفَاعِيلُ وَفَعَائِلُ، وَشَدَّ مُدْقَ وَمُنْخُلٌ.

واسم ظرف، وزنه منه: **مَفْعَل مَفْعِل**، والجمع: **مَفَاعِل**.

صفت مشبهه، أو زانها منه:

فِعْل	فَعْل	فَعِل	فَعَل	فُعْل	فَعْل	فَعِل
فَعَال	فَيْعَل	فَاعِل	فَاعَل	فُعَل	فُعَل	فِعَال

مَفَاعِيلُ: جمع مفعال، چوں: مفاتيح جمع مفتاح. **شَدَّ مُدْقَ**: بمعنى كوبه، ومنخل بمعنى پر دزنه، همچنین مساعط ومدهن بهم بروزن بلبل، ومكحلة ومحرضة بروزن بلبله بمعنى ناسدان، وروغن دان وسرمه دان وآله صاف کردن گیاه اشنان، وسيبویه گفته: ایں الفاظ اسمائے آں ظروف ستنہ اسم آله، پس حاجت به شاذ گفتنش نیست، مصنف ہم در "أصول" همین را اختیار کرده.

مُنْخُلُ: [ای غربال آهنی که ازان ادویه بیزند. (منه)] و ملحق سنت باسم آله وزن فعل بالفتح چوں: و قود آنچه باں آتش کنند، و قیوه آنچه باں ق کنند. (شرح الأصول) **مَفْعَل مَفْعِل**: یعنی وقتیکه مضارع مفتوح العین یا مضموم العین، یا ناقص از هر باب که باشد مفتوح العین آید، چوں: مفتح ومنصر وموتی ومرمی ومحیی ومقر ومدب، ومفعول بکسر العین وقتیکه مضارع مکور العین بود، یا مثال از هر باب که باشد مفتوح العین آید، چوں: مضرب وموعد وموضع و میسر. (منه)

صفت مشبه: ای لفظی که دلالت کند بر چیزیکه در و صفت ثابت باشد نہ حادث، چوں: حسن ای شخصیکه در و نکوئی ثابت است، بخلاف اسم فاعل که دلالت کند بر چیزیکه در و صفت حادث شده باشد، چوں: ضارب یعنی کسیکه در و صفت زدن حادث شده. (منه)

فَعْل: بالفتح، نحو: صعب دشوار، از ک. **فَعْل**: بالكسر، نحو: صفر خالی، از س. **فُعْل**: بالضم، نحو: صلب سخت، از ک. **فَعَل**: نحو: حسن تکیو، از ک. **فَعِل**: خَشِين درشت از ک. **فَعَل**: نَدْسُ زیرک، از ع.

فَعَل: رِيم پر اگنده. **فِعِل**: بِلْزِ كوتاه وزن فربه. **فَاعِل**: نحو: کابر بزرگ، از ک. **فَعَال**: نحو: جبان نامرد، از ک.

فَعْلِيٌّ	فَعُولٌ	فَعِيلٌ	فَعَالٌ	فَعَالٌ	فَعَالٌ	فِعالٌ
فُعالٌ	فَعَاءٌ	فَعَلانٌ	فَعَلانٌ	فَعَلانٌ	فَعَليٌّ	فُعلٌ

وغير ذلك.

اسم ثلاثی مجرد را ده وزن است:

حبر	عَضْدٌ	كَتْفٌ	فَرَسٌ	فلسٌ
-----	--------	--------	--------	------

فعال: نحو: هجان شتر سفید. **فعال**: [نحو: کُبار بزرگ، ازک]. نحو: شجاع، ازک.

فعال: [نحو: وضاع بسیار بے طاقت]. نحو: کُبار بزرگ، ازک. **فعیل**: نحو: کریم.

فعلی: نحو: حیدی ماده خر جمنده از سایه خود بسبب نشاط از ضرب، صاحب "صحاح" و "قاموس آوردہ اندازه" بریں وزن صفت مذکور غیر ایں لفظ یافته تشد حال آنکه ایں حصر غلط است؛ زیرا که وقاری بمعنی شبان گله گو سفند، و جمیزی خر شتاب رفتار، و قطافی بمعنی مرد کثیر النکاح آمده است، کذا ذکرہ الباقیانی، بلکه جمیزی را ایں هردو بزرگوار صفت نقل کرده اند. (نوادر الوصول)

فعلان: نحو: عریان بر جهش، از علم. **فعلان**: نحو: حیوان، از س.

فعلاء: نحو: عشر اعماده شتر که بر حمل اوده ماہ گزشتہ باشد.

غير ذلك: بچوقدوس و قابوس و مسکین و مساح. (شرح الأصول)

ده وزن: و قیاس دوازده بود بجزب سه حالت فاء در چار حال عین، لیکن فعل بضم فاء و کسر عین و بالعكس برائے شدت ثقل متروک شده، و وعل منقول است، و حبک از تداخل در لغت، وبعضاً وزن فعل بضم فاء و کسر عین معترداً شتہ اند برائے آنکه موزوناتش یافتہ می شود. (حسن)

فرس: اسم جنس برائے مذکرو مؤنث و برائے مؤنث فرسه نیز آید.

حبر: سیاهی دوات و عالم و صالح و اثر و حسن و داغ و مثل و نظیر و زردی که بسیدی دندان مخلط شود. (شرح الأصول)

لـ نحو: رؤوف. لـ نحو: عطشی. لـ نحو: حبلی ازس. لـ نحو: عطشان. لـ نحو: حمراء. لـ پول.

کے اسپ. لـ شانه. لـ بازو.

عنق	صرد	قُفل	إبل	عِنْبَ
-----	-----	------	-----	--------

رواست در کتف کِتْف، ودر فَخَذْ فَخْذٌ فَخْذٌ فِخْذ، ودر عَضْد، عَضْد، ودر إِبْلٌ إِبْلٌ، ودر قُفل
 بروزان حیر بروزان فلس
 کفلس کهر
 قُفل ودر عُنْق عُنْق.

ورباعی مجر در اینچ:

قِمَطْر	دِرْهَم	بُرْثَنْ	زِبْرَج	جعفر
---------	---------	----------	---------	------

ووقیل: جُحْذَب

إبل: بریں وزن نزد سیبوبیه جز ایں لفظ نیامده، و **نَخْش** بلز برال افزوده، و آن حاجب هم بدال رفتة، ورضی وغیره اجر دایطل وابط
 واقط واید نیز اضافه کرده اند. **صرد:** جانوریست بزرگ سر که کمجانش راشکار کند، و گویند که اول طائرس است که روزه
 داشت برائے خدا. **عنق:** گردان و جماعت مردمان در وے. (شرح الأصول) **رواست:** این حکم عام است مر اسم و فعل شلائی
 مجرد و مزید را ودر دو حرف از دو کلمه، پس رواست در سمع بکسر عین و بسکون آں، ودر کرم کرم، ودر ضرب مجہول ضرب،
 و همچنین ورینطلاق بکسر لام ینطلاق بسکون آں، ودر ادرک منتفخا بکسر فاء و سکون آں، و هو و هوی و هو و هوی و فلیضرب و جز آں
 بسکون دوم، ونzed کوفیه جائز است مثل فرس بسکون او فتحه راهم، وبصیریان گویند: هر لغتی که مفتح العین آمده است لغتیست
 برآسه، نه فرع ساکن العین، مگر در مثل: فرس بفتح عین در پیچ لغت تکمیل نیامده؛ از آنکه فتحه خود اخف است. (شرح
 الأصول، رضی) **در فَخَذ:** ای در فعل بفتح فاء و کسر عین و قتیله عینش حرف حلق نباشد.

در قُفل: بدآنکه نزد ایشان تخفیف به تکمیل مطلوب است همچنین اتباع و تناسب نیز مطلوب و مهم است؛ و لہذا در دلی و قسی فاء
 کلمه را کسره دادند و متن بکسر تاء را بمتابعه میم مضموم کردند، کذا في "شرح الاصول". **برثَن:** بال و پنگال مرغ شکاری.

درِهَم: سه ماشه و چهار جواز نقره، کذا في "الریاض". **قِمَطْر:** آنچه درال کتاب نگاه دارند. **جُحْذَب:** بدآنکه پنج وزن اول
 با تفاق است، و **نَخْش** حذب بالضم و فتح ذال بمعنی تلخ برال افزوده، و گویند: آں مخفف جاذب است، و فراء تخلب و برقع
 روایت کرده، وضم ثالث درین هر دو گزه مشهور است، لیکن روایت شهد رد نتوان کرد، وهم در قعد و دفعه و سود و عوطط =

ل شتر. ۲ معروف.

و خماسی مجرد را چهار:

قرطعب	جَحْمُرَش	قُدْعِمْل	سَفَرَجَل
-------	-----------	-----------	-----------

مزید ثلاثی و رباعی محصور نیند، و خماسی چنست:

خَنْدَرِيَّس	قَبْعَثَرَى	قِرْطَبُوس	خُزَعَبِيل	غَضْرُفُوط
--------------	-------------	------------	------------	------------

فصل

بدانکه مصدر و فعل و سائر مشتقات بر دو گونه است: ثلاثی و رباعی، و هر یک دو نوع است: مجرد و مزید، لیکن مصدر و مشتق در اطلاق مجرد و مزید تابع فعل ماضی خودند. ثلاثی مجرد لفظی که در وايا در ماضی او.....

= بسب الماق لجذب او غام ممتنع شد، و اگر ایس وزن موجود نبودی و ج ترک او غام نبود، الحال: حصر اوزان رباعی در پنج خالی از کلف نیست. (رضی)

محصور نیند: احتراز است از قول سیبویه که امثال ثلاثی مزید راسه صد و هشت گفت، و از قول زبید که هشتاد و چند مثال بر ای افزوده.

قرطبوس: وبکسر وایں لفظ در اکثر کتب فن موجود است، لیکن در لغات معترفه یافته نمی شود، هاں در "قاموس" قطربوس بمعنی کشدم شدید نیش، و ناقه سریع السیر آورده، پس چه عجب که قرطبوس مقلوب البعض باشد. (نوادر الوصول)

فصل: پیش ازیں در تقسیم جامد حال مصدر و مشتقات معلوم شده بود؛ لہذا ایس فصل آورده.

ثلاثی: عند البصريين؛ إذا الكوفية يقولون: إن الحروف الأصلية في الكلمة مطلقاً ثلاثة، والزائد عليها زائد، لا أنها رباعية و خماسی مجرد. (یحیی) **رباعی:** نه خماسی؛ زیراً كه فعل ثقیل ست از اسم از جهت تصرف و لحوق ضمائر، و هر گاه فعل

خماسی الأصل نشد مصدر و مشتقات كه تابع آنست نیز خماسی الأصل نشد. (أنور علي)

درویاد ماضی اخن: مراد از قول او: "ورو" ماضی است، مثل: ضرب، و از قوله: "در ماضی او" مصدر و مشتقات سوانع ماضی، =

لے بھی. لے پیرزن. لے شے قلیل. لے ہندی بامنی. لے چیزے باطل. لے بلاد ناقہ بزرگ.

کے شتر فربه. لے شراب کہنہ.

سه حرف اصلی باشد و بس. ثلاثی مزید آنکه در ماضی او سه حرف اصلی بود زائد، یا ماضی که در و سه حرف اصلی است بازیادتی. و رباعی مجرد آنست که در و یا در ماضی او چهار حرف اصلی بود. فقط و رباعی مزید آنکه در ماضی او چهار حرف اصلی باشد وزائد، یا ماضی که در و چهار حرف اصلی وزیاده بود، وزیادتی فعل بیش از سه حرف نباشد، ولاستجاوز است.

بدانکه ثلاثی مجرد را شش باب است:

= وکبر "یا" برای متع خلوست، پس جائز که در و هم در ماضی او سه حرف بود چوں: ضرب و حسن. بدانکه ثلاثی نزد اهل فن آنکه در و سه حرف اصلی باشد، و مجرد آنکه در و حرف زائد نباشد، و مزید آنکه در و زائد هم بود، و چوں بریس تعریف وارد می شد که بسیارے از مصادر مشتقた حروف زائد دارند. جوابش آنکه مجرد بالذات صفت ماضی است و باقی باعرض. و بعضی برای عدم ورود این اعتراض تعریف ثلاثی کردند چنین که در ماضی او سه حرف اصلی باشد، و از این تعریف اگرچه آن اعتراض ساقط شد، لیکن بر ماضی خودش صادق نبی آید، ولازم آید که ماضی را هم ماضی باشد. جوابش آنکه ثلاثی و رباعی و مجرد و مزید در غیر جامد بحقیقت صفت مجموع باب است.

پس خلاصه تعریف آنکه ثلاثی مجرد مثلا باب است که ماضیش تهاسه حرف اصلی داشته باشد، و ای تعریف بر مجموع باب با همه تصرفات بلا ریب صادق است، اما صدق مجرد بر یکی از صیغهای باب باعتبار آن است که صیغهایست از صیغهای باب. آرے، ایس قدر لازم است که معنی ثلاثی مثلا در جامد و بگر باشد و در مصدر و فعل و مشتق و بگر، بالجملة: مصنف برای ورود اینهم برین تعریف لفظ "ورو" افزوده که بر همه صادق باشد، لیکن کلامش خالی از خلط بحث نیست. (نوادر الوصول)

چهار حرف: چوں: بیعثر و بعثر و بعثرة. **لاستجاوز است:** [در ثلاثی یک حرف زائد شود، نحو: اکرم، و دو مثل: احمر، و سه هچخو: استنصر، و در رباعی یک حرف، چوں: تدرج، و دو مثل: احرنجم. (نوادر الوصول)] در مفرد مذکور غائب بحسب استقراء، پس مثل: استنصر تم و استنصرون وارد نشود.

شش باب است: باعتبار استقراء اگرچه عقلانه میشدند از ضرب حرکات سه گانه عین در حرکات عین مضارع، لیکن فعل مکسور العین ثقل دارد؛ لہذا مضارع مضموم العین که ثقل بود از اختلال تش کم کردند، و فعل مضموم العین ثقل تر؛ لہذا دو اختلال یعنی مضارع مکسور العین، و مفتوح آن انداختند؛ تا شیء خروج از کسره بضمہ وبالعكس وازا ثقل باخف لازم نیاید.

و بدانکه باب در اصطلاح صرفیان طائفه باشد از مأخذ، و جمله مشتقاً تاش که با هم مناسبت لفظی و معنوی داشته باشند، واصل در نسبتی مصدر است؛ لہذا صیغهای غیر ثلاثی مجرد را منسوب به مصدر رسانند و گویند: از باب إفعال یا تفعیل است، لیکن در ثلاثی مجرد =

باب اول: فعل يفعل، بفتح عين ماضي وكسر مضارع:

ضرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا ضَارِبٌ، ضُرِبَ يُضْرِبُ ضَرْبًا مَضْرُوبٌ، الأمر: أَضْرِبْ، والنهي: لَا تَضْرِبْ، والظرف: مَضْرِبٌ، جمعه: مَضَارِبٌ، والآلية: مِضْرِبٌ مِضْرَبَةً مِضْرَابٌ، مصدر معروف مجهول بكسر العين جمع مضارب ومضاربة جمعها: مَضَارِبٌ وَمَضَارِبِيْبٌ، اسم التفضيل: أَضْرِبْ ضَرْبِيْ، جمعهما: أَضَارِبٌ وَضُرَبٌ.

باب دوم: فعل يفعل، بفتح عين ماضي وضم مضارع:

نَصَرَ يَنْصُرُ نَصْرًا نَاصِرٌ، نُصِرَ يُنْصُرُ نَصْرًا مَنْصُورٌ، اَنْصُرْ مَنْصَرٌ إلخ.

= چوں مقصود از انتساب باب امتیاز فيما بین ابواب است، وایس معنی دراں بسب عدم انحصار مصادرش متصور نبوو؛ الہذا بماضی و مضارع عش منسوب نموده گویند: از باب نصر ینصر وفتح یفتح، وگاهے بسب شهرت بر صرف ماضی اکتفا نمایند. (نوادر الوصول)

باب اول: مقدم کرد آنرا؛ زیرا که کسره در عین مضارع اصل است با آنکه ایمه لقریح کرده اند با آنکه هر فعل که بر حرکت عین مضارع عش نصر نیایی بسوئے ضرب بری، و نزد ابو حیان اختیار است در ضم و کسر، و این عصفور گفتہ: کسر و ضم در مضارع جائز است شنیده باشد یانه. (أنور علي)

فعل يفعل: وایس وزن و موزون هردو مستعمل است.

ضرَبَ يَضْرِبُ: بدائله مصدر در صورت مفعول مطلق وفاعل را با فقط " فهو ضارب" ، و مفعول را با فقط " فذاك مضروب" ، و در امر وغیره لفظ " منه" ذکر کنند؛ تاریط معنی از دست نزود، و در بعض نسخ ایں کتاب نیز همچنین واقع شده، و در بعض که نیست سبب آن قصد انحصار است، وهم در بعض نسخا صیغه نهی وارد نشده "شرح نوادر الوصول" و شرح یکی بھاری هم برآنست علتش آنکه نزد مصنف داخل مضارع است.

ضرْبًا: و فی "تاج المصادر": الضرب زدن، و رزیمن رفتن بطلب روزی، و یاد داشتن، و آشکارا کردن مثل، و نمانک شدن زمین، و رمیدن، و ایتادن، و خوابانیدن دوست کے در مال وے فرو بستن. **اَنْصُرْ:** گاهے با خمده صاد و کسره همزه نیز آید، وایس قول را بن جنی از بعض عرب لقل کرده. (نوادر الوصول)

مَنْصَرْ: صرف باقی را بر قیاس گذاشت.

باب سوم: فَعِلَّ يَفْعُلُ، بكسر عين ماضي وفتح غابر:

سَمِعَ يَسْمَعُ سَمِعًا، إِسْمَعْ مَسْمَعُ إِلْخ

باب Чهارم: فَعِلَّ يَفْعُلُ، بفتح العين فيهما:

فَتَحَ يَفْتَحُ فَتْحًا، إِفْتَحْ مَفْتَحُ إِلْخ

باب پنجم: فَعِلَّ يَفْعُلُ، بضم العين فيهما:

كَرْمَ يَكْرُمُ كَرَمًا كَرِيمٌ، أَكْرُمْ مُكْرِمٌ

بدانکه رواست تکین عین فعل و فعل، و در شهد شهد شهد.
مكسور العين حلقی

باب ششم: فَعِلَّ يَفْعُلُ، بكسر العين فيهما:

حَسِبَ يَحْسِبُ حِسْبًا، إِحْسِبْ مُحْسِبٌ

اما فضل يفضل از تداخل است، و کاد يکاد از سمع؛

فعل يَفْعُلُ: برفتح مقدم کرد؛ زیرا که از آم الابواب است. **مسْمَعُ:** درینجا لمحاظ شدت اختصار کلمه امر و ظرف و آله و صفت مجھول همه ترک کرد؛ تا بر سابق قیاس کنند. **فَعِلَّ يَفْعُلُ:** مقدم کرد بر کرم؛ زیرا که فتح از ضمه اخف است.

كَرَمًا: بالتحريك جوانمردی و مردمی و عزیزی نقیض لوم. (صراح) **تکین عین:** یعنی تکین عین ماضی مكسور العين معروف یا مجھول بشرطیکه عینش حلقی نباشد، وماضی مضموم العین مطلق نزدینی تمیم رواست، چوں: فرح و نصر و کرم وبعد و لیس بکون عین محقق مکور اعین نزد همگنان مستعمل است. **شَهْدُ:** بكسر فاء و سکون عین، و در همین لغت ست نعم و بشس، سیبويه گفتة: تمام عرب برین لغت اتفاق دارند. **شَهْدَ:** بكسر فاء از اتباع عین.

حِسْبًا: بالكسر و محسبة بالفتح و کسر سین و فتح آن یعنی پنداشتن مصدر ایں باب است، و حسب بالفتح و حسبان بالضم والكسر و حساب و حسبة و حسابه هر سه بالكسر از نصر آمده است، کذا في "الصحاح" و "القاموس"، و گفته اند: که صحیح ایں باب جز حسب و نعم دیگر نیامده، و حسب از سمع نیز آمده در قرآن مجید همچنین است.

اما فضل يفضل: [از همه مؤخر نموده؛ زیرا که بسیار مکتر است از صحیح سوائے واژ فعل جز الفاظ مدد و ده نیامده]. جواب سوال =

ولهذا کدْن بکسر کاف آید، وضمہ شاذ بود. بدانکه اسم ظرف از ناقص ومضاعف دریں ابواب بفتح عین آید، وازمثال بکسر عین، واز غیر آس چنانچه دانستی.

ورباعی مجرد رایک باب است، ومصدرش فعلة:

= مقدرات است، تقریرش آنکه: حصر مصنف ابواب شلائی مجرد رادر شش باطل است؛ چه فضل یفضل وکاد یکاد یافت شد. وحاصل جواب آنکه: هردو پیرون از ابواب مذکوره نیستند؛ چه اول از تداخل است ودوم از سمع. وتدخل عبارت است از خلط ماضی بابے با مضارع باب دیگر، یعنی فضل در بعض الئه عرب از علم مستعمل است ودر بعضی از نصر، متبع لسانین ماضیش از علم و مضارع آس از نصر. بر زبان رائد سامع ناواقف باب جداگانه فهمید. (نوادر الوصول)

وهذا کدن: زیرا که در اجوف واوی مکور العین ماضی قیاس آنست که کسره عین را بقاء دهنده برائے دلالت بر کسر عین محذوف.

ضمہ شاذ: ای ضمیر کاف برائے دلالت بر حذف درو شاذ است، قیاس برائے آنکه رعایت باب بر رعایت و اوّل مقدم است، واستعمال برائے آنکه رضی گفتہ است: قلیل، وبعضاً صرفیان کاف را مضموم یا قتند، دانستند که اصل کاد کود بضم و اوّست، پس کسره کاف را وجه مرجوح هم بھی رسد، کذا فی "المنهجیة" و "نوادر الوصول".

یک باب است: اختصار عقلی از ضرب چار حالت فاء در چار حال عین واز ضرب حاصل اعني شاذ و در چار حالت لام اول شصت و چهار میشود، لیکن در استعمال نیامده مگر یک بناه فتح فاء برائے تعذر ابتداء بسکون است، وسکون عین بنا بر کراحت اربع حرکات وسکون لام اول مستلزم انتقال سکنین با تصال ضمیر بارز بود، وحرف آخر در ماضی مبنی بر فتح است، و اختیار فتحات برائے تخفیف باشد. (شرح محمد نور)

مصدرش: اگر گوئی: چرا تعین رباعی بمصدر کرد و تعین شلائی بهماضی و مضارع؟ جواب آنکه: اصل در تعین مصدر است؛ چه اصل همه صیغنا است، وچوں مصادر شلائی محصور نیستند لاجرم بهماضی و مضارع رجوع کرد، بخلاف رباعی. (سع)

فعلة: مقدم کردن رباعی مجرد رابر ابواب شلائی مزید؛ ازانکه ابواب مجرد یکجا، وابواب مزید یکجا باشد، ووجه تقدیم ابواب مزید رباعی بر مزید شلائی آنست که هرگاه مزید شلائی از شلائی مجرد بعید باشد اگرچیزے دیگر هم فاصل شود مضائقه نیست؛ زیرا که چو آب از سر گذشت چه یک نیزه چه یک دست؛ بآنکه در مزید رباعی ورباعی مجرد مناسبت تام است، یا آنکه ابواب رباعی مزید قلیل است خواست که اول ازال فراعنت کند و مجرد و مزید هم دریں صورت یکجای شود.

بعشر بیعشر بعشرة ^ل مبuzzer، الأمر: بعشر، والظرف: مبuzzer، جمعه: مبuzzerات

ویجیء مصدره فعلاً وفعلاً و فعلی و فعلاء. مصدر ربعی وثلاثی مزید بر مفعول وے
پول دراج چوں زلزال نیز می آید. ورباعی مزید راسه باب ست: یکے بدون همزہ و صن و دو با همزہ و صن.

باب اول: تَفَعْلُل:

تَسَرِّبَلٌ يَتَسَرِّبَلُ تَسَرِّبَلًا، مُتَسَرِّبَلٌ، تُسَرِّبَلٌ يَتَسَرِّبَلُ تَسَرِّبَلًا، مُتَسَرِّبَلٌ، الأمر: تَسَرِّبَلٌ

بدانکه اسم ظرف غیر از ثلاثی مجرد می آید بر مفعول وے، ورو است در آخر مصدر ثلاثی ورباعی که
مجرد از تاء است زیادتی تائے مرة چوں: تسربلة.

بعشر بیعشر: وایں وزن در مصدر ربعی مطرد است، بخلاف دیگر اوزان که می آید. **فعلی**: چوں: قهقری: قدم بقدم باز
آمدن. **فعلاء**: چوں: قرقاء: زانو توکشیدن و دست بر زانو افگندن نشتن.

المصدر رباعی: ضابطه کلیه در شناخت مصدر ربعی وثلاثی مزید بقياس واحد، پس باید که قبل حرف آخر ماضی الف زیاده کنی، پس
اگر در ماضی قبل آخر دو حرف متحرک باشد او لش را فقط کسره ده، چنانچه از فعل إفعال، واز فعل فعلال، واز فاعل فیعال،
واز فعل فعال بنانی، واگرسه حرف متحرک باشد او لش را کسره ده اگر ساکن در میان آنهاست، والا اولین را، پس در انفع
واستفعل وافعل وافعل وافعل که اصل شان افعلل وافعال بوده است انفعال واستفعل وافعل وافعال وافعیال
گوئی. اما شهر در فعل و فعل و فاعل و تفاعل و تفعیل بر خلاف قیاس مذکور تفعیل و فعلة و مفاعله و تفاعل و تفعیل است،
وآنچه در مصدر فاعل فعل بتحقیف آمد است محقق فیعال است برأسه وزن نیست.

وکسے از بیان ضابطه توهم نکند که مصدر از فعل مشتق است، بلکه ایس بیان کیفیت آمدن مصدر است قیاس برائے شخه که قبل از
مصدر فعل را دانسته باشد، کذا فی "أبنية الأفعال" و شروحها.

سه باب: بر سهیل اطراو، پس مدحراج و محراج و مستخرج مشترک است در میان مفعول و ظرف و مصدر. (یجی)

تسربلة: یکث بار پیرا ہن پوشیدن، تائے حالت رادر بینجا بر مقایسه گذاشتہ، دور "شرح اصول" آنرا ذکر کرده، ونزد ابن مالک
تائے حالت در غیر ثلاثی مجرد نیاید. (نوادر الوصول)

باب دوم: افعنالل:

اَحْرَنْجَمْ يَحْرَنْجِمْ اَحْرَنْجَامَاً، الْأَمْرُ: اَحْرَنْجِمْ

باب سوم: افعالل:

اَقْشَعَرَ يَقْشَعِرُ اَقْشَعِرَ اَرَأَ، مُقْشَعِرُ، اُقْشَعَرُ يُقْشَعَرُ مُقْشَعِرُ، اَقْشَعَرَ اَقْشَعِرُ

وجاء مصدره فعلى للة.
كشعتيرة وطمأنينة

شلائي مزيد بروگونه است: مطلق و مطلق، مطلق و قسم است: يك آنكه درو يادر ماضي او

اقْشَعِرُ: بفتح ادغام و سكون آخر. فائدہ: بد انکه نزد اهل حجاز در ادغام تحریک حرفاً دوم بحرکت لازم شرط است؛ لہذا نزد ایشان ادغام در مثل: اقشیر و لیقشیر و لم یقشیر روانیست؛ از انکه حرفاً بعارض اجتماع سائین حرکت داده اند، و نزد بنی تمیم ضابطه در ادغام آنست که اگر حرفاً ثانی ساکن است بسکون لازم، چوں: مددن ادغام ممتنع است، و اگر متحرک است بحرکت لازم، چوں: مدد بعد رفع موانع ادغام واجب است.

واگر متحرک است بحرکت عارض ادغام جائز است بتحریک حرفاً آخر بحرکت کسره وفتحه، و اگر مضموم العین است بضمہ نیز وواجب است ادغام و ضمہ حرفاً مدغم در صورت لحق ضمیر مذکور غائب، چوں: مد، وفتح آن در صورت لحق ضمیر مؤنث غائب، چوں: مدها، وقراءات قرآن بهردو لغت آمده است، قال الله تعالى: ﴿لَا تُضَارَّ وَالَّذِي بُولَدَهَا﴾ (القرآن: ٢٣٣) بالالفک.

لہذا مصنف بسبب مقبول بودن هردو لغت فک وادغام بتحریک ثانی بکسره وفتحه در امر ذکر کرده، ولغت ثالث یعنی ضمہ حرفاً مدغم چوں تابع ضمہ عین است درینجا مفقود است. (إنور على)

ملق: الحال در فعل آنست که در شلائي حرفاً زیاده کنند؛ تابروزان رباعی مجرد یا مزید شود، ودر اسم آنکه در شلائي یارباعی حرفاً زیاده کنند؛ تابروزان رباعی یا خماسی مجرد یا مزید شود. (منه) **مطلق**: ازان که خالی است از قید الحال. (یکی)

ورو یا در ماضی: [چوں: اجتنب واقشیر واحرنجم واحتتاب واقشurar واحرنجام. [چوں: یقشیر ویستنصر وقشعیریة اگرچه درینها همزه وصل نیست اما در ماضی لینهای همزه وصل موجود است. (إنور على)

ل فراهم آمدن.

همزه و صل بود، دوم: آنکه نبود. قسم اول هفت باب است.

باب اول: افتعال:

إِجْتَنَبَ	يَجْتَنَبُ	مُجْتَنَبٌ	أَجْتَنَبَ	مُجْتَنَبٌ	إِجْتَنَبَأً	يَجْتَنَبُ	إِجْتَنَبَ
------------	------------	------------	------------	------------	--------------	------------	------------

باب دوم: استفعال:

إِسْتَنْصَرَ	يَسْتَنْصَرُ	إِسْتِصَارَاً	مُسْتَنْصِرٌ	أُسْتَنْصَرَ	يُسْتَنْصَرُ	إِسْتَنْصَرُ	إِسْتَنْصَرَ
--------------	--------------	---------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

باب سوم: انفعال:

إِنْفَطَرَ	يَنْفَطِرُ	إِنْفِطَارًا	مُنْفَطِرٌ	يُنْفَطِرُ	إِنْفُطَرَ	مُنْفَطِرٌ	إِنْفَطَرَ
------------	------------	--------------	------------	------------	------------	------------	------------

همزة و صل: وجه تسمیه اش بهمزه و صل آنکه ای همزه بحرف ساکن و صل می شود و می پیوندد، وی آنکه خود از میان ساقط شده قبل و بعد را و صل می نماید، یا آنکه متکلم بسبب تعذر ابتداء بساکن بطلب تکلم نمی رسد چوں همزه افزوده شود بطلب خود واصل شود، و همزه قطع ضد آن است. (نوادر الوصول) **نبود:** یعنی در و یاد رماضی او همزه و صل نباشد. (منه)

هفت باب سمت: شمار هفت باب در مزید شلاش مطلق با همزه بر قول مشهور است، و لایگر مذاهی مختلف راجع کنیم بچاره ده باب مر تلقی شود؛ زیرا که نزد بعضی افعال و افعال، چوں: اذَا كر واذ کر نیز دو باب جداگانه است، و حق اینست که ایس هر دو باب فرع تفاعل و تفعیل است، چنانچه این حاجب در "شافیه" گفته، واگر فروع را در اصول شمار کرده شود لازم آید که فروع باب افعاع نیز شمار کرده. اما مصنف در "شرح اصول اکبریه" می گوید: که ظاهر اینست که ایس هر دو باب علیحده اند، نه فرع تفعیل و تفاععل، و بعضی افعال بکسر همزه و فتح عین و همزه و تشید چوں: ازْيَانَ ای حسن و افعاع چوں: اکوهد کافشیر از کهد بمعنی جهد و تعب نیز آورده اند، و ظاهر اینست که هر دو مطلق است - "اقشعر" نه مطلق، و بعضی افعال بفتح عین و تشید یا افزوده اند، چوں: اهیشَ بـ تبحیر خرامید، و جو هری افعاعی نیز آورده، چوں: استلقی، و آمده است افعال بفتح همزه، چوں: استلام از سلام و افعاعی، چوں: اذلوی از ذلّ، کذا فی "شرح الأصول" وغیره.

افتعال: ایس وزن خود نیز مستعمل است بمعنی افتراه کردن و بمعنی ساختن، و از انس است افععله الله تعالی در حق طعامی که بر عیسی علیہ السلام نازل شده بود. (نوادر الوصول) **انفعال:** ایس وزن نیز مستعمل است، فی "الصراح": افعال شدن کار، یقال: فعلته فانفعال، کقولک: کسرته فانکسر.

۱- نصرت خواستن.

باب چہارم: افعوال:

اعلَوَاطْ	اعلَوَاطْ	مُعلَوَطْ	يُعلَوَطْ	أُعلَوَطْ	مُعلَوَطْ	اعلِواطْ	يَعلَوَطْ	أَعلَوَطْ
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	----------	-----------	-----------

باب پنجم: افعیعال:

مُخْشُوشِنْ	إِخْشِيشَانَا	يَخْشُوشِنْ	إِخْشَوشَانَ
إِخْشُوشِنْ	مُخْشُوشَنْ	يَخْشَوشَنْ	إِخْشُوشَنْ

باب ششم: افعلال:

اعلَوَاطْ: وست در گردن شتر انداخته سوار شدن، و نزد بعضے سوار شدن بدون مهار یا برہنہ، و گرفتن ولازم بودن کے را، و خود رائی کردن، کذا فی "القاموس"، و آنچہ در نسخ "منشعب" مشهور است قلاده در گردن شتر بستن، در کتب لغت ثانی از اس نیست، و در "صحاح" گفته: واوش یاء نشد، چنانکه در اعشو شب اعشیشا بآ که مشد دست، و نزد بعضے اعلیواط نیز آید، کذا فی "الارتضاف". (نوادر الوصول)

يَخْشُوشِنْ: قاعدة در شناختن حرکت عین مضارع معروف از غیر ثلاثی مجرد: بدآنکه اگر ماضی چهار حرفی است علامت مضارع عش مضموم وما قبل آخرش مکور آید، چوں: یکرم ویدحرج، و إلا علامت مفتوح بود، پس اگر ماضیش همزہ وصل دارد ما قبل آخرش مکور بود دایماً، چوں: بختب ویستنصر، إلا از باب افعال و افاعیل که مفتوح آید بسبب آنکه اصل آنها تفعل و تفاعل است، چنانکه مکور آید اخصیم بخصوص که مانوذ است از بختصم، پس غلط است یعلوط بفتح واو، چنانکه فاضل بهاری گفته.

و اگر ما قبلش تاء دارد مفتوح آید، چوں: یتصرف ویدحرج و در ابواییک ما قبل آخرش دو حرف یک جنس است وقت او غام در انها کسره بما قبل دهندا اگر مده نباشد، چوں: یعلوط ویحمر، والا حذف کند، چوں: مدھام، و در مضارع مجہول علامتش را مضموم وما قبل آخر را مفتوح در بھے جا، و در مد غم معالمه معروف کند چنانکه دانستی.

أَخْشُوشِنْ: قاعدة دیگر در شناخت ماضی مجہول: پس بدآنکه در هر ماضی مجہول ما قبل آخر مکور باشد دایماً، پس اگر او لش تائے زائد است آزا مع ما بعدش مضموم کند، چوں: تعهد و تدرج، و اگر همزہ است آزرا با حرف ثالث مضموم نمایند، چوں: استنصر واجتسب، و اگر بیچ یکی ازین هر دونیست او لش را مضموم نمایند فقط، ثلاثی باشد، چوں: نصر، یازائد از اس، چوں: اکرم و کرم و دحرج و قوتل و احضر، و شامل ترازیں قاعدة ایست که گوئی: ما قبل آخر را کسره ده، و دیگر هر متحرک راضمہ.

اَحْمِرَّ	مُحْمَرٌ	اَحْمِرَارًا	يَحْمَرُ	اَحْمَرَ
اَحْمَرَّ	اَحْمَرٌ	اَحْمَرَ	مُحْمَرٌ	يُحْمَرُ

باب هفتم: افعیال:

اَدْهُومَ	مُدْهَامٌ	اِدْهِيمَاماً	يَدْهَامُ	اِدْهَامَ
اِدْهَامِمْ	اِدْهَامٌ	اِدْهَامَ	مُدْهَامٌ	يُدْهَامُ

اما آنکه در ماضی او ہمزة و صل نبود پنج باب است.

باب اول: إفعال:

مُكْرَمٌ	يُكْرَمُ	اُكْرِمَ	مُكْرِمٌ	إِكْرَاماً	يُكْرِمُ	اَكْرَمَ
----------	----------	----------	----------	------------	----------	----------

احْمَرَ: بد انکه او غام اصلی سوائے باب تفعیل و تفعل و افعال و افعال که فرع آنهاست بود، و او غام احمر و احمرار واقع شعر اصلی نیست بد لیل آمدن ارعوی و ارعاوی که واو و مش مبدل پیاشد، و بد لیل فک او غام در جمع موئث و متکلم وغیره، و از بخاری بری که او غام اصلی در لام کلمه نشد. **مُحْمَرٌ:** اسم فاعل و اسم مفعول ہر دو در لفظ واحد بفتح میم بستند، لیکن تقدیر فاعل بکسر ما قبل آخر و مفعول بفتح. **اِدْهِيمَاماً:** سیاه شدن، قوله تعالیٰ: ﴿مُدْهَامَاتَان﴾ (الرحمن: ٦٤) ای سوداوان من شدة الخضراء والري، والعرب يقول: كل أحضر أسود، منه سواد القرى؛ لكثره حضرتها. (صراح) پنج باب ایخ: کثیر راتابع واحد کردنده بالعكس؛ چرا که در اس فائدہ تخفیف حاصل است نه در عکس آں. **إِكْرَاماً:** میدانی گوید: مصدر رش گاہے فعال و فعل بفتح فاء آید، چوں: اکرم کرامۃ علی حذف الهمزة من الأول و بدل الناء منها، کیا قامة و نحو: ﴿أَبْتَكْمُ مِنَ الْأَرْضِ نَسَاتَا﴾ (نوح: ١٧) و شراح "تسهیل" گوید: که حق آنست که گاہے مصدر غیر باب مقارن فعل شود، پس کرامۃ و نبات مصدر مجردا است که مقارن فعل افعال شده، و اگر کرامۃ در اصل اکرام بودی کسرة کاف لازم شدی؛ چه ساکن را وقت حرکت کسره دهند؛ تا کسره دلالت می کرد بر حذف ہمزة، و ظاهر کلام سیبویہ آنست که نبات اسم است که تمام مقام مصدر شد. (نوادر الوصول)

مُكْرَمٌ: بکسر راء اسم فاعل، بد انکه آں گاہے بروزن فاعل آید، چوں: دارس ويافع و وواوق، و بروزن مفعول بفتح عین مانند ملقح و مسہب و محسن، و بر مفعول، مثل: نتوج، نه منتج چنانکه مشهور است. (نوادر الوصول)

مُكْرِمٌ: بفتح راء اسم مفعول بروزن فاعل هم آید، چوں: اسام الماشية في المرعى فھي سائمه، و بر مفعول نحو: محوب و مجnoon =

۱۔ گرامی کردن تکریم مثله.

بنائے یُکرِمٌ یاً کرِمٌ بود، همزہ را افگندند؛ تالازم نیايد اجتماع دو همزہ در اُکرِمٌ.

باب دوم: تفعيل:

مُكَرَّمٌ	يُكَرَّمُ	كُرَّمَ	مُكَرَّمٌ	تَكْرِيمًا	يُكَرَّمُ	كَرَّمَ
-----------	-----------	---------	-----------	------------	-----------	---------

ويجيء مصدره على **تفعلة** و**فعال** و**فعال** و**فعال**.
نحو سلام و كلام

باب سوم: تفعيل:

تَقَبَّلٌ	مُتَقَبِّلٌ	يُتَقَبِّلُ	مُتَقَبِّلٌ	تَقَبَّلًا	يَتَقَبِّلُ	تَقَبَّلَ
-----------	-------------	-------------	-------------	------------	-------------	-----------

وجاء تلاقي.
أي قليلاً

= ومز كوم، ومخزنون ولا خامس لها، كذا في "المزهر". (نواذر الوصول)

ويجيء: مصنف يجيء صيغة مضارع آوره؛ تا اشاره باشد بسوئ قلت مصادر مذكوره، يعني مطرد نیست. (نواذر الوصول)

تفعلة: وزن تفعلة از ناقص کلیه واز مهوز اکثر مے آید، چوں: تعزية و تحطیة، اما نزد زمخشري تاء در تعزية وغيره عوض یا نے
محذوف ست که اصل تعزی بد و یاء بروزن تفعیل بود، يحتمل که نزد مصنف منهب زمخشري مختار باشد، يا قلت راجع بسوئ مصدر صحیح باشد، يا قلت اضافت ای نسبت به تفعیل مراد باشد. (نواذر الوصول)

فعال: بداکنه اکثری از معتبرین کذاب بحر کاف و تخفیف ذال مصدر تفعیل آورده اند، وازوست قوله تعالى: ﴿وَكَذَبُوا
بِآيَاتِنَا كَذَبَاه﴾ (البأ: ٢٨). بر قراءت تخفیف ذال، اما شیخ رضی در "شرح شافية" می گوید: که من از که شنیده ام که کذاب
بالتحفیف را مصدر کذب به تضعیف عین گفته باشد، مختار نزد من آنست که در آیه بر قراءت تخفیف کذاب را مصدر کاذب
گویند، نه کذب.

فعاـل: نحو: کذاب بتشدید و تخفیف ذال. **تفعال:** نحو: تکرار، ابو حیان گوید: مصادر غیر قیاسی را اکثر نحویان اسم مصدر
گویند، وبعضی نحویان بر آنند که مصدر باب دیگر باشد، ولا مشاحة في الاصطلاح. (منه) **وجاء تلاقي:** [دریں تاء و عین
ثانیه یا اولی زائد است، بمعنى تملق و تھجیه تحمل بمعنى تحمل. (شرح الأصول)] ابو حیان گوید: کبریاء وجبروت و وضوء
وطهور و تقدمة و طیرة نیز از مصادر ایں باب است، مصدر ش بروزن فعلة بالفتح سوائے حيرة و طیرة نیامده.

لـ پدیر فتن.

باب چہارم: تفاعل:

مُتَقَابِلٌ	يُتَقَابِلُ	تُقْوِيلَ	مُتَقَابِلٌ	تَقَابُلًاً	يَتَقَابِلُ	تَقَابِلَ
-------------	-------------	-----------	-------------	-------------	-------------	-----------

وتتقطعت وتشابهت بزیادتی تائے اول وتفاوت بفتح وکسر واؤ شاذ سنت، چوں در آید تائے
رو باروی شدن مضارع بر تائے تفعیل وتفاصل رو است حذف یکے در معروف.

باب پنجم: مفاعله:

قَاتِلٌ	مُقَاتِلٌ	يُقَاتَلُ	قُوْتَلَ	مُقَاتِلٌ	مُقَاتَلَةً	يُقَاتَلُ	قَاتَلَ
---------	-----------	-----------	----------	-----------	-------------	-----------	---------

وجاء فعال وفیعال.

بزیادتی تائے اول: در ہر دو، ودر ثالثی ابدال تائے دوم بشین واد غام نیز، وازانست إشابة. **تفاوت:** تفاوت الشیئان تباعد ما ینهما تفاوتا بثلاث لغات على غير قیاس؛ لأن المصدر من تفاعل بعض العین إلا ما روی في هذا الحرف.
(صراح) **فتح وکسر:** اما ضمیر واؤ قیاس سنت. **حذف یکے:** [قال الله تعالى: ﴿تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ﴾ (القدر: ٤)، قال الله تعالى: ﴿فَلَا تَنَاجِو﴾ (الحداد: ٩).] سبب شغل اجتماع مثلین نزد سیبویہ، وبصریین ثالثی؛ زیرا که اول علامت مضارع سنت وعلامت حذف نمی شود، وزندہ شام وضریر وسائز کو فیسین اول؛ زیرا که ثالثی مفید معنی باشد مثل مطاوعت، وحذف محل ایں معنی گردد، ونیز ثالثی علامت باست، ورعایت باب اهم باشد. (نوادر الوصول)

در معروف: نہ در مجھوں، و لا اگر در مجھوں اول راحذف کنند التباس معروف مخدوف النساء با مجھوں لازم آید، و اگر ثالثی راحذف کنند التباس مجھوں تفعیل با مجھوں مفاعله لازم آید. (نوادر الوصول) سَيَأْتِكُهُ بَفْتَحٍ سَيِّنٍ وَهَمْزَهُ وَيَأْتِيَهُ تَحْتَيْهُ بَعْدَ الْفَ. بر وزن فاععلته از باب مفاعله نیست ونه وزن جداگانه، بلکه جمع است در دولفت بمعنى سائلته مهموز العین از باب منع را با سائلته اجوف یائی از از باب مفاعله بمعنى سائلته جمع کردنده، و سائلته خلاف قیاس خواندنده. (شرح الأصول)

جائے: فائدہ: عادت مصنف آنسنت کے مسائل مطرده را بجملہ اسمیہ بیان می کند، و بصیرع مضارع اشارہ بجانب قلیل، و بصیرع ماضی جانب اقل یعنیاًید، مثل: یجیء مصدره، وجاء على کذا، ووجه اشاره آنکہ جملہ اسمیہ دلالت میکند بر دوام؛ زیرا که خصوصیت زمانہ در اس معتر نیست، ومضارع دلالت بر حدوث میکند وخاص بحال یا استقبال، پس قلیل بودنش بسبب عدم شمول آس بزمانہ ماضی ثابت شد، وچوں مضارع شامل سنت و زمانہ را و ماضی به زمانہ واحد پس ماضی نسبت به مضارع اقل باشد. (نوادر الوصول) **فعال:** بد انکہ فعل بکسر فاء در مصدر ایں باب بسیار است، بخلاف فیعال که قلیل آمدہ است =

بدانکه سوائے اهل حجاز علامت مضارع غیر یاء را کسره خواند اگر عین ما ضمیش مکور بود، یا او لش همزه و صل یاتائے زائدۀ مطرده، و در مضارع آبی ووجل و نحوه یاء رانیز. اما ملحق و فتم است: ملحق کاف فعل و ماضی فعل کیا ب فعل و فاعل برای مجرد و ملحق بمزید. قسم اول هفت باب است:

باب اول: فعلله:

جَلِيبٌ	مُجَلِيبٌ	يُجَلِيبُ	جُلِيبَ	مُجَلِيبَةٌ	جَلِيبَةٌ	يُجَلِيبَ	جَلِيبَ
---------	-----------	-----------	---------	-------------	-----------	-----------	---------

= مر غیر اهل بین را، چنانچه فعل قلیل است از مثال یائی بچویام بمعنی میاوست ای تایام معالمه نمودن. (شرح الأصول) **ما ضمیش مکور:** بمضارع عش مفتوح كما صرخ به المصنف في "الأصول"؛ تا دلالت کند بر کسره عین ماضی، وفاء را ند هند تا شقل متواالی کسرات لازم نیاید؛ زیرا که یاء در اصل و کسره است، اما تتحقق و تذهب بکسر تاء آید با آنکه ما ضمیش مفتوح العین و همچنین نعبد بکسر نون در قراءت، و معنداً ماضی او مکور العین نیست و نه مضارع مفتوح العین، اما او لین شاذاند و ثالث آشذب سبب مخالفت قانون در حرکت ماضی و مضارع. (نوادر الوصول)

نحوه: مراد از "نحوه" بحسب تجویز مصنف مثال واوی از باب علم است، و در "أصول" یحب و متصرفاتش را، و نحویاًس یعنی مثال یائی مهموز العین را که از علم باشد نیز ازیں قبیل شمرده. (نوادر الوصول)

ملحق و فتم: الحال در اصطلاح اهل فن عبارت است از زیادت حرف یا پیشتر بر شلایی تادر بهم تصرفات بوزن صوری رباعی مجرد گردد بشرطیکه زیادت مذکوره افاده کدام معنی قیاس نه بخشد، و در ملحق بمزید بودن حرف زائد بعنه در ملحق بکاش نیز شرط است. و مراد از تصرفات در فعل مصدر و ماضی و مضارع وغیره است، و در اسم تغییر و جمع تکسیر، و بودن حرف زائد برای الحال در مقابله فاء و عین و لام لازم است. و شرط بودن زیادت غیر مفید معنی برای اخراج میم مصدر و ظرف و آله و همزه تفضیل است که افادت معنی می کند، پس مفرد افضل ملحق بجفر نبود. و فائدہ آں لفظی است مثل درستی سجع و قافیه؛ ولہذا محافظت وزنش لازم است و ادغامش ممتنع اگرچه بعضه جا افاده معنی بخشد که مغایر معنی اصلی باشد، چوں: حوقل و کوثر که در معنی حقل و کثیر نیست بلکه کا ہے اصلش مستعمل نشود، مثل: کوکب وزینب؛ که ککب وزنب مستعمل نشده. (نوادر الوصول)

فعلله: طیق ازیں باب است، اصله: طیوق و از تفعیل نیست، و إلا طوق می بود. (رکاز الأصول)

جلبیة: [چادر پوشیدن]. جلباب بالکسر، چادر جلبیة مصدر منه. (صراح)

باب دوم: فَيْعَلَة:

خَيَّعَلُ	مُخَيَّعَلُ	يُخَيَّعَلُ	خُوَعَلَ	مُخَيَّعَلُ	خَيَّعَلَةً	يُخَيَّعَلُ	خَيَّعَلَ
-----------	-------------	-------------	----------	-------------	-------------	-------------	-----------

باب سوم: فَوْعَلَة:

مُجَوَّرْبٌ إِلَخ	جَوَرَبَةً	يُجَوَّرْبُ	جَوَرَبَ
-------------------	------------	-------------	----------

باب چهارم: فَعْنَلَة:

قَلْنِسْ	مُقْلَنِسْ	قَلْنَسَةً	يُقْلَنِسْ	قَلْنِسَ
----------	------------	------------	------------	----------

باب پنجم: فَعْيَلَة:

شَرِيفٌ	مُشَرِّيفٌ	شَرِيفَةً	يُشَرِّيفُ	شَرِيفَ
---------	------------	-----------	------------	---------

باب ششم: فَعْوَلَة:

مُجَهُورٌ	جَهُورَةً	يُجَهُورُ	جَهُورَ
-----------	-----------	-----------	---------

باب هفتم: فَعَلَة:

قَلْسِ	مُقْلَسِي	يُقْلَسِيَ	قُلْسِيٌّ	مُقْلَسَةً	قَلْسَةً	يُقْلَسِيَّ	قَلْسِيٌّ
--------	-----------	------------	-----------	------------	----------	-------------	-----------

فَيْعَلَة: بزیاده یا میان فاء و عین. **خَيَّعَلَة:** خیعل پیراهن بے آستین، خیعله پوشانیدن آل. **فَوْعَلَة:** بزیادت واو میان فاء و عین. **فَعْنَلَة:** بزیاده نون میان عین و لام. **فَعَيْلَة:** بزیاده یا میان عین و لام. **شَرِيفَة:** شریاف برگ کشت که دراز و انبوه شود چنانکه برند آزار، یقال: شریفت الزرع إذا قطعت شریافه. **فَعْوَلَة:** بزیادت واو میان عین و لام.

قَلْسِي: [در اصل **قَلْسِيٌّ** کدح راج بود یا متحرک ما قبلش مفتوح بیاء را الف کردند، یقال: قلنسته فقلنسی ای البسه القلنسته فلبسها]. سوال: حکم الحال قلسی اگر قبل از اعلال است **لتحیح**ش واجب است؛ زیرا که در ملاقات **لتعلیل** ممتنع است، و اگر بعد اعلال است توافق وزن ملحق و ملحق به نیست. جواب باعتبار شق اول: **لتحیح** ملحق و قته ضرور بیاشد که در ملحق به =

۱ جورب پوشانیدن. **۲** کلاه پوشیدن. **۳** آواز بلند کردن.

اما ملحق بر باعی مزید دونوع است: ملحق بـ "تسربل" و بـ "احرنجم". نوع اول هفت باب است:

باب اول: تَفَعُّلُ:

تَجَلِّبٌ إِلَيْهِ	مُتَجَلِّبٌ	تَجَلِّبًا	يَتَجَلِّبُ	تَجَلِّبَ
--------------------	-------------	------------	-------------	-----------

باب دوم: تَفَيَّعُلُ:

مُتَخَيِّلٌ إِلَيْهِ	تَخَيَّعًا	يَتَخَيِّلُ	تَخَيِّلَ
----------------------	------------	-------------	-----------

= ایں تقلیل ممتنع باشد، وایں معنی در ما نحن فيه ممتنع است؛ زیرا کہ اگر در لام کلمہ رباعی حرف علیٰ واقع شود معلم می گردد، نحو: قوچی قوچا، وجواب باعتبار شق ثانی: ابدال حرف بحر فے موجب تبدیل وزن نہی شود؛ لہذا ٹکویند: کہ میزان بروزن میعال و موزان بر مفعال است. (نوادر الوصول) **قلساة**: در اصل فلسفیہ یو دکد حرجه یاء بسب تحرک و افتتاح ما قبل الف شد.

اما ملحق: ہر گاه فارغ شد از رباعی مجرد و ملحقات او شروع در ملحقات بر باعی مزید نمود، و آں یا بزيادت یک حرف است سوائے تاء؛ زیرا کہ زیادت تاء برائے الحق نیست، بلکہ برائے مطاوعت است، چنانکہ در تدرج، چوں: فلسفیہ فتقلسی، و آنرا ہفت بابست، و یا بزيادت دو حرف، چوں اقعنی ملحق با حرجم واسلنسی واسلنقی ملحق با حرجم بزيادت نون و سین؛ زیرا کہ زیادت همزہ برائے الحق نیست، بلکہ برائے مطاوعت است، چنانکہ در احرنجم.

بر باعی مزید: در بعضی از ملحقات فعل چندے دیگر کہ غریب و قلیل الاستعمال است آورده اند، یکی: بزيادتی تاء در اول، چوں: ترفل بروزن تفعل یعنی بتختیر خرامید. دوم: بزيادت میم در اول، چوں: مرحب کمفول، یقال: مرحب کمفول ای مرحبا گفت اورا، و مسلیل ای وسعت کند و سهل کند برائے تو.

سوم: فعل بزيادت میم در اول بعد از عین، چوں: ترمیح البناء بر وزن فعل ای دراز کرد بناء را. چهارم: بزيادت باء در اول، چوں: بلقم. پنجم: بزيادت نون بعد لام، چوں: علون بر وزن فعل آغاز کردن کتاب وغیرآل، و فعل بزيادت نون قبل فاء، چوں: نرجس الدواء نرگس انداخت دردوا، پس نون آں زائد است ولام مکرر نیست و تاب بر وزن فعل باشد. (شرح الأصول، صراح، أبنية الأفعال)

تخیعلا: پیراہن بے آستین پوشیدن لازم. (ص)

باب سوم: تَفَوْعُلٌ:

مُتَحَوْرِبٌ إِلَّخ	تَجَوْرِبًا	يَتَجَوْرَبُ	تَجَوْرَبَ
---------------------	-------------	--------------	------------

باب چهارم: تَفَعْنُلٌ:

تَقْلِنْسًا إِلَّخ	يَتَقْلِنْسَ	تَقْلِنْسَ
--------------------	--------------	------------

باب پنجم: تَفَعْيُلٌ:

مُتَشَرِّيفٌ إِلَّخ	تَشَرِّيفًا	يَتَشَرِّيفُ	تَشَرِّيفَ
---------------------	-------------	--------------	------------

باب ششم: تَفَوْعُلٌ:

تَسْرُوْلًا إِلَّخ	يَتَسْرُولُ	تَسْرُولَ
--------------------	-------------	-----------

باب هفتم: تَفَعْلٌ:

تَقْلِسَ إِلَّخ	مُتَقْلِسٍ	يُتَقْلِسَ	تُقْلِسَ	مُتَقْلِسٌ	يَتَقْلِسَ	تَقْلِسَ
-----------------	------------	------------	----------	------------	------------	----------

تقليس: تقليس بعنون وتقليس باعلام كلام پوشیدن، کذا في "الصراح". **تسروول:** از ار پوشیدن، يقال: سروته فتسروول، کذا يفهم من "الصراح".

تفعل: اصلش تفعلي بود، ضمیر لام را بمناسبت یاء بکسره بدل کردن و بعد ساکن کردن یاء بسبب ثقل، اجتماع ساکنین شد میان یاء و تنوين یاء را افگندند. **تقليس:** [اصلش تقلissi بود، یاء متحرک ما قبلش مفتوح بالف بدل کردن]. اگر گوئی: که ایس یا ب مطلق است بدحرج، و در مطلق تعییل و اعلام درست نیست؟ گوییم: که مراد از اجتماع تعییل در مطلق تعییل خاص است یعنی نقل حرکت از حرف علت در بجا بسوئے ما قبل که ساکن باشد درست نیست؛ ولہذا قاعدة نقل حرکت را بعد الماقع مقيده کرده اند، كما صرح به المصنف في شرحه لأصوله أيضاً، أنه آنکه أنواع تعییل در ارجوا ممتنع است.

و دلیل برین تخصیص آنست که اگر مطلق تعییل در مطلق ممتنع بودے هر قاعدة تخفیف وابدا و تکمین و حذف حرف علت را =

ل جورب پوشیدن.

اما باب تفعل وتفعلت شاذ ند وغريب وملحق بـ "احرنجم" دو باب ست:

باب اول: افعِنلاَلُ:

إِفْعِنْسَاسًا	يَقْعِنْسَسُ	إِقْعِنْسَسَ
----------------	--------------	--------------

باب دوم: افعِنلاَءُ:

إِسْلَنْقِيًّا	يَسْلَنْقِيًّا	إِسْلَنْقَيِّ
----------------	----------------	---------------

وندر إِكْوَهَدَ.

أي جهد وتعب

= مقید بعدم الحال کردنے، چنانکہ مقید کردہ اند قاعدة او غام و نقل حرکت را بعدم الحال، و حال آنکہ جائی در اسفرار متقدیں و متاخرین که از نظر احرنگر زشتہ ایں قواعد بایں شرط مقید نیست، و با وجود ایں تصریح کردہ اند که در ملحق تعییل ممتنع است ناچار بر تعییل خاص یعنی نقل حرکت حمل کرد یعنی بقیرہ استثناء ملحق ازیں تعییل و اطلاق قواعد دیگر اگرچہ نص برین تخصیص ہم در کتابے یافتہ نشدہ، وهذا التوجیه أولی التوجیهات، فاحفظه.

تفعل: چوں: تمدرع یعنی زره پوشید، و ہمچنین متنطق ای کمر بند بست، و مسلم ای مسلم شد، و مذهب ای مذهب گرفت، و تمیسکن ای مسکین شد، و تمویل ای مولی شد. **تفعلت:** [در کتب صرف تفعلت را غریب گفت]. [چوں: تعفرت ای عفریت شد یعنی خبیث منکر، یاعفریت بمعنی نافذ و بالغ در کارے بجودت رایی، کذا في "شرح الأصول".

شاذ ند: بدآنکہ شاذ در سه معنی مستعمل می شود، یکی: خلاف قیاس و فتح، چوں: فتح عین ماضی و مضارع در ابی یابی واستصوب استحوذ وماء وآل که در اصل ماه واهل بود، دوم: خلاف قیاس وغیر فتح، چوں: قلی یقلی بفتحهما وأجلل بفتح او غام، سوم: قليل الاستعمال فتح باشد، چوں: فعل بکسر تین، ہچھو ایبل وبلز، و فعل بکسر اول وضم ثانی، ہچھو: دل ووعل، یا غیر فتح، چوں: فعل بضم اول وکسر ثانی، چوں: حبك. بر بعضے قراءۃ الشاذة.

ملحق بـ احرنجم: ای نادر الاستعمال؛ ولهذا لم یدرجهما تحت التعداد. **دو باب ست:** در "اصول" سه باب گفتہ، ثالث افو فعل است، چوں: احونصل، وبعضاً افعنالاء افزو وہ اند، چوں: احبنطاء، (شرح الأصول) و ندر إِلْخ: وحق آنست که اکو هدو اکو ایل شلائی مزید مطلق است بروزان افو عمل بزیادت و او مفتوحہ واد غام اول در ثانی، =

ل پس پار فتن. ل بر پشت خوابیدن.

فصل

در بیان خواصیات ابواب، بدأکله سه باب اول آم الابواب اند، و در کثرت خصائص متساوية الأقدام، لیکن مغالبه خاصه نصر است: وهي ذکر فعل بعد المفاعة؛ لإظهار غلبة أحد الطرفین المتعالین، نحو: خاصمنی فخصمته، و يخاصمنی فأخصمه،

= چنانکه در "أصول" گفته؛ چراکه الحال مانع ادغام است. (نوادر الوصول)

خواصیات ابواب: بدأکله خاصه و خاصية و خصیصه بیک معنی است، و چون مصطلح منطقیان بمعنی ما لا يوجد في غيره و ربیعا درست نمی شد؛ لهذا فاضل بهاری گفته: که مراد از اس معنی بر اصل که ماده و میثاث افعال بر ای دلالت دارد بوده است، و یاء و تاء در خاصیه بمتضیه صاد و تحمل برائے مصدریه است، چنانکه در فاعلیه مفعولیه و جزا.

آم الابواب اند: یعنی اصول ابواب، و آم بمعنی اصل است؛ زیرا که درین هر سه باب حرکت عین ماضی بحرکت عین مضارع مخالفت دارد و مانند معنی هر دو، پس لفظ و معنی اینها باهم متفقند در اختلاف واتفاق، واتفاق اصلست، بخلاف سه باب باقی که اتفاق مذکور در انها نمیست، کذا في "شرح التسهيل" وغيره. و میتواند که اصالت اینها باعتبار کثرت استعمال و عدم تقید بجزیز باشد، بخلاف باقی، کما لا یخفی. (نوادر الوصول)

لیکن مغالبه: پس هر باب وقت مغالبه از نصر آید، و کسانی در حلقي العین واللام برائے ثقل عین مضارع رافتند و بد و شاعرته فشعره أشعره بالفتح گوید، و ابو زيد أفحشه بعض حکایت کرده. (رضي) **و هي ذکر:** و آن یعنی مغالبه ذکر فعله است بعد مفاعة برائے آشکارا کردن یکی از دو جانب غلبه کنندگان. **المفاعة:** یا آنچه دلالت باشتر آن دارد.

غلبة أحد الطرفین: في المعنی المصدری، و ازالزم و متعدی هر دوی آید، لیکن درین هنگام لا جرم متعدی گردد. (رضي) **خاصمنی:** [یعنی مخاصمه در من و او واقع شد، و هر یک دیگرے را خصومت کردیم، و من غالب آدم در خصومت برآں.] اگر گوئی: ایس مثال مغالبه صحیح نمیست؛ زیرا که ایس لفظ خاصه بخلاف قیاس از ضرب آیدنه از نصر، چنانکه در "صحاح" و "قاموس" و "تاج" وغیره آنست.

گویم: ایس قول غیر بصیری است، وایشان ایس را هم از نصر گویند، في "الارتشاف": قد شذ الكسر في قولهم: خاصمنی فخصمته بکسر الصاد، ولا یجیز البصريون فيه إلا الضم على الأصل في فعل المغالبة، فيقولون: أخصمه بضم الصاد. (نوادر الوصول)

مگر مثال واجوف یاًی و ناقص یاًی که می آیند از ضرب، و علل و احزان و فرح از فعل بیشتر آیند،
والوان و عیوب و حلی می آیند ازو، و چندے بضم عین نیز آمده. اما خاصیت فتح آنست که عین
یا لام او از حروف حلقیه بود، اما رکن من التداخل، وأبی یاًبی شاذ. و خاصیت کرم
آنکه از صفت خلقیه بود حقیقته یا حکما، یا صفتے شبیه باَل.

مُثُل: واوی مطلق چوں: واعده فوعده اُعده، ویاسري فیسرته ایسره، واجوف یاًی و ناقص یاًی، نحو: بایعني
فبعثه أبیعه، ورامانی فرمیته ارمیه، واجوف واوی از نصر آید. **عل:** جمع علة بمعنى مرض، چوں: مرض و سقم.
احزان: چوں: حزن غمگیش شد. **از فعل:** بکسر عین، وایں باب هرگاه از برائے الوان و عیوب و حلی باشد لازم است. (سازندارانی)
بیشتر آید: چه گاه از غیر ایں باب نیز می آید، چنانکه بر متبع لغت پوشیده نیست.
الوان و عیوب: چوں: کدر تیره گون شد، وشهب غالب شد پسیدی بر سیاهی، وعیوب چوں: عوریک چشم شد.
حلی: بضم و کسر حاء وفتح لام جمع حلیة بالكسر در اصل بمعنی صورت و خلقت، ومراد از آن علامت که محسوس شود چشم در اعضاء،
نحو: بلج کشاده بروشد، وعین آه ہو چشم شد. (نوادر الوصول)
بضم عین: [وقد جاء آدم و سهر و حمح و حمح و عجف و خرف و رعن بالضم والكسر. (شفافية)] از انواع ثلاثة، نوع
اول، نحو: آدم و سهر گندم گوں شد، وبلق ابلق شد، دوم نحو: حمح نادان شد و عجف لا غرشد، وسوم نحو: رعن فروہشت شد
بدن. (نوادر الوصول)

وأبی یاًبی: وشجی یشحی و قلی و عض یقلى و عض ضعیف است و فتح اول ازن و آخر از اس.
خاصیت کرم: بنائے فعل بضم العین غالباً از برائے دلالت بر افعالے است که لازم طبائع است، چوں: حسن و قبح کو پچھی
و زرگی و امثال اینا، وگاه مستعمل میشود در غیر خلقی در صورتیکه روا مے داشته باشد، چوں: طهر و مکث و صغیر و کبر
و ظاهر اینا، وازین جهت ایں باب لازم است و هر گز متعدد نیامده؛ چه افعال خلقیه از خلقت بدیگرے سرایت نئے کند.
(شرح مازندرانی) **صفت خلقیه:** ای صفت جملی و طبیعی، کحسن و قبح إذا کانا ذاتین.
یاًصفت: چوں: فقاہت کد بعد از تکنی مثل امر ذاتی ولازم منکن نمی شود. (نوادر الوصول)
شبیه باَل: یعنی صفت حقیقی در ظاهر باعتبار صورت نه در حکم آس باعتبار لزوم عدم انفكاك، مثل: حسن و قبح کے از لباس
و دیگر عوارض منفك.

وَبَاب حَسْبِ الْفَاظِ مَعْدُودِه نَعِمَ وَبِقَ وَمِقَ وَثِقَ وَفِقَ وَرَثَ وَرِعَ وَرِمَ وَرِيَ وَغَرَ
 وَحِرَ وَلَهَ وَهَلَ وَعَمَ وَطَعَ يَسِّنَ بَيْسَنَ خَاصِيَّةً إِفْعَالٍ تَعْدِيَّهُ وَتَصْسِيرُهُ، نَحْوُ خَرَجَ زَيْدُ
 وَأَخْرَجْتُهُ وَقَدْ يُلْزِمُ، نَحْوُ أَهْمَدُ، وَتَعْرِيْضُ إِيْ بَرْدَنَ فَاعِلٌ چِيزَ رَابِعَرَضَ مَدَلُولَ مَاخَذَ،
بِلَكْ شَدَنْ مَوْاقِنَ وَزَرَ اَوَّرَ يَا فَتَنْ تَيْكَ شَدَنْ تَزَدِيكَ شَدَنْ
بِلَكْ شَدَنْ مَنْ حَسْبَ حَرَةَ بَفْتَحَتِينَ كَيْنَدَ دَاشْتَنْ كَوْفَتَنْ بَا

نَعِمَ: وَهُمْجِنِينَ وَجَدِيَّاً فَتَتْ، بَئْسَ شَدَتْ رَسِيدَ، وَبَطْ ضَعِيفَ شَدَ، وَجَعَ دَرْمَنْدَ شَدَ، وَلَغَ نُوشِيدَ سَكَ آنْجَهَ دَرْظَرَفَ بَوْدَ بَاطِرَافَ
 زَبَانَ خَوَدَ، وَعَقَ جَلَدَيَّ كَرَدَ، وَحَمَ كَمَالَ رَغْبَتَ كَرَدَ زَنَ آبَسْتَنَ دَرْخَورَدَنَ، وَكَمَ غَمَلَّيَّ شَدَ، وَهَمَ سَاقَطَ كَرَدَ چِيزَّهَ اَزْ حَسَابَ،
 وَهَنَ ضَعِيفَ شَدَ دَرْ عَمَلَ، دَرَهَ زَيَادَهَ شَدَ پَيَّهَ زَنَ، وَقَهَ فَرَمَابِرَدَارَشَدَ، وَهَنَ تَعْيَا كَشِيدَ، وَهَيَ دَرِيدَ وَكَفِيدَ. (شرح الأصول) نَعِمَة
 نَرَمَ وَنَازَكَ شَدَنَ مَنَ كَرَمَ وَعَلَمَ وَحَسْبَ وَكَسَرَ الْمَاضِيَّ وَضَمَ الْغَابِرَ كَفَضَلَ يَفْعَلَ مَرْكَبَةَ مَنَ بَايِنَ.

وَمَقَ: مَقَةَ دَوْسَتَ دَاشْتَنَ. **وَثَقَ**: وَثَقَهَ اَعْتَادَ كَرَدَنَ وَاسْتَوَارَ دَاشْتَنَ. **وَرَثَ**: إِرَثَ بِالْأَلْفَ المَنْقَلَبَةَ مَنَ الْوَاوَ، وَرَثَةَ
 بِالْتَاءِ الْمَبْدَلَةِ مَنَ الْوَاوَ مِيرَاثَ گَرَفَتَنَ. (صراح) **وَرِيَ**: آتَشَ جَتَنَ اَزَآتَشَ، وَزَنَهَ مَنَ عَلَمَ وَحَسْبَ. (ص)
وَغَرَ: بَفْتَحَتِينَ بَرَشَدَنَ سَيِّنَهَ اَزَخَشَمَ وَكَيْنَهَ. (ص) **وَهَلَ**: اَزَوَهَلَ بَجَائِيَّ رَفَتَنَ وَهَمَ كَهَ مَرَادَآلَ بَيَاشَدَ.

وَعَمَ: دَعَابَعَمَتَ دَرْ حَقَ كَهَ كَرَدَنَ. **يَسِّنَ**: يَأْسَ نُومِيدَ شَدَنَ، مَنَ حَسْبَ.
تَعْدِيَّاهَنَ: بِدَانَكَهَ مِيَانَ تَعْدِيَّهُ وَتَصْسِيرَ عَمَومَ وَخَصُوصَ مَنَ وَجَهَ اَسْتَ، لَيْعَنِي گَاهَهَ بَهَ هَرَ دَوْدَرَيَّكَ مَادَهَ جَعَ شَوَدَ، وَگَاهَهَ يَكَهَ بَدَونَ
 دَيْگَرَهَ بَاشَدَ. وَتَعْدِيَّهُ عَبَارَتَ سَتَ اَزْ رَسَانِيدَنَ مَعْنَى لَازِمَ بَمَفْعُولَ، بَرَابِرَسَتَ كَهَ لَازِمَ مَطْلَقَ بَاشَدَيَّا مَنَ وَجَدَهَ اَيَّ بَهَ نَسْبَتَ بَعْضَهَ،
 چَنَانَكَهَ اَكْرَجَ مَجْرُورَ دَرَ مَتَعْدِيَّ بَيَّكَ مَفْعُولَ سَتَ دَرَ إِفْعَالَ بَدَوْ مَفْعُولَ شَوَدَ، وَاَكْرَجَ بَادَوْ مَفْعُولَ اِيجَابَهَ گَرَدَ اوَلَ چَوَنَ: اَخْرَجَتَهَ، دَوَمَ
 مَثَلَ: اَحْفَرَتَهَ هَنَراَكَهَ مَجْرُورَ دَشَ مَتَعْدِيَّ بَيَّكَ مَفْعُولَ سَتَ، سَوْمَ نَحْوُ: اَعْلَمَتَهَ زَيَداً فَاضَلاَكَهَ مَجْرُورَ دَشَ وَمَفْعُولَ مَيْخَوَاهَ.

وَمَعْنَى تَصْسِيرَ گَرَدَانِيدَنَ فَاعِلَ سَتَ چِيزَّهَ رَاصَاحَبَ مَاخَذَ، پَسَ دَرَ اَمْثَلَهَ مَذَكُورَهَ تَعْدِيَّهُ وَتَصْسِيرَهَ دَوْ مَوْجَوَهَ سَتَ: چَهَ مَيْقَانَ گَفَتَ
 كَهَ اوَرَاصَاحَبَ خَرَوْجَ وَصَاحَبَ كَنَدَنَ نَهَرَ وَصَاحَبَ عَلَمَ كَرَدَمَ، وَدَرَ اَبْصَرَتَهَ تَعْدِيَّهَ اَسْتَ: چَهَ مَجْرُورَ دَشَ لَازِمَ سَتَ، نَهَ تَصْسِيرَهَ؛ زَيْرَاكَهَ
 فَاعِلَ اوَرَاصَاحَبَ باَصَرَهَ گَرَدَانِيدَهَ، وَدَرَ اَنْرَتَهَ اَيَّ گَرَدَانِيدَمَ اوَرَاصَاحَبَ نَيَّرَ تَصْسِيرَ سَتَ بَدَوْ تَعْدِيَّهَ؛ چَرَاكَهَ نَرَتَهَ مَجْرُورَ دَشَ هَمَ
 مَتَعْدِيَّهَ، وَنَيَّرَ بِالْكَسَرِ نَقْشَ جَامِدَهَ رَاجُونَيدَهَ. (شرح الأصول)

قَدْ يُلْزِمَ: اَزِإِلَازَمَ لَيْعَنِي گَاهَهَ بَهَ بَابَ مَتَعْدِيَّ رَالَازِمَ گَرَدَانِدَ بِرَعَكَسَ تَعْدِيَّهَ، پَسَ جَامِعَ صَفَاتَ مَتَعْدِيَّهَ اَسْتَ. (نوادر الوصُول)
أَهْمَدَ: مَحْمُودَ وَسَتوَهَ شَدَ زَيَّدَ، مَجْرُورَ دَشَ حَمَدَ مَتَعْدِيَّهَ سَتَ. **مَاخَذَ**: مَاخَذَ عَامَ اَسْتَ اَزَ مَصْدَرَ؛ چَهَ وَرَشَلَّاَيَّ مَزِيدَ مَاخَذَ بَعْضَ الْفَاظِ اَسْمَ جَامِدَهَ
 نَيَّزَآمَهَهَ اَسْتَ، چَنَانَچَهَ اَلَبَنَ كَهَ مَاخَذَآلَ اَلَبَنَ اَسْتَ، وَلَبَنَ مَصْدَرَ نَيَّزَهَ، بَلَكَهَ اَسْمَ جَامِدَهَ سَتَ، وَهُمْجِنِينَ اَعْرَقَ كَهَ مَاخَذَآلَ عَرَاقَهَ اَسْتَ.

نحو: أبعته، ووْجَدَ انِّي يَا فَتَنَ چیزی را موصوف بـماخذ، نحو: أبخلته، وسلبِ ای زائل کردن از شے ماخذ را نحو: شکی وأشکیته، وإعطاء ماخذ نحو: أشويته وأقطعته قضبانا، وبلغه ای رسیدن یاد رآمدان بـماخذ، نحو: أصبح وأعرق، وصیرورتِ ای گشتن شے صاحب ماخذ، يا صاحب چیزے موصوف بـماخذ، يا صاحب چیزے در ماخذ، نحو: البن وأخرفت وأحرب، ولیاقت وحینونت، نحو: الْأَمُّ الْفَرْعُ وَالْأَحْصَدُ الْزَرْعُ،
رسیدن شے وقت ماخذ

أبعته: بردم او رادر محل پیغ، یعنی اسپ را برابر نیچ در نخاس بردم، و مراد از ماخذ چیزیست که ازان مصدر باب افعال ساخته باشدند. **یافتَنَ چیزے:** وهم یافتَنَ ماخذ نحو: آثاره یافتَمَ ثار او را ای قصاص او را. ماخذ اگر لازم بود مدلولش مبني للفاعل خواهد بود، چون: أبخلته ای بخیل یافتَمَ او را، و اگر متعدد باشد مبني للمفعول، مثل: أحَمَدَتْهُ یافتَمَ او را موصوف بـمحمودیت. (شرح الأصول، نوادر الوصول)

سلب: و آس و نوع است، یکی: سلب از فاعل، و در بینحالت فعل لازم بود، نحو: أقْسَطَ زِيدًا زَنْسَ خَوْدَ دُورَ كَرْدَ قَسْوَطَ ای جور را، و دوم سلب از مفعول، درین صورت فعل متعدد خواهد بود، نحو: شکی وأشکیته او شکایت کرو من دور کردم شکله بشش را، و راضی گردانم او را خود. (نوادر الوصول)

أشويته: دادم او را شوال یعنی گوشت بریانی ای گوشتی که او را بریان کنند و قابل بر شتن باشد، و آنچه در معنی ایں لفظ زبان زد صغير و كبيير است که گوشت بریان دادم او را غلط مخف است. **أصْبَحَ:** در صبح رسید یاد رآمد، یا زندیک آش شد مثال بلوغ در زمان. (نوادر الوصول)

أعرق: بـبراق در آمد یار رسید، یا جانب عراق رفت، مثال بلوغ در مکان، و بلوغ بـمرتبه عده، نحو: أَعْشَرَتِ الدَّرَاهِمُ ای دراهم بـبرده رسیدند. (نوادر الوصول) **نحو:** امثاله بطور لاف و تشرست. **البن:** ای صاحب شیر شد مرد، ای مواشی او شیر دار شدند. **آخرفت:** گوشنده در تحریف صاحب پچ شد.

لياقت: ای گشتن شے مستحق ماخذ. **الْأَمُّ الْفَرْعُ:** سزاوار ملامت شد سردار، مثال لياقت بدون حینونت. **أَحْصَدُ الْزَرْعُ:** زراعت لائق در و شد، وقت حصاد و در و کردن رسید، مثال اجتماع لياقت و حینونت است. وفرق در حینونت و بلوغ آنکه در حینونت ماخذ مند ایه است، و در بلوغ مفعول. و ایں نزد مصنف است اما ابن حاجب و دیگر ارباب فن بلوغ و حینونت را در صیرورت داخل کرده اند؛ زیرا که در امثله مذکوره می توان گفت: که صاحب صحیح شد و صاحب حصاد گردید. (نوادر الوصول)

ومبالغه، نحو: أتَرَ النَّخْلُ وَأَسْفَرَ الصَّبَحِ، وَابْتِدَاءٌ، نحو: أَشْفَقَ، وَمَوْافِقَتُ مُجْرَدٍ وَفَعْلٍ وَتَفْعِلٍ وَاسْتَفْعِلٍ، نحو: دَجَى اللَّيلُ وَأَدْجَى، وَمَطَاوِعَتُ فَعَلَّ وَفَعَلَّ إِيْ لِّيْ لَيْ آمَدَنْ آفَعَلْ مَرَّ فَعَلَّ يَا فَعَلَّ رَاهِيْ تَالَّا دَلَالَتْ كَنْدَ بَرَّ بَزَيرَ فَتَنْ مَفْعُولُ اثْرَ فَاعِلَّ رَا نَحْوَ: كَبِيْتَهْ فَأَكَبَ. خَاصِيَّةُ تَفْعِيلٍ تَعْدِيَّهُ وَتَصْيِيرَتُهُ، نحو: نَزَلَ.....

مبالغه: إِيْ كَثْرَتْ دَرَزِيَّادَتْ مَاخَذَ، وَآلَ دُونَوْعَتْ: مبالغه در کم و کيف. (شرح الأصول، نوادر الوصول)

أتَرَ النَّخْلُ: بسیار تمر آورد درخت خرما، وايس مثال مبالغه در کيت. **أَسْفَرَ الصَّبَحَ:** بسیار روشن شد صبح، وايس مبالغه در کيف است.

ابْتِدَاءُ: وَآلَ عَبَارَتْتَ از آمدَنْ مَزِيدَ بِي آنَكَهْ مُجْرَدُ شَدَّ دَرِيْسَ مَعْنَى آمَدَهْ باشَدَ، خَواهْ مُجْرَدُ اصْلَانِيَّامَدَهْ باشَدَ، نحو: أَرْقَلْ بِمَعْنَى أَسْرَعَ، يَا بِمَعْنَى دِيْگَرْ آمَدَهْ باشَدَ، نحو: أَشْفَقَ تَرْسِيدَ، وَمُجْرَدُ شَفَقَةَ بِمَعْنَى مَهْرَبَانِيَّهْ. هَاهِ ابْنَ دَرِيْدَ وَابْنَ فَارَسَ هَرَ دَوْرَهَا بِيكَ مَعْنَى آورَدَهَا نَدَ، وَكَثَرَ لَغُويَّانَ از اَنَّكَارَ دَارَنَدَ، وَمَثَلَ مَقْفَعَ عَلَيْهِ لَفْظَ أَقْسَمَ بِمَعْنَى حَلْفَتْ كَهْ مُجْرَدُ شَدَّ بَالَّاقَاقَ بَدِيرَسَ مَعْنَى نِيَّامَدَهْ. (نوادر الوصول)

مَوْافِقَتُ مُجْرَدٍ: إِيْ مَوْافِقَتُ هَرَ دَوْرَيَّكَ مَعْنَى. اَغْرِيَّكَ: جَوَوَ هَرَ دَوْرَيَّكَ مَعْنَى وَيَكَ خَاصَّهْ يَافَتَهْ مَيْ شُونَدَ لِيْسَ چَرَائِيَّكَ رَاهَاصَّهْ مَوْافِقَ دِيْگَرَهْ مَيْگَوَيَّنَدَهْ بَالَّعَسَ، يَا خَاصَّهْ هَرَ دَوْجَرَاقَرَانَهْ دَهَندَ؟ جَوَابَشَ آنَكَهْ هَرَ جَائِيَّكَ مَعْنَى از بَابَهْ بِيَشْتَرَآيَدَ وَاز دِيْگَرَهْ كَمَ آلَ دِيْگَرَهْ اَمَوْافِقَ اَولَ گُوَيَّنَدَ. (رضي، نوادر الوصول)

اسْتَفْعِلُ: نحو: أَعْظَمَتْهُ بِمَعْنَى اسْتَعْظَمَتْهُ إِيْ پَنْدَاشْتَمَ اُورَا مَعْظَمَ وَبَرَگَ، وَدَرَالَ خَاصَّهْ حَسَبَانَتَ.

دَجَى الْلَّيلَ: تَارِيَّكَ شَدَ شَبَ، مَثَلَ موافقَ مُجْرَدٍ، وَخَاصَّهْ دَرَالَ صَيْرَوَرَتَتَتَ. **مَطَاوِعَتُ:** دَرَ "اَرْتَشَافَ" گويد: مَطَاوِعَتَ حَقِيقَيَّه در چيزَهْ باشَدَ كَهْ فعل ازو متَصوَّرَ بود، مثل: صَرْفَتَهْ فَانْصَرَفَ، وَآنَجَاكَهْ صَدَورَ فعل متَصوَّرَ بَلَا شَدَّ اَطْلَاقَ مَجازَتَهْ، نحو: قَطَعَتَ الْجَهْلَ فَانْقَطَعَ، وَرَضِيَّ گَفْتَهْ: مَطَاوِعَ دَرَ حَقِيقَتَ مَفْعُولَ فعل اَولَتَتَ كَهْ دَرَ فعل ثَانِي فَاعِلَ شَدَهْ، مثل: زَيَّدَ دَرَ بَاعِدَتَ زِيدَا فَتَبَاعِدَ؛ چَقْبَلَ اَثْرَازَشَانَ اَوْسَتَ، لِكَيْنَ اَهَلَ فَنَقْعَدَ رَاهَهْ مَطَاوِعَ حَقِيقَيَّ فَاعِلَ اَوْسَتَ مَجازَ اَمَطَاوِعَ گُوَيَّنَدَ.

كَبِيْتَهْ إِلَيْخَ: [سَرْنَگُونَ اَنْدَاخَمَ اُورَا لِيْسَ سَرْنَگُونَ اَفْتَادَ]. زَمْخَشَرِيَّ گويد: كَهْ مَطَاوِعَتَ أَكَبَ دَرَ عَرَبَيَّتَ ثَابَتَ شَدَهْ، وَمَعْنَى أَكَبَ: دَخَلَ في الْكَبَّ سَتَ، وَمَطَاوِعَ كَبَ در حَقِيقَتَ انَّكَبَ. وَبَعْضَهُ اَز خَصَائِصَ اَيْسَ بَابَ قَصْرَتَهْ، نحو: أَسْقِيَتَهُ "سَقَاكَ اللَّهُ" گَفْتَمَ اوْرَاهَا، وَآورَدَنَ چَيزَهْ رَا مَوْصَوَفَ بِمَاخَذَ، نحو: أَطَابَ آورَدَ كَلامَ زَيَّبَا، وَاعَانَتَ، نحو: أَفْتَلَتَهُ اَعَانَتَ كَرَدَمَ در قَتَلَ. (نوادر

الوصول، شرح الأصول، يحيى)

وَنَزَّلْتُهُ وَسَلَبَ نَحْوَ: قَذِيْتُ عَيْنِهِ وَقَذِيْتُ عَيْنِهِ، وَصَرِيْرَتَ نَحْوَ: نُورَ، وَلَبَوْغَ نَحْوَ:
عَمَقَ وَخَيْمَ، وَمَبَالِغَهُ، نَحْوَ: صَرَّاحَ وَجَوَّلَ وَمَوَّتَ الإِبْلُ وَقَطَعَتُ الشَّيْابَ، وَنَسْبَتْ بِمَا خَذَ
تَأْمَنَّ رَسِيدَ در خیمه داشت شد
نَحْوَ: فَسَقَتْهُ، وَالْبَاسَ مَا خَذَ نَحْوَ: جَلَّلَتُهُا، وَتَخْلِيَطَ اَيِّ چِيزَّ رَا مَا خَذَ اَنْدَوْدَ كَرْدَنَ نَحْوَ:
ذَهَبَتْهُ، وَتَحْوِيلَ اَيِّ گَرْدَانِیدَنَ چِيزِي رَا مَا خَذَ يَا هَيْجُو مَا خَذَ نَحْوَ: نَصَرَتَهُ وَخَيْمَتَهُ، وَقَصْرَ لِعْنِي
تَذَهِيبَ زَرَادَهُ وَكَرْدَنَ
اشْتِقَاقَ آَلَ اَزْ مَرْكَبَ بِجَهَتِ الْخَصَارِ حَكَيَتْ نَحْوَ: هَلَّلَ، وَمَوْافِقَتْ فَعَلَ وَأَفَعَلَ وَتَفَعَّلَ، وَابْتِدَاءَ.
خُوکِلمَنَ

نَرَّلَتَهُ: مَثَلُ اِجْتِمَاعِ تَعْدِيهِ وَتَصْيِيرِهِ، وَتَعْدِيهِ بِدَوْنِ تَصْيِيرٍ، چُوں: فَسَقَتْهُ فَاسِقٌ گَفْتَمَ اوْ رَا، وَتَصْيِيرَ بِهِ تَعْدِيهِ نَحْوَ: نَصَلتَ
السَّهْمَ. **قَذِيْتُ عَيْنِهِ:** اَيِّ دَوْرَ كَرْدَمَ خَاشَكَ اَزْ چَشَمَ اوْ. **نُورُ:** اَيِّ صَارَ ذَا نُورَ، وَهُوَ بِالْفَتْحِ شَغْوَفَهُ، اَيِّ شَغْوَفَهُ بِرَا وَرَدَ. (بح)
لَبَوْغُ: اَيِّ بَعْنَى رَسِيدَنَ چِيزَّ رَا دَاخِلَ شَدَنَ در چِيزَّ.

مَبَالِغُ: وَآَلَ سَهْ قَسْمَ بَاشَدَ: دَرْ فَعَلَ چُوں: صَرَحَ خُوبَ ظَاهِرَ كَرْدَهُ شَدَ، وَجَوْلَ بِسِيَارَ گَرَدَ گَرَدَيَدَ. اَولَ مَبَالِغَهُ دَرِ كِيفَ اِسْتَ
وَدَوْمَ دَرِ كَمَ، وَمَبَالِغَهُ دَرِ فَاعِلَ چُوں: مَوْتَ الإِبْلِ مَرَگَ عَامَ دَرِ شَتَّرَانَ اَفَتَادَ، وَمَبَالِغَهُ دَرِ مَفْعُولَ نَحْوَ: قَطَعَتُ الشَّيْابَ بِسِيَارَ
جَاهِهَا قَطَعَ كَرْدَمَ.

فَسَقَتْهُ: نَسْبَتْ بِفَسَقَتْ كَرْدَمَ وَفَاسِقَ گَفْتَمَ اوْ رَا، وَازْ ہَمِیْسَ قَبِيلَ سَتَ كَفْرَتَهُ، دَرِ "تَعْلِيقَ الْفَرَائِدَ" گُوِیدَ: نَاظِرِینَ "صَحَاجَ" رَا
وَرَلْفَظَ تَكْفِيرَ بَايِسَ مَعْنَى تَوْقِفَ اِسْتَ: چَهْ اوْ گَفْتَهَ اِسْتَ: اَكْفَرَتَ الرَّجُلَ دَعْوَتَهُ كَافِرَا، وَتَكْفِيرَ رَا بَعْنَى كَفَارَهُ دَادَنَ ذَكَرَ كَرْدَهُ،
لَيْكِنَ اَيِّ تَوْقِفَ رَايِسَ قَوْلَ صَاحِبَ "مَحْكَمَ" رَدَمِيَ كَنْدَ: كَفَرَ الرَّجُلَ نَسْبَهُ إِلَى الْكَفَرِ، وَدَرِ "صَرَحَ" هَمَ بَدِیْسَ مَعْنَى اِسْتَ، وَازْ
"مَغْرِبَ" هَمَ مَسْقَادَمِيَ شَوَّدَ. (نوادرِ الْوَصْوَل)

جَلَّلَتُهُ: تَحْلِيلُ قَرَارِ گَرَفْتَنَ وَجَلُّ بِرَاسِپَ اَفْگَانِدنَ. (صَرَحَ) **نَصَرَتَهُ:** [نَصَرَتَنَ كَرْدَمَ اوْ رَا]. تَنْصِيرَ: تَرْسَ گَرْدَانِیدَنَ.
خَيْمَتَهُ: [هَيْجُو خَيْمَهُ نَمُودَمَ اوْ رَا]. تَخْيِيمَ: خَيْمَهُ سَاقِنَ وَبَجَائَ مَقْتَمَ شَدَنَ. (صَرَحَ) **اَخْتَارَ:** وَازْ ہَمِیْسَ عَالَمَ اِسْتَ آَنْچَهَ بِرَائَهَ
دَعَائِيْتَ وَبَدَآَمَدَهُ نَحْوَ: سَقِيَتَهُ اَيِّ گَفْتَمَ اوْ رَا: اَسْقَاكَ اللَّهَ، وَجَدَعَتَهُ اَيِّ گَفْتَمَ: حَدَعَكَ اللَّهُ، وَمَیِ آَيِدَ بِرَائَهَ گَرْدَانِیدَنَ مَفْعُولَ
بِرَصْفَتَهُ كَبِيْدَهُ اِسْتَ، نَحْوَ: كَوْفَ الْكَوْفَةَ، وَبَعْنَى كَارَ كَرْدَنَ دَرِ مَانَندَ نَحْوَ: صَبِحَ بَصِحَ دَرَآَمَدَ وَبَعْنَى رَفْتَنَ دَرِ مَا خَذَ نَحْوَ: كَوْفَ
اَيِّ بَكْوَفَهُ رَفَتَ، وَرَائَهُ غَيْرَ آَلَ.

هَلَّلَ: اَيِّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ گَفَتَ. **فَعَلَ:** اَيِّ شَلَاثَيَّ مَجْرَهُ نَحْوَ: زَلَّهُ وَزَلَّتَهُ. **أَفَعَلَ:** اَشْوَيَتَهُ اَطْعَمَتَهُ شَوَاءَ.

تَفَعَّلَ: نَحْوَ: تَرْسَ اَيِّ اَسْتَعْمَلَ التَّرْسَ بِالْضَّمِّ: سِپَرَ.

خاصیت تَفَعُّل مطاوعت فعل، نحو: قَطْعَتُه فَتَقْطَعَ، وَتَكْلِفُ دَرْمَاخْدَه، نحو: تَجَوَّعَ وَتَكَوَّفَ، وَتَجْنِبُ لَيْسَ بِهِ يَزِيرُ كَرْدَنْ ازْمَاخْدَه نحو: تَحْوَبُ، وَلِبْسَ مَاخْدَه نحو: تَخَتَّمَ، وَتَعْمَلُ لَيْسَ بِهِ مَاخْدَه رَابِكَارَ بَرْدَنْ پُوشیدن ای خیسَه رَابِكَارِ بَرْدَنْ بَرْدَنْ نحو: تَدَاهَنَ وَتَرَسَ وَتَخَيَّمَ، وَاتَّخَذَ لَيْسَ بِهِ سَاقْتَنْ يَا گَرْ فَتَنْ مَاخْدَه، يَا چِيزِی رَامَاخْدَه سَاقْتَنْ، يَا دَرْ مَاخْدَه گَرْ فَتَنْ، نحو: تَبَوَّبَ وَتَجْنِبَ وَتَوَسَّدَ الْحَاجَرَ وَتَأْبَطَه، وَتَرْتَجَ لَيْسَ بِهِ تَكْرَارَ عَمَلَ بَهْمَلَتَه نحو: تَجَرَّعَ وَتَحْفَظَ، وَتَحُولَ لَيْسَ بِهِ گَشْتَنَ شَهَ عَيْنَ مَاخْدَه يَا هَبْجُومَاخْدَه نحو: تَصَرَّ وَتَبَحَّرَ، وَصَيْرَورَتَه نحو: تَمَوَّلَ، وَمَوَافِقَتَه مجرِّدَوَأَفْعَلَ وَفَعَلَ وَإِسْتَفْعَلَ، وَابْتَدَاءَ.

صاحب مال شد نحو تقلیل لیست قبلاً نحو تبصر وأبصار نحو تکلم

مطاوعت فعل: بتندید برائے تکثیر، یا نسبت نحو: قیسته فتفیس، یا تعددیه نحو: علمته فتفعل، واغلب در مطاوعت فعل که برائے تکثیر و تعددیه باشد ثالثی مجرد است نحو: علمته فعلم، و فرحته ففرح. (رضی)

تكلف: [بزور ثابت کردن صفتی که موجود نہ باشد. [فرق میان آں و تختیل که خاصۃ تفاعل است آنکہ در تفعیل فاعل ممارست فعل میکند و حصول آں در خود میخواهد، و در تفاعل اظهار فعل می کند از راه خلاف نمائے بے قصد حصول. (رکاز الأصول) تجوی: بزور و محنت گرسنه شد.

تحویب: از گناه پر یزیر کرد، حوب بالضم گناه. **تحم:** ای انگشتی پوشید، و آنرا از تعلم گفتن بہتر. **تدهن:** روغن را بر بد ان مالید. **ترس:** ترس لیعنی سپر رابکار برد. **لیعنی ساقْتَن:** وایس چار قسم شد، لیکن فعل در او لین لازم باشد و در اخیرین متعددی.

تبوب: مثال اول لیعنی دروازه ساخت. **تجنب:** مثال دوم ای گوشہ گرفت.

توسَّدُ الْحَاجَرَ: مثال سوم ای تکیه ساخت سنگ را. **تأبَطَه:** مثال چهارم ای در بغل گرفت آزرا.

تجرع و تحفظ: [جرعه جرعه نوشید و انداز کیاد کرد. [مثال اول برائے محسوس است و دوم برائے غیر محسوس، و در "شفایة" لفته: تفهم ازیں قبیل است، و رضی گوید: ظاهر آنکه برائے تکلف در فهم بوده باشد.

تبحِر: مثال دوم ای مثل بحر شد در وسعت علم.

فعل: بتندید نحو: تعطی بسیار عطا کرد، و تکذب نسبت بدروغ نمود، و تویل "یا ویلا" گفت. (رکاز الأصول)

استفعل: موافقتش در دو معنی مختص باستفعل است، یکه: طلب نحو: تنجز واستنجز، دوم: اعتقاد آنکه شے بر صفت اصل خود است نحو: تعظم واستعظم، و می آید بمعنی تفاعل، چون: تشبع ای اظهار سیرے کرد، و غالباً معنی تفعیل بودن شے صاحب ماخذ نحو: تأهل و تأمل و تأسف و تأصل وغیر آن. (رضی)

خاصیت مفاعله مشارکتست یعنی شریک بودن فاعل و مفعول در فاعلیت و مفعولیت ای هریک مر دیگرے را نحو: قاتل زید عمراء و موافق مجردو افعال و فعل و تفاعله وابتداء.

خاصیت تفاعل تشارک است ای شرکت دو شے در صدور و تعلق فعل یعنی از هریک بدیگرے نحو: تشاما، و شرکت در صدور فقط کم است نحو: ترافعا شيئاً و تخييل یعنی نمودن غیر را حصول ماخذ در خود نحو: تمارض، و مطاوعت فاعل بمعنى أفعال نحو: باعده فتباعد، و موافق مجردو افعال، وابتداء. ولقطعه که در مفاعله و مفعول می خواست در تفاعل یکه خواهد، واگر نه لازم بود.

فاعل و مفعول: واحد باشند هر دو یا متعدد یا مختلف. **هریک:** در خارج اگرچه در لفظ یکه فاعل است فقط و یکه مفعول، و بسبب آنکه یکه در لفظ مفعول بود فعل لازم را ایں باب متعدد گرداند نحو: کرم و کارمنه، و از جهت آنکه در واقع هریک از فاعل و مفعول بود فعالیکه مفعوش صلاحیت فاعلیت ندارد دریں باب متعدد بمحض فعل دیگر شود با وجود مفعول اول نحو: جذبت ثوبا و جاذب زیدا، بخلاف ضرب که مفعوش صلاحیت فاعلیتی دارد. (ركاز الأصول)

أفعال: نحو: باعده و ابعده. **فعل:** ای در تکثیر ضاعفت بمعنی ضعفت. **كم ست:** لیکن می آید؛ زیرا که وضع تفاعل برائے نسبت فعل سونے مشترکین است بدون قصد تعلق آن بدیگرے، بخلاف مفاعله که وضع آن برائے نسبت فعل بسوئے فاعل است در حالیکه متعلق است بغیر فاعل با وجود صدور آن فعل از غیر فاعل. **ترافعا شيئا:** [هر دو برداشتند چیز را]. نحو: شاما و تشاما، و می آید. برائے گردانیدن شے صاحب ماخذ نحو: عافاك الله أى جعلك ذا عافية. (رضي)

نمودن غير: باآنکه در واقع حاصل نباشد. **تعارض:** خود را بیمار ظاهر نمود. **مطاوعت فاعل:** مراد ازال تاثر قبول است متعدد باشد نحو: علمته فتعلم، یالازم چوں: کسرته فانکسرا، پس تضارب زید عمران مطاوع ضارب زید عمران گویند؛ زیرا که هر دو یک معنی است و تاثیر و تاثر در میان نیست، و مطاوع در حقیقت مفعول به است که فاعل شده و بر فعل مجاز اطلاق کنند. (رضي) **معنى أفعال:** ای و قتیکه فاعل برائے گردانیدن چیزے صاحب ماخذ باشد.

باعده فبعاحد: دور کردم او را پس دور شد. **أفعال:** نحو: تیامن بمعنى این در آمد یعنی. **ابتداء:** نحو: تبارک مقدس و منزه شد، و مجرد شبرک بمعنى شنايدن شتر را غیر آنست. **اگرنه:** ای دو مفعول نمی خواست، بلکه یکه مثال: قاتلت زیدا. (منه) **لازم بود:** چوں: تقاتل آنا وزید، ووجه ایس معنی بالا گذشت.

خاصیت افعال اتخاذ سنت نحو: احتیجَر واجتَبَ واغتَدَی الشَّاةَ واعتصَدَهُ، وتصْرِفَ لِعْنِی
جد نمودن در فعل نحو: اکتسَبَ، وتحْسِیرَ ای فَعْلَ الْفَاعِلَ الفعل لنفسه نحو: اکتال، ومطاوَعَت
کوشش ای در تخصیل آں کوشش کرد و در کب نذاشت گر پیدرا در بازو گرفت آزرا
برائے خوبی و بُعد
تفعل نحو: غممتَه فاغتمَ، موافقَتَ مجرَّد و أَفْعَلَ و تفعَلَ و تفاعَلَ واستَفْعَلَ، وابتداء.

خاصیت استفعال طلب ولیاقت سنت نحو: استطعَمَتَه واستَرْقَعَ الشُّوْبَ، ووجدان نحو:
استکرمته، وحسبان لِعْنِی پنداشتن چیزِ را موصوف بماخذ نحو: استحسَنَتَه، وتحول نحو:
موصوف بکرم یا فتم اور اسک دانستم اور اسک شد گل ناق شد شتر وطن گرفت قربیهارا بحق تریه

اتخاذ: بیشتر دانستی که آس بر چهار قسم است، پس برائے هر یک مثال آورد. (منه)

احتیجَر: بتقدیم جیم بر حائے مهمله از حجر بالضم بمعنی سوراخ موش وغیره، ای سوراخ ساخت، یا بتقدیم حاء ای حجره ساخت. (رکاز الأصول)

لِعْنِی إِلَيْنَ: پس معنی کسب حاصل کرد و معنی اکتسَبَ جد در تخصیل نمود؛ لہذا خداۓ تعالیٰ فرموده است: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا أَكْسَبَتْ﴾ (البقرة: ۲۸۶) لیعنی ثواب فعل نیک حاصل است، یعنی طوریک صادر شود، وعقاب فعل بد بدون کوشش در تخصیل آں نمی شود، سوائے سیبوبیه در کسب و اکتسَبَ فرقے نکرده اند. (رضی)

فعل الفاعل: کردن فاعل فعل را برائے خود. **مطاوَعَتَ تفعَلَ:** همگنین مطاوَعَتَ تفعَلَ و افعَالَ، چوں: لومته فالتم، وألوقد النار فانقدت. **غممتَه فاغتمَ:** غمگنین کردم او را پس مغموم شد.

أَفْعَلَ و تفعَلَ: [نحو: ارتدى و تردى، واجتب و تجنب]. نحو: احتفاه بمعنی ازال خفاه، واحتیجَر بمعنی أحجز داخل جاز شد. (رکاز الأصول) **تفاعَلَ:** چوں: اختصما واجتُورا بمعنی تخاصما و تجاورا؛ ولہذا تعیل درا نشد؛ چه در معنی فعل غیر معلوم است. (رضی) **استَفْعَلَ:** نحو: ایتھر واستأجر طلب اجرت کرد. **ابتداء:** نحو: استلم سنگ را بوسه داد.

استنْوَقَ الجَمْلَ: وایں مثل است جاییکه کے سختے باشخه در آمیز دمی زند، واصلش شاعرے نزو با دشاہی قصیده می خواند و ناگاه از صفت شتر بنانہ رسید، یکے ازندماء ملک گفت: استنْوَقَ الجَمْلَ. (جار بردي)

نحو استرجَعَ: [إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۖ ۝]. ایں مثال را در "اصول" در موافقَتَ معنی تفعیل ذکر کرده، وقصر را خاصیت ایں باب نہ شمرده، اقول: هو الحق؛ لأن استفعَلَ فِي هَذَا الْمَعْنَى نَادِرٌ، بخلاف فعل کما هو الظاهر من التبع. (رکاز الأصول)

ومطاوعت أفعال نحو: أقمته فاستقام، وموافقت مجرد وأفعال وتفعل وافتعل، وابتداء وانفعال
 لازم وعلاج لازم ست، ومطاوعت فعل غالب ست نحو: كسرته فانكسير، وموافقت فعل
 وأفعال نادر، وفائے آں لام وراؤنون وحرف لین نبود، ويطاوع أفعال نحو: أغلقت الباب
 فانغلق، وابتداً. واعیعال را لزوم غالب ومتبالغه لازم، ولوان وعیب غالب.
 پہل احوال واحوال

أقمته فاستقام: [برپا کردم او را پس برپا شد]. و فعل مجرد هم نحو: وسقه فاستوسق، چنین مطاوعت تفعیل نحو: أدبه
 فتأدب. (ركاز الأصول) **أفعال:** نحو: استعان موئی زیر ناف سترد. **افتuel:** ای در تغییر، نحو: استکثر الماء آب بسیار
 برائے خود طلبید.

علاج: یعنی امر محسوس واثر فعل جوارح بودن، واہل فن علاج را خاصةً جداً کانه نشرده اند، بلکہ از لوازم مطاوعت دانسته، یعنی
 مطاويع فعلے باشد که از علاج صادر شود. (ركاز الأصول، نوادر الوصول) **كسرته فانکسir:** وچوں علاج لازم ایں باست
 علمته فانعلم صحیح نباشد؛ چہ علم از افعال جوارح نیست، ومطاوعت اتفعل برائے ہر فعل علاج لازم نیست، نتوال گفت:
 طردتہ فانظرد، هکذا فی "الرضی".

وأفعال: نحو: الحجز بمعنى أحجز بمحابر سيد موافقت در بلوغ، والخصد وأحصد در حسونت. (منه)
حرف لین نبود: بحث استمثال، دوریں حرروف بجائے ایں باب باب افتعال آید نحو: رفعه فارتفع، ونقله فانتقل، وأما
 انحری وانمار قلیل ونادر است. (ركاز الأصول) **يطاوع:** آوردن آں بالظ مضارع و جدا کردن قول او، ومطاوعت فعل
 ومقابلہ لفظ غالباً لیل تقلیل است که در "شفایہ" و "رضی" باں تصریح کرده.

أغلقت الباب: بستم در را پس بسته شد. **ابتدا:** ای گاهی نحو: انطلق؛ چہ برائے لزوم علاج اکثر مطاویع می آید.
لزوم غالب: وتعدیہ قلیل نحو: احلولیتہ واعرویتہ سوار شدم اور اعیریان.

متبالغه لازم: ومتبالغه نحو: اعتشوشب الأرض زمین صاحب گیاہ بسیار گردید، ولزوم متبالغه از کتب دیگر مستفاد نیست، واز کلام
 مصنف هم در "اصول" مفہوم نمی شود. (نوادر الوصول) **مطاوعت فعل:** مجرد نحو: ثبیته فانشی پیچیدم او را پس پیچید شد.

موافقت استفعل: نحو: احليته واستحليلته شیرین پنداشتم اورا. **لون:** نحو: احمر بسیار سرخ شد، واشهاب بسیار سفید شد.
غالب: وکا ہے از ہر دو معنی خالی باشد نحو: ارقد سرعت کرد، وابھار اللیل نصف شب شد. (نوادر الوصول)

وافیوال بناء مقتضب یجیء للمبالغة. و فعل لمعان کثیرة، ولم یُروَ إلا صحیحاً أو مضاعفاً ومهموزاً قليلاً. تفعّل يطاوِع فعل، وقد یقتضب. و افعنل لازم ويطاوِع
خواص و موصوعات فتح حرفه فتدحرج
فعل، وكذا افعال، ویجیء مقتضاها، وفي الملحقات مبالغة أيضاً.

فصل

بدائمه جمله افعال و اسماء چهار قسم است، صحیح: لفظی که حروف اصلی آن حرف علت و همزه و دو حرف یک جنس نبود، مهموز: لفظی که از اصولش همزه بود، معطل لفظی که در اصول آن حرف علت است،

بناء مقتضب: [غالباً و كاً هے غیر مقتضب نحو: حوى الفرس واحووى]. و آن عبارت ست از بنایکه کدام اصلش یا مثل اصلش نباشد، و خالی باشد از حروف الحال و حروف زمانه برائے معنی. (نوادر الوصول) **یجیء للمبالغة:** واما لازم نحو: اجلوز و كاً هے متعدی نحو: اعلوط البعير. **کثیرة:** يتعرّض ضبطها، منجمله آن قصر است نحو: بسْمَ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ خواند، والباس نحو: بر قعه بر قع پوشانیدم اورا، و مطاوِع خود نحو: غطرش الليل بصره فعطرش مخفی کرد شب بصر او را پس مخفی شد. (نوادر الوصول)

قليلاً: اي مهموز صرف، ومع بذالزهـ سـه نوع آـيد: مهموز الفاء نحو: الأولـقةـ مـجنونـ شـدنـ، وـ مهموزـ اـعينـ الـبلادـةـ گـرـیـختـنـ، وـ مهموزـ لـامـ نحو: كـرـفـاـ اللـهـ السـحـابـ مـتـفـرـقـ گـرـدـانـیدـ خـدـاـ البرـاـ، مهموزـ باـمضـاعـفـ بـسيـارـتـ نحو: ثـائـأـ سـيرـابـ كـرـدنـ. (نوادر الوصول)
تفعل: وـ بـرـائـےـ تـحـولـ نحو: تـرـندـقـ، وـ تـحـلـ نحو: تـرـفعـ، وـ جـزـآـلـ هـمـ آـيـدـ. **قد یقتضب:** اي مجرد بمعنى او نفي باشد نحو: تـهـيـرـسـ بـناـزـ خـرامـيـدـ. **يطاوِع فعل:** نحو: شـعـجـرـ فـانـشـعـجـ رـیـختـ اوـ رـاـپـیـسـ رـیـختـهـ شـدـ. مـقـضـبـ بـرـآـيـدـ نحو: اـعـرـفـظـ الرـجـلـ مـتـقـبـضـ شـدـ. **کـذاـ:** اي لـازـمـ يـفـيدـ المـبـالـغـةـ وـ يـطاـوـعـ فـعـلـ نحو: طـمـائـنـهـ فـاطـمـانـ. **یجـیـءـ مـقـضـبـاـ:** اـكـفـهـرـ النـحـمـ ستـارـهـ روـشـ شـدـ درـ شـدـتـ تـارـیـکـیـ. **مـبـالـغـةـ أـيـضاـ:** مع موافقة الملحق في الصيغ والخواص والمعنى. **أـفـعـالـ:** متصرفه باعتبار حروف اصلی.

چـهـارـ قـسـمـ: اي بـيـرونـ اـزـيـنـاـ باـشـدـ، وـ اـيـںـ تـقـيـمـ نـزـدـاـ کـشـرـيـنـ استـ، وبـعـضـهـ بـرـدـ وـ قـسـمـ صـحـ وـ معـطلـ بـنـاهـادـهـ اـنـدـ.
وـوـ حـرـفـ یـکـ جـنـسـ: چـوـلـ: ضـربـ وـ بـعـثـرـ وـ رـجـلـ وـ جـعـفـرـ وـ سـفـرـ جـلـ. **هـمـزـهـ بـوـدـ:** چـوـلـ: اـمـرـ وـ سـأـلـ وـ قـرـأـ وـ طـأـطـأـ وـ أـنـسـ وـ لـؤـلـؤـ وـ اـصـطـبـلـ. (ركاز الأصول) **حـرـفـ عـلـتـ سـتـ:** چـوـلـ: وـعـدـ وـ قـالـ وـ رـمـىـ وـ وـسـوسـ وـ يـسـتعـورـ. (ركاز الأصول)

مثال، اجوف، ناقص

ومضاعف: آنکه در اصولش دو حرف یک جنس باشد. اما مهوز بر سه گونه است: مهوز فا نضکس ف، وعین ض و لام فکس ض ن، ولام فکس ض ن. و معتل دو نوع است: مفرد ^{مهوز یعنی} و لفیف، مفرد سه قسم است: مثال و ضفسکح یضفسکح، اجوف سونض سیض ن، ناقص نسکفوض ضفسی کن.

مضاعف آنکه: متعدد باشد ای دو حرف نحو: زلزل یانه، چوں: مد لکن لازم می باشد که سلس و دلن و همعخ داشت مضاuff باشد حالانکه نزد قوم صحیح است مگر آنکه گویند: لهنا از شدت ندرت کالمعد و مند. (نوادر الوصول) **بر سه گونه:** زیرا که همزه یافاء کلمه است یا عین کلمه یا لام کلمه.

تضکس ف: جمع حروف اشاره بابواب مطرد است، و علی حده کردن عبارت از شذوذ؛ چه شذوذ جدا افتادن از جماعت است، پس مراد از ن صر نحو: الأخذ گرفتن، واز ضاد ضرب نحو: الألت کم کردن، واز کاف کرم چوں: الأدب فرنگی و ادب شدن، واز سین سمع نحو: الإذن، وستوری دادن، واز فاء فتح نحو: الأبه فراموش کردن، و ^{همچنین} اشارات آینده باید فهمید. (رکاز الأصول، نوادر الوصول)

وعین ض: ف: السؤال پرسیدن. ک: الرأفة مهربان شدن. س: السأم سیر برآمدن. ض: الزأر بانگ کردن شیر از سینه. **فکس ض ن:** ف: القراءة خواندن. ک: الرداء بد شدن. س: البراءة بیزار شدن. ض: الہنأ عطاء دادن. وازن کمتر؛ لہذا از ض هم جداً و شسته شد نحو: الدناءة فرومایه شدن. (منه) **مثال:** معتل فاء که مثل صحیح است در عدم تغیر.

وضفسکح: [تقدیم واو اشاره به مثال واویست]. ض: الوعد وعده کردن. ف: الوهب بهبه کردن. س: الوجل ترسیدن. ک: الوسام نیکرو شدن. ح: الورم آمامیدن. و وجد یجد از نصر ضعیف است. **یضفسکح:** ض: الیسر تمار باختن. ف: الینع وقت میوه چیدن رسیدن. س: الیتم یتیم شدن. ک: الیقظ بیدار شدن. ح: الیس خشک شدن.

اجوف: اجوف واوی از س: إلخوف ترسیدن، ن: القول گفتن، ص: الطوح بلاک شدن. واز کرم نیز نحو: الطول دراز شدن و مصنف فراموش کرده، ویائی س: الطیب پاکیزه شدن. ض: الیبع فروختن. ن: بید بلاک شدن. و ناقص واوی ن: الدعاء خواندن. س: الرضا خوشنود شدن. ک: الرخوة ست شدن. ف: الحو دور کردن. ض: الجثو بزانو نشستن. ویائی ض: الرمی تیرانداختن. ف: السعی دویدن. س: الخشية ترسیدن. ک: فهو الرجل مرد بمنتهای عقل رسیدن. الکنایه سخن کردن بچیز وارد اه غیر آن داشتن. (نوادر الوصول)

سونض: توسط واو اشاره باجوف واوی. **سیض ن:** ای اجوف یائی ازین ابواب آید.

ولفيف دو وجه است: مفروق ضرب ح س ^{کثیر} مقرنون سض. مضاعف دو قسم است: مضاعف ثلاثي که عین ولا مش يك جنس بود ضنس ک، مضاعف رباعي که فاalam اول و عين ^{قليل} ولا مثنا نيش همچنین باشند نحو: زلزل و تذبذب.

^{رباعي مجرد رباعي زير} مركبات أوب نصر س، أيد ضرب س، أتو نصر ک، ^{مهوز فاقص واوي} أدي ضرب س، واد ضرب س، يأس س ح، دأو فتح ن ض، رأى فتح ض، وبأ فكس ح، بوأ نصر س، شيء ضرب س ^{اجوف يائی مهوز اللام} ک، أوي ض، وأي ض، أب نصر ض س،.....

مفروق: که فاalam حرف علت بود. **ضرب ح س:** ضرب: الواقية نگه داشتن. ح: الولي نزد يك شدن. س: الوجي سوده شدن سم ستور. (نوادر الوصول) **مقرنون سض:** [که فاء و عين يا عين ولا م او حرف علت بود]. س: الطوى گرسنه شدن. ض: الهوى فرو افتادن از بالا. (نوادر الوصول) **ضنس ک:** ض: الفرار گریختن. ن: المد کشیدن. س: العض چیزے را بدندان گزیدن. ک: الخبة و وست داشتن. (نوادر الوصول) **أوب:** اي مهوز فااجوف واوي، وأوب بمعنى بازگشت.

نصر س: اي از نصر بسیار آید چوں: أواام تشنہ شدن، وأوس عطادات، واز سمع کم چوں: أود کشیدن.
أيد: اي مهوز فاء اجوف يائی از ضرب بسیار آمده، چوں: أئم بیوه شدن، واز سمع کم چوں: أيد تو اتاشدن. (نوادر الوصول)
أتو: بسیار چوں: ألو تقتصیر کردن، واز ک کم چوں: الأمة کنیز شدن. **أدي:** بدال مهمله مهوز فاء ناقص يائی، آآس بالضم منجد شدن، از ضرب بسیار آيد، واز سمع قلیل چوں: الأري کینه ور شدن. **واد:** مثال واوي مهوز العین بمعنى زنده در گور کردن ض، واز سمع قلیل نحو: وآب غضبنا ک شدن. **يأس:** مثال يائی مهوز عین نومید شدن از هر دباب. **دأو:** مهوز عین ناقص واوي بدال مهمله فریب، وبمحجه راندن شتران، از فتح کثیر واز نصر قلیل نحو: الساؤ ثمگیں شدن، واز ضرب اقل.

رأى: مهوز عین ناقص يائی بالفتح دیدن، از فتح، واز ضرب قلیل نحو: الصئي بانگ کردن مرغ. (نوادر الوصول)
وابأ: مثال واوي مهموز اللام مهیا کردن، از فتح، والوضاءة نیکو شدن، از ک، والوثاء شگافته شدن گوشت، از سمع، والوطاء پا پسردان از حسب. (نوادر الوصول) **بوأ:** اجوف واوي مهموز اللام، وبالضم والفتح بازگشت، از نصر، والدوء بیکار شدن، از سمع. **أوي:** مهوز فاء لفيف مفروق جای گرفتن، از ضرب قلیل.

وأي: مهموز عین لفيف مفروق وعده کردن، از ضرب قلیل. **أب:** مهموز فاء مضاعف دست بشمشیر بردن برائے کشتن از نصر، والأنين نالمیدن، از ضرب، والأكل بوی گرفتن مشک، از سمع بدون ادغام آيد. (نوادر الوصول)

وَذَّسْ، يَمَّسْ، طَأْطَا تَكَأْكَأْ وَهُوَهُ تَوْهُهُ.

بدانکه واو را فرق ضمه واخت آں خوانند، ویاء را فوق کسره واخت آں، والف را فوق فتحه واخت آں، و هر سه را حرف مدد لین گویند. و تخفیف لفظ بر چند وجه، اسکان: قطع حرکت از حرف بنتقل یا باسقاط، و تحریک: حرکت دادن یکے از دو ساکن را، و حذف: انداختن حرف وزیادت، نحو: آفت، وابدال: آوردن حرف یا حرکت بجائے حرف یا حرکت، و إدغام: پیچیدن یکے از دو هم جنس در دیگر، وقلب: یعنی تقدیم و تاخیر، و بین بین: ای خواندن همزه در میان همزه و میان حرفیکه فوق حرکت همزه یاما قبل همزه بود، اما اعلال و تعلیل

وَد: مثال واوی مضاعف دوست داشتن، از سمع قلیل. **يَمَّ**: مثال یائی مضاعف بدریا افتادن، از سمع قلیل.

طَأْطَا: مضاعف ربائی مجرد و مہموز، طأطا الطائر رأسه پر نده سرفروآورد. (نوادر الوصول) **تَكَأْكَأْ**: مضاعف ربائی مزید و مہموز پس یا بازآمد. **وَهُوَهُ تَوْهُهُ**: معقل و مضاعف ربائی مجرد، و هوه الكلب في صوته جزع آواز نمود، همچنین توهه مزید. هیو صاحب یئنسته نیکوشد. **حِرْفَ مَدْ**: [چه هر یکے از اشایع و فتن خود پیدا می شود]. حرف علت ساکن لینست، و اگر ما قلبش حرکت مناسب باشد مده گویند، و اگر متحرک باشد در اصطلاح نه مدبودونه لین، لیکن گا ہے بر مطلق هم اطلاق کنند. (جبار بر دی)

حِرْكَتَ دَادَنْ: باد غام چوں: مَدَّ، و بدون آں نحو: (لَمْ يَكُنْ اللَّذِينَ) (البيان: ۱). **إِنْدَاخْتَنْ حِرْفَ**: علت نحو: یعد، یا همزه نحو: یکرم، و حرف صحیح نحو: ظلت. **آَنْتَ**: بد، اصله: آفت، از اجتماع و همزه شغلے بهم رسیده بود از توسط الاف مندفع شد. (نوادر الوصول) **حِرْفَ**: تبدیل حرف بحرف در نحو: قال وداع و راس و امسیت و ماء اصلها: قول و بیع و راس و امسیست و ماء. (نوادر الوصول)

حِرْكَتَ: تبدیل حرکت بحرکت چوں تبدیل ضمیر قاف قلیل بکسره، پس ابدال در حرف علت و همزه و حرف صحیح یافتے شود.

پیچیدن یکے: خواه همچنین باعتبار وضع بود چوں: فر، یا بعد وضع چوں: وعدت کد دال را تبدل نموده او غام کردند. (منه) **تَقْدِيمَ وَتَاخِيرَ**: تقدیم و تاخیر حروف نحو: آبار اصله: آبار جمع بیر، و قسی اصله: قُوُوسْ جمع قوس، بعد عکس هردو او را یاء کرده او غام کردن، سین و قاف را بر عایت یاء کسره دادند برائے دفع ثقل. (نوادر الوصول)

بین بین: آس را تسهیل گویند. **وَفَقَ حِرْكَتَ**: آنرا بین بین قریب گویند. **ماَقِيلَ هَمَزَهَ**: آنرا بین بین بعید گویند.

تحفیف حرف علت است.

اصول مهوز:

همزه ساکن در غیر یام و یاؤس بدل شود با اخت حرکت ما قبل جوازاً اگر منفرد است، و وجود با اگر پس همزه بود، و کل و خذ و مر شاذ. و همزه متحرک بعد واو و یائے ساکن که زائد آندنه برائے **الحاق رواست که جنس ما قبل گردد،** پس ادغام لازم است، چوں: **افیس و مقرفة و خطیة،** و بعد ساکن غیر مذکور والف و نون انفعال.....

حرف علت: احتراز است از تخفیف همزه و از تخفیف حرف صحیح باسکان، چوں: سین اسم، و تحریک مثل باعه اذهبت، و ادغام چوں: مد، و ابدال نحو: ماء که ماه بود، و بین بین چوں: أصدق که میان ضاد وزاء خوانده می شود، و بحذف چوں: حُر،
اصله: حرج. (رکاز الأصول، نوادر الوصول)

یام: مضارع آم، اصله: یامم بضم میم اول، حرکت میم اول بجهت ادغام نقل کرده بما قبل دادن، پس همزه متحرک شد و مقتضی تخفیف ساکن نماند، و ثقل در فک از تحقیق همزه پیشتر است، و مراد از این جائے که ابدال همزه و ادغام معارض شوند. و یؤوس مثل: يقول مضارع از اوس بمعنی عطا و انت، و مراد ازان لفظی که در ای ابدال و اعلال معارض شود؛ زیرا که در ای اعلال سازندن ابدال. (رکاز الأصول، نوادر الوصول)

جواز: پس اگر ما قبلش فتحه بود بالف بدل شود، و اگر کسره بود بیاء و اگر ضمه بود بواو. (رکاز الأصول)

پس همزه بود: و آن همزه ساکن نحو: آمن یؤمن ایمانا. **کل:** اصل آن اوّل کل و اوّل خذ و اوّل مر هست، قیاس بدل همزه بواو میگنوات، لیکن بکثرت استعمال حذف شد، و اول بعدم حاجت دور مر هر دو جائز است. **نه برائے الحاق:** احتراز است از جیاً و حَوَّابَتْ که واو و یاء برائے الحاق است. **افیس:** تغیر افوس، مثل: افلس جمع فأس بمعنی تبر، اصله: افیس، همزه رایم کرده ادغام کردن، و بخنین مقرفة، اصله: مقرفة، و خطیه مصدر بمعنى خطأ در اصل خطیه بود قاعدة مذکوره جاری کردن.

ساکن: ای غیر الف، احتراز است از مثل ساعل؛ زیرا که الف حرکت نه پذیرد.

غیر مذکور: برای است که آن ساکن واو و یاء نباشد بلکه صحیح چوں: سل، یا واو و یاء اصلی چوں: سُوء، یازائد برائے الحاق، نحو: جیاً، یازائد در کلمه دیگر نحو: باعوا اموالهم. **نون انفعال:** احتراز است از نحو: انظر بمعنى اعوج؛ زیرا که نون انفعال ساکن الوضع است اگر حرکت همزه اور این خلاف وضع لازم آید، وجاء نظر و انظر عند بعضهم. (نوادر الوصول)

روا کہ بیفتند و حرکتش بما قبل رود چوں: سَلْ وَجَيْلَ وَبَاغُوا مُواهِمْ وَلَمَرْ وَالْحَمْر
وَلَحْمَرْ، لیکن حذف دریئی و یئری آہ و صرف اُری و یئری لازم شده، و یجھیء مراءہ۔ متحرکه
بعد متحرکه یا گردد اگر خود مکسور بود یا ساکنه نخو: ائمه وجاء، و گرنہ واو شود نخو: اوادم۔ ابن
مالک مضمومہ را بواو بدل کند، و نزد انخفش مکسورہ بعد مضمومہ واو شود۔ ساکنه و متحرکه بعد
متحرکه یا ساکنه یاء گرددور موضع

روا کہ بیفتند: و بین بین نکنند؛ تاشہ ساکنین لازم نیاید، وبعد نقل حرکت ما قبل آس بحرف علت بدل نکردن؛ تا اوی و یائی نکرداه
باشد، و ہم تخفیف بحذف المغ ست۔ و کوفیان ولیعے بصریان ابدال بحرف علت قبل نقل حرکت کنند و قاعدہ مقرر نخودہ اند
چوں: رفو در رفاء۔ (رضی) **سل:** اصلہ: اسآل، حرکت ہمزہ دوم بسین دادہ افگندن، پس ہمزہ اول را بعدم حاجت۔
جیل: بمعنی کفتار، اصلہ: جیل بروزن جعفر ملحی باں، ہمزہ را بعد نقل حرکتش بیاء افگندن، و حرکت ہمزہ دوم برواوو یائے
الحق کہ بہمزہ حرف صحیح ست ثقیل نباشد۔

باعوا مواهم: فروختند مالہائے خود را، اصل آں: باعوا امواهم، حرکت بواو زائد کہ در کلمہ دیگر است دادن، و ہمزہ را حذف
کردن، **لمر:** اصلہ: لم ارأی، یاء بلہم افتاد لم ارأ شد، پس حرکت ہمزہ دوم براء و حرکت ہمزہ اول بیسم بردن و ہر دو ہمزہ اند اختند۔
الحمر و الحمر: اصلہما: الأحمر، حرکت ہمزہ دوم بلام دادہ افگندن، پس کسیکہ اعتناد ایں حرکت نمود ہمزہ و صلی بجهت استغنا
انداخت، و ہر کہ برائے عروضش معتمد ندانست باقی واشتہ۔ (شرح) **ییری و ییری:** ای در اخوات مضارع معروف و مجہول
و مضارع بلاام امر و نبی حذف واجب، و در مضارع فاعل مقتنع، و در باقی جائز۔ (شرح)

مراة: ای ابدال مفتوحہ بالف بعد نقل حرکت بما قبل؛ چہ اصل مراة مراءہ است۔ **ائمه:** اصلہ: اء مہ، کسرہ میم بہمزہ ثانی دادہ
او غام رومند ائمه شد، پس ہمزہ ثانی متحرک خود مکسور گردیدہ باشد۔ **جاء:** اصلہ: جایی، یاء بعد الف فاعل ہمزہ شد، پس ہمزہ
دوم جہت کسرہ اول یاء شد جاءی گردید، قاعدة داع جاری کردن، **مضمومہ را:** پس جاءء جاء و نمودہ، قاعدة داع جاری کنند۔
بعد مضمومہ واو: چوں: اویب و رأیب، و بنابر قاعدہ مند کو رأیب باید۔

ساکنه و متحرک: ای اگر ہمزہ ساکنه و متحرکه بعد ہمزہ ساکنه یا متحرکه در موضع لام افتدياء شود، بسبب قرب ہمزہ در مخرج واو نشد
بجهت بعد، و نہ بین بین کہ تخفیف بقلب اولی است۔ و در بینجا چار صورت است: متحرکه بعد متحرکه فراؤ کجعفر، متحرکه بعد
ساکنه فراؤ کق默ط، ساکنه بعد متحرکه فراؤ کجعفر، ساکنه بعد ساکنه و فراؤ کق默ط بوقف۔ (نوادر الوصول)

ای تمام تصریفات خلاف قیاس

ای ہمزہ میات

لام، و مفتوحه منفردہ بعد کسرہ یاء گردد و بعد ضمہ واو جوازا، کمیر و جون، انخفش مضمومہ را بعد کسرہ یاء گرداند و بعکس، وبعضی گفتہ اند: رواست قلب متحرک که بوقت حرکت ما قبل. و در مانند پچوں مستهزئون در مستهزئون برائے مناسبت مستهزئون و سُئلَ بین بین است، و در همزه بعد الف بین بین قریب ای و جه اول از دو وجه متحرک که مذکور، چنانکه در سَأَلَ و سَيْمَ و مُسْتَهْزِئِينَ وَرَؤُوفٌ وَرَؤُوسٌ إذا اجتمع أكثر من همزتين ای قبل اصول مهوز مفتوحه بعد مفتوحه مکوره بعد کسره مضمومه بعد فتوت مضمومه بعد مضمومه خفف الثانیة والرابعة وحقق الاولی والثالثة والخامسة. و در دو همزه از دو کلمه صحیح است تحقیق هر دو و تخفیف هر دو.....

کمیر: اصله: مِثْرٌ بمعنى كینه و دشمنی. **جوّن:** در جون جمع جونه ظرف از ظروف عطار. **بعکس:** [ای مکوره را بعد ضمہ واو سازد، چوں: سول در سئل]. بمقتضای عبارت فارسی بجائے موحده اولی است، وبعضی بصیغه مضارع خوانده اند. (نوادر الوصول) **قلب متحرک:** ای مطلقا در همه حال، یعنی اگر حرکت همزه خلاف ما قبل هم باشد بر وفق حرکت ما قبل بدل شود چوں: یلتام در یائشم، و میر و جون دریں قاعده داخل است، کذا فی "النوادر" وغیره.

مانند مستهزئون: یعنی جانیکه همزه منفردہ مضموم بعد کسره، و مکور بعد ضمہ آید. **بین بین:** قریب مشهور واضح است، وبعضی بعيد کنند. **بین بین قریب:** و بعيد بجهت لزوم سکون ما قبل که الف است ممکن نیست، و حذف نکردن؛ چه آس بعد نقل حرکت گردد، و نقل حرکت بالف محال. و قلب بواؤ و یاء جهت التقائے ساکنین روانند، و او غام هم در الف جائز نیست. و سیبیویه گفتة: بعضی هچو همزه را حذف نکنند و در یشاء یشا گویند، و نزد بعضی اگر الف آخر کلمه ایست و همزه اول کلمه دیگر همزه ساقط گردد، و اگر ما بعد ش ساکن الف هم با جماعت ساکنین بیفتند، چوں: ما حسن در ما احسن، و إلا باقی ماند، مثل: ماشد در ما اشد، کذا فی "الرضی".

چنانکه: یعنی در الفاظ مذکوره هم بین بین قریب است نه بعيد؛ چه جانیکه حرکت همزه بما قبلش موافق است قریب و بعيد یکسان باشد، پس از مشهور واصل عدول نتوان کرد. و در سئم ورؤوف اگر بین بین بعيد کنند الف را که ازان پیدا شود کسره و ضمہ داده باشند. (رکاز الأصول) **سئم:** مکوره بعد فتحه.

إذا اجتمع: هرگاه جمع آید زیاده از دو همزه تخفیف کرده شود دوم و چهارم، و باقی داشته شود اول سوم و پنجم.

تحقیق هر دو: زیرا که اجتماع عارضی است از التقائے دو کلمه پیدا شده پس ثقل نباشد، و آس مختار قراء کوفه وابن عامر است.

تخفیف هر دو: زیرا که اجتماع بدون تخلیل حرف اگرچه عارضی باشد موجب ثقل است.

يا بطرق منفرده، يا أول بطرق انفراد، وثاني بطرز مجتمع، وتحفيف يك بر وجه مذكور، وحذف
 يك با قلب دوم بطرز ساكنه اگر متفق اند در حرکت واولی آخر کلمه بود، وقلب مضمومه بعد
 مذکوره، عكس آن بواو، وتوسيط الف در مانند آنت، ولزوم قلب دوم بالف با جمع دوساكن در
 نحو من تلقاء أحد پچون جاءه أحد
پيچين بهزه با صفت جمع
 نحو: **الحسن عندك وآمين الله.**

أصول معملي:

واو مضموم ومذکور در اول کلمه ومضموم در
نژد مازنی

بطريق منفرد: يعني گویا همزه دیگر با او نیست، پس در جاءه أحد هر دوراً بین بین قریب کنی چوں: سائل، و دریدراً أحد اول را
 بین بین قریب دوم مبدل بواو مثل: جون، و در جاءه أهل در هر دو تسهیل مشهور. و چوں قواعد همزه منفرده معلوم کرده بهم
 امثاله دوازده گانه که از بجا بر می آید باید فهمید، والا در شرح باید دید. **بطرز مجتمع:** پس در جاءه أحد اول را بین بین قریب،
 دوم را بدل بواو کنی چوں: اوادم، باقی بر قیاس.

بروجه مذکور: ای بطريق منفرد در اول یاد رفانی، يا بطريق مجتمع در ثانی، پس در قارئ آئیه اول را یاء کنند و ثانی را بین بین،
 یعنی هر دو طريق انفراد، يا ثانی را او ای بطريق اجتماع. (نوادر الوصول وغيره) **بطرز ساكنه:** ای بوقت حرکت ما قبل در جاءه
 أحد بالف، و در اولیاء امیتی بواو، و در من السماء إلى الأرض بباء.

اگر متفق اند: [ای و مابعد ش شرط حذف و قلب هر دوست]. واگر متفق نباشد چوں: من تلقاء أحد، يا اولی آخر کلمه بود،
 چوں: لم یناً أح مد حذف و قلب جائز نباشد. (ركاز الأصول) **عکس آن:** مذکوره بعد مضمومه نحو: یقرأ إنسان.

بواو: گوئی: من تلقاء وحد و یقرأ و نسان. **مانند آنت:** ای جاییکه همزه استفهام بر همزه دیگر غیر وصل در آید الف در میان
 آرنده بتا اجتماع دو همزه نشود، والف برائے کراہت اجتماع سه همشکل نوشته نشود. (ركاز الأصول)

نحو الحسن: [جاییکه همزه استفهام بر همزه وصل مفتوح در آید]. ساکنین در آن الف مبدل از همزه ولام تعریف، والف را
 ساقط نمی کنند؛ تا التباس استفهام به خبر نشود. **آمين الله:** و دوساكن در آن الف ویاء است، و آین نزد بصیران مثل آنکه مفرد
 است بمعنى قسم یا برکت، و نزد کوفیه جمع بین است؛ زیرا که مفرد برین وزن نباید. و آنک واجر و غیره عجمی است، وبست و دو لغت
 آن از "قاموس" در یاب.

وسط رواست که همزه گردد، وأحد و تجاه شاذ. لین غیر مد غم بعد کسره یاء گردد و بعد ضمه واو،
و ضمه مانند بیض و حیکی کسره شود، و در طوبی و کوسی اسمیت غالب آمده. واوے که بعد
فتیه علامت مضارع و قبل کسره افتاده است، چوں: ^{حروف عالم ساکن} بعد و یضع آه و نحو: عد تبع مضارعه، وجاء
یئس و یائس، وفي نحو: ^{حقيقی یا تقیری} یوجل یاجل و ییحل و ییحل. واوے که فاء فعل بود و از فعلش
افتاده بیفتد چوں: عده. لین فاء افعال که از همزه نبود تاء شود و در تاء مد غم بلغت فصیح

همزه گردد: چوں: أحوه و إشاح وأدؤر که در اصل وجوه ووشاح وأدور است. **أحد:** که در ای اواه مفتوحه بهمزه بدل شد؛
چه اصلش وحد بود. **تجاه:** که در ای اواه مفتوحه در صدر بتابدل شد؛ چه اصلش وجاه است. **شاذ:** زیرا که واوه مفتوح در اول کلمه
ثقل نیست، و قلب واوه مضموم بهمزه باید نه بتاء. (رکاز الأصول)

بعد کسره: وجب اگر در یک کلمه باشند؛ چه لین حرف خفیف است که اعتقاد آش بر قوی نام موافق ثابت نماند، و مد غم هرگاه مستنک
در ما بعد است خفت آش با حرکت مخالف مضائقه ندارد. (رکاز الأصول)

یاء گردد: چوں: مخاریب بجمع محراب، ومیزان از موزان. **بعد ضمه واو:** نحو: قووں مجھوں قاول، و موقن از میقن.

و ضمه: یعنی جمعیکه از افعال صفت بروزن فعل آید، یا صفت بروزن فعلی اگر عینش یاء بود واوه نکنند، بل ضمه را کسره گردانند؛
از ان که صفت بشابهت فعل ثقل است و واوه هم ثقل. (نوادر الوصول) **حیکی:** زنیکه هر دو دوش خود را در فقار بخوابند.

طوبی و کوسی: در اصل طبیعی و کیسی بود، و قیاس بدل ضمه بکسره است.

اسمیت غالب: اول نام در نخست دوم اسم زنی زیر ک است؛ لہذا یاء و او شد. **بعد:** مثال کسره ^{حقيقي}، اصله: یو عد.

یضع: مثال کسره تقیری که بمناسبت حرف حلق فتح شده. **یئس:** در یئس مضارع بحذف یاء خلاف قیاس. **یائس:** قلب یاء
بال خلاف قیاس. **نحو یوجل:** ای در مثال واوی از باب علم چهار لغت است اصل یوجل.

یاجل: بقلب واو بالف که اخف است. **ییحل:** بقلب واو یاء بکسر علامت مضارع، و ایں لغت شاذ تر است. (منه)

واوے که: ای مصدر مکور الفاء یا فاء فعلة بالكسر باشد. **از فعلش افتاده:** و اگر از فعل نیفتد، چوں: وأد و وصال.

عدة: در اصل وعد یا وعد است بنا بر قولین حرکت واو بعین حذف کردن کسانیکه اصلش وعد گویند تاء را عوض محو و داند.

از همزه نبود: اصلی یا بدل از لین باشد. **در تاء مد غم:** چوں: ایتسرا اصله: ایتسرا از اسر بمعنی بستن.

بلغت فصیح: ای ابدال بلغت فصیح و اجب است.

چوں: اتقد واتسیر. واگر دو واو متحرک در اول کلمه بہم آیند او لین همزه گردد چوں: اواصل اصله اوتقد اصله اپتسیر از پیسر و اول^۱. واو ویاء متحرک نه بعارض بعد فتحه لازم الف گردد بشرط: عین ناقص نباشد و نه در حکم آل، و نه فاء کلمه، و قبل مده زالمه والف تثنیه ویائے مشد و نون تاکید نیفتند، و کلمه بروزن چند چوں عصوی فعلان و فعلی نباشد، و نه بمعنی کلمه که در ان تعلیل نه پذیرد، پس الف بقرآن ساکن لفظی

دواو متحرک: احتراس است از مثل: وُری که هر دو متحرک نیست. **همزه گردد:** برائے تخفیف؛ چه اجتماع دو واو ثقل است و هنگام عطف سه جمع شود اگر ثانی را همزه کنند ثقل بر طرف نشود، فافهم. (ركاز الأصول) **اواصل:** جمع و اصلة در اصل و و اصل بروزن فواعل. **اول:** جمع اولی مؤنث اول، اصله: وُول بروزن فعل.

واو ویاء متحرک: نه ساکن، پس در قول و خیل الف نشود؛ زیرا که فتح ما قبل واو ویاء ساکن ثقل نیست، بعض قلب جائز دارد؛ زیرا که اقتران متجانسین اولی است. **نه بعارض:** برابراست که آس عارض منقول از غیر بود، مثل: حَوَّب وَجَيْل که در اصل حواب و وجیل بود، یا غیر منقول ازان چوں: اخشنوا اللہ و اخشی اللہ. (ركاز الأصول) **فتح لازم:** احتراس است از عارض چوں: فوعد و عروض حرکت کلمه دیگر مثل: فوعد خفایی دارد؛ چه حرکت عارضی آنکه گابه باشد و یا بنقل وغیره حاصل آید و فاء بهمیشه مفتوح است، مگر آنکه گفته شود: دخول فاء بروعد عارضی است، پس حرکتش همچنین باشد.

الف گردد: بدون اسکان واو ویاء، وعلت قلب آنکه هر دو بمنزه و حرکت است، وحرکت اینها و حرکت ما قبل و حرکت دیگر، و توانی چار حرکت در یک کلمه ثقل است، یا آنکه حرف علت متحرک بمنزه و حرف مد است و اجتماع آل گرای باشد، پس الف آوردن که حرکت نه پذیرد. وبعضی ایں واو ویاء را بعد اسکان بدل کنند، و بنابرآں لازم می آید که در قول و بیع مصدر هم قلب کنند، ورنہ اینجا هم نکنند که علت مشترک است. وجوابش آنکه علت قلب همان حرکت است و اسکان برائے تناسب مبد لین بعمل آمد؛ چه الف مبدل منه ساکن است، کذا في "شرح صراح".

عین ناقص نباشد: ای آس واو ویاء عین کلمه متعتّل بلا میفتند چوں: طوی؛ تا توانی اعلایین لازم نیاید. **نه در حکم آل:** چنانکه لام ناقص مکرر باشد، مثل: ارعوو اصله: ارعوو. **نه فاء کلمه:** نحو: تو سط زیرا که مجرد ش سالم مانده.

قبل مده زالمه: چوں: جواد وغیور و طویل. **الف تثنیه:** چوں: دعوا؛ تا بفرد ملتبس نشود. **نون تاکید:** نحو: اخشنون و اخشین برائے لزوم اجتماع ساکنین. **فعلان:** چوں: جولان و حیوان وحیدی؛ زیرا که در معنی اینها اضطراب است، وحرکت لفظ برآں دال، پس حذف نکنند. **که در آن تعلیل:** چوں: عور و صید بمعنی اعور و اصید.

یا تقدیری بیفتند چوں: قال و باع و خاف و دعا دعوا دعت دعتا دعون. هر واو و یائیکه عین ماضی مجهول بود و در معروف ^{از حوف از دعوا} تعلیل یافته کسره آنرا بجائے ضمہ ما قبل بری چوں: قیل و بیع و اختیر و انقید، یا ^{بیگانی} نحو: قول و بوع و اختور و انقود. فائے ماضی که ثلاثی مجرد است بعد حذف عین با جماعت ساکنین کسره یابد اگر اجوف یائی بود، یا از باب مکسور العین، و گرنہ ضمہ، چوں: قلن و بعن و خفن. هر واو و یائیکه بعد ساکن نه لین زائد بود در عین فعل یا شبه فعل ای مصدر و مشتق و موازن فعل بوزن عروضی حرکت آنرا بما قبل دهی بشروط: آں کلمہ مطلق و ناقص و بمعنی لون یا عیب و صیغه تعجب
چوں ^{استود و ایض}

قال و باع: اصله‌ها: قول و بیع، هردو جامع شروط و علت بوده‌اند.

دعوت: از دعوت، واوالف شده بقرآن ساکن لفظی افتاد.

دعتا: از دعوتا، الف با جماعت ساکن تقدیری که تاء است بیفتاد، وبعضاً

دعاتا گویند.

دعون: برائے عدم علت صحیح ماند.

در معروف: احتراز است از عور و صید که معروفش معمل نیست.

بجائے ضمہ: بعد از آنکه ضمہ واو را بمناسبت کسره یاء گردانی، وایں لغت افعح است.

اگر اجوف: تادلالت کند بر حذف یا.

مکسور العین: ای آنکه عین ماضی آں مکسور باشد اگرچه واوی بود، و کسره اینجا برائے رعایت باب است، و آں از دلالت بر حرف

محذوف هم بود.

قلن: بصیغه معروف مثال ضمہ، اصلش: قولن که نه یائی است و نه از باب مکسور العین و در صیغه مجهول ضمہ

و کسره نیز جائز است و کسره خالص اشهر و افعح.

بعن: مثال کسره فاف در یائی، اصلش بیعن.

خفن: مثال کسره فاء در واوی که از

باب مکسور العین، اصله: خوفن.

نه لین: احتراز است از بیع و صید که در اصل بایع و سیود بود.

ای مصدر: تفسیر شبه فعل است، و چوں ایں معنی خلاف اصطلاح مشهور است؛ لہذا تفسیرش برداخته.

بوزن عروضی: که عبارت است از مقابله سکون و حرکت مطلق بحرکت بدون لحاظ حروف اصول وزوائد، چوں: مَعْوَنْ بِرْ وَزْنْ فَعُولْ.

ملحق: احتراز است از اجنوند ملحق بـ "آخر بخم" اگر در آن قلب نمایند احراق در یافت نشود.

ناقص: احتراز است از مثل: یقوی؛

تا توافق اعلایین لازم نیاید.

بمعنی لون: چوں: اعور و اسود؛ چرا که باب افعال و افعیال چوں اصل است در لون و عیب

محافظت صفت آں واجب بود، و نیز در صورت تعلیل ماضی بماضی مفاعالت ماند و مضارع مجهول برانست. (رکاز الأصول)

صیغه تعجب: نحو: ما أقوله وأقول به؛ زیراً كه غير متصرف است، یا آنکه در تعلیل اول بماضی إفعال و دوم بامر ش مثبت نشود.

و صيغه اسم آله نبود، و در شبه فعل که بروزن متعارف فعل بود پيش از تقليل يا بعد ازان واولش
 زائد مشترك است تقليل نکنند، پس آن حرکت اگر فتحه بود واو و ياء الف گردد چون: يقول
 و بیسع تا یقلن و بیعن قول و قول آاه، وبع و بیعا آه، و مقول و مبیع و یقال و بیاع و بیخاف آه،
 و خَفْ خافا آه، وأقام إقامة واستقام واستقامة، ودر مفعول یائی ضمیر منقول را کسره گردانند
 از احوال از احوال از اقوام از استقامه از استقامه
 و واو مفعول رایه و درو ^{تصحیح} بسیار آید نحو: مبیوع ومطیوب، ودر واوی کم. واویکه عین
 مفعول یائی مصدر یا جمع و بعد کسره باشد.....

صيغه اسم آله: بمعنى آله باشد چوں: مقول و محيط، یا برائے مبالغه فاعل مثل: معوان؛ تامعاون باسم ظرف کے تعليش جت زیادت مشابہت بفعل اولی ست صورۃ التباس نشود، و تقلیل مفعال مشابه مفعول میگیرد انداز. (رکاز الأصول)

بروزن متعارف: احتراس است از تبعیع بر وزن تضرب بجسر تاء و قح راء که در آن بهجهت نبودن وزن متعارف فعل تعلیل کند و تبعاً گویند. (شرح) **زلک مشترک:** میان اسم و فعل چوں: همزه و تاو یا و نون بخلاف میم که مختص با اسم است، پس در این مصدر بمیم تعلیل کند، چوں: مشقال. **الف گردد:** زیرا که در اصل متحرک بودند و ما قبل آنها اکنون مفتوح شد.

قل: ایں تثیل و قتے درست شود که قل و بع از اقول و ابیع گویند. (نوادر الوصول) **مقول و مبیع:** أصلهما: مقول و مبیوع، در اول حرکت واو اول بما قبل داده اند اختنند، در ثانی بعد نقل ضمہ بمناسبت یاء کسره شد و یاء از اجتماع ساکنین افتاد، واو مفعول برائے کسره ما قبل یاء شد، و اینهم نزد اخفش است، و سیبويه و خلیل از هر دو واو مفعول افتاده. (شرح) در اوی ایس وزن قیاسی است، و مشیب و ملیم از شوب و لوم ناور. (نوادر الوصول) **یقال:** امثله آنکه حرکت منقوله اگر مفتوح باشد واو و یا الف گردد. **إقامة:** اصل إقامة واستقامة إقواام واستقوام، بود چوں بعد نقل حرکت واو بما قبلش و قلب آس بالف اول یا ثانی راعی الاختلاف میان اخفش و سیبويه حذف کردند تاء در آخر عوض دادند که فارق میان ماضی و مصدر باشد، و گاهی در اضافت تاء نیارند، چوں: إقام الصلاة؛ چه تفرقه باضافت که در فعل نئے باشد حاصل شد. (رکاز الأصول)

واوً مفعول: نحو: میووع، چنانکه از مذهب انگلش گذشت، و همین وزن قیاسی است، و مهوب از هیبت شاذ. **مطیوب:** ومعیوب و مخیوط و مدييون. **ور و اوی کم:** نحو: مصووغ و مصوون؛ زیرا که ضمه بر واوً ثقل ترازیاء است. **عین** مصدر: احتراس است از آنکه در غیر مصدر و جمع بود نحو: عوض و خوان. **بعد کسره:** احتراس است از دوام و بوار بالفتح و دوام و دوار بالضم.

و در فعل واحد معلل بود، یاد ر واحد ساکن و در جمع قبل الف افتدياء شود، نه در ناقص چوں:
قیم و قیام و دیم و جیاد و ریاض. واویاء عین فاعل که در فعلش معلل بود، یا مر او را فعل نبود
 ناظر ب مصدر ناظر بمحجع همزه گردد چوں: **قابل و بائع** مختلف یا مختلف
اصله‌ها قول و بایع **همچنین** در واحد مده بود در جمع **رسائل**. الف زائد که قبل الف
 چوں: **بَوَاعِعُ وَأَوَائِلُ، وَهُمْچنِينْ هَرَمَدَهْ زَانَدَهْ بَعْدَ آلَ نَحْوٍ: رسائل**. الف زائد که قبل الف
 مفاعل و مفاعيل افتدياء شود نحو: **قواریر**. در **كلمه**
بریس وزن بوزن صوری

واحد معلل بود: قبل الف افتدياه، وایس احتراز است از جواز مصدر جاوز و طوال جمع طویل.
قبل الف: احتراز است از عوده جمع عود بالفتح شتر پیر. **یا شود**: بهشت تعییل فعل واحد بودن واحد ساکن در ای همزه معلل،
 و بهشت ثقل واحد بکسره که همزه خروج از کسره بضم است. **نه در ناقص**: احتراز است از رواهه جمع ریان، اصله: رویان، قلب
 نکردند؛ تا تو ای اعلاهین نشود. **قیم و قیام**: در اصل قوم و قوام مصدر رقم، آوردن و مثال اشاره باز است که بودن واحد قبل الف شرط
 نیست. **دیم و جیاد**: هر دو مثال جمع، اصل اول دوم جمع دیمه باران دائم، دوم جمع جید از جیوه بقانون سید، اصله: جواد.
ریاض: اصله: رواض جمع روض، مثال جعیکه واحد ساکن و در جمع قبل الف افتاد. **که در فعل**: احتراز است از عاور
 و صاید که در فعل هم معلل نه شده. **همزه گردد**: اول الف شود بهشت موافقت فعل وال夫 همزه گردو.

الف مفاعل: یعنی لفظی که بریس وزن باشد صوری، ای مقابله سکون و حرکات بخصوصها. **پسین**: جهت استثنای دو حرف علت
 که میان آنها اصل خفیف است در جعیکه از جهت طول بنا ثقلیست. (رکاز الأصول)

بوانع: اصله: بوایع مثال مختلف همچنین عیال جمع عیل بمعنی عیال، اصله: عیاول. (نوادر الوصول)
اوائل: اصله: او اول جمع اول مثال هر دو او است، همچنین خیائر جمع خیابر مثال هر دویاء، و در طواویس که وزن مفاعل ندارد
 همزه نشد. **همچنین**: ورائے وجیکه در بوانع گذشت وجه دیگر آنکه تحریک مده زائده درست نیست خصوصاً در الف محال است.
 (رکاز الأصول) **مده زائد**: احتراز است از جداول و معايش که واویاء در ای اصلی است.

واو شود: زیرا که تکبیر و تغییر از یک بابت، در تغییر الف و اویه شود نحو: ضویرب و ضویریب.
قاراریر: جمع قارورة بمعنی شیشه و بول مریض که پیش طبیب برند، همچنین شواهد جمع شاهده.
در کلمه: ای یک کلمه اگرچه حکمی باشد، چوں مسلمی، مخلاف فویزید و رأیت یدی واصل.

که واوے یاء بہم آیند واولین ساکن غیر مبدل است واوے یاء شود و یاد ریا او غام یابد، واگرہ دو
ضمہ بود کسرہ گردد نحو: سید و مرمی، **بیگلن یائے** دوم از سید جوازاً، واز کینونة
جہت مناسبت در مسیود و مرموی برائے حاست سید گردید مختار مجھوں شنیز
وجوباً. واوے که سوم بود چوں پیشتر رود نه پس ضمہ یا شود نحو: یدعی یُدْعِيَان
ای در آخر حرفی بهب تصرفی مختار مجھوں شنیز
یُدْعَونَ، وَأَعْلَى أَعْلَى أَعْلَى، وَمُحْكَمَنَينَ واوے که بعد کسرہ در آخر کلمہ افتاد، یا قبل زیارت
حقیقتی یا حکماً یا بجائے لام
فعلان نحو: دعی دعوا و غزیان. ضمہ و کسرہ از لینے که پس حرکت آیدنے فتحہ ازاله نمایند
بکسرین مثلاً آخر کلمہ حقیق هر دو حکمی قبل ضمہ کسرہ بود و بعد آں واو و قبل کسرہ ضمہ وبعد آں یاء، و گرنہ بلا نقل نحو: خشوا
تمہ یا عرب
وقووا ویرمی یرمیان یرمون، یدعو یدعوان یدعون،

اویین ساکن: واگر او لین متحرک بود فک واجب باشد نحو: طویل. **غیر مبدل:** احتراز است از بوعی و تبویع که تعییل در ان
موجب التباس بهاضی مجھوں تعییل و تفعیل و تفعل است. **واوے شود:** از جہت مناسبت در لین و جسر و توسط، و عکس کندرند جہت خفت
یاء. **بیگلن یائے:** برائے قرب او از محل تغیر ای آخر. **واز کینونة:** بسب طول بناء، اصل آں کینونة بود.
واوے که: از بجا بیان ناقص است. **نه پس ضمہ:** احتراز است از یدعو؛ چه وجود حرکت مناسب قبل اومانع از تغیر است.
یاء شود: بسب وقوع آں در محل تغیر و اتکراه و قوع بعد کسرہ و حمل واقع بعد کسرہ برائے **نحو یدعی:** در اصل یُدْعَونَ یُدْعَونَ
یُدْعَونَ بود، واو در ماضی ومصدر آنها سوم بوده در اینها رابع شد، در اول بعد ابدال بالف مبدل شد، در ثالث الف شده از
اجماع ساکنین افتاد، در ثالثی بحال ماند، و همیں است حال أعلى بالکه واو در مجرد ش سوم بود. (نوادر الوصول)
مُحْكَمَنَينَ: ای واوے یاء گردد برائے اتکراه واو بعد کسرہ. **دعا:** در اصل دُعْوَوْا وَأَوْا اول بقاعده مذکور یاء شد و ضمہ بما قبل داوند بعد
از از حرکت آں، ویاء با جماع ساکنین افتاد. **نه فتح:** چه موجب قلب لین بالف است نحو: یدعی ویرمی مجھوں، چنانکه گذشت.
از الہ نمایند: برائے ثقل ضمہ و کسرہ بر حرف علت خصوصا باشرط مذکور. **خشوا:** اصله: خشیوا قبل حرف علت مضموم کسرہ
است و بعد آں واو، حرکتش بما قبل داوند بعد از الہ حرکت ما قبل، و حرف علت با جماع ساکنین افتاد.
قووا: اصله: قوووا و تعییل مثل خشیوا. **یرمی:** اصله: یَرْمِی ضمہ یاء بلا نقل افتاد؛ چه قبل ضمہ او اگرچہ کسرہ است واو بعد
آں نیست. (نوادر الوصول) **یرمون:** اصله: یرمیون، و تعییل چوں خشوا. **یدعو:** اصله: یدعو، ضمہ از واو بلا نقل
افتاد؛ زیرا که نه بعد ضمہ واو است و نه قبل آں کسرہ. **یدعون:** اصله: یدعوون ضمہ واو بے نقل افتاد.

ورام رامیان رامون، وتدعین وترمین. حرف علت غیر عارض که طرف متمكن و بعد ضمه مثل برمون بود بعد کسره گردد نحو: تلق و ادل، چنانکه واو و یاء بعد واو مضموم و قبل حرف تانیت یا زیادت فعلان جمعیکه بر فعال است دو واو آخرش یاء شود پس کسره نحو: دلی بضم دال، وقد یکسر اتباعا، و همچنین دو واو آخر بعد واو نحو: مقوی وقد جاء معده و مرضی. حرف علت آخر للام فیقال دلی یا شود ما قبل آن مکور کلمه اگرچه قبل تائے عارض بود بعد الف زائد همزه گردد

رام: أصله: رامي، ضميم ياء بلا نقل افتاد؛ چه قبل آن اگرچه کسره است، لیکن واو بعد آن نیست. (نوادر الوصول)

تدعین: أصله: تدعويين، قبل لین مکور ضمه است وبعد آن یاء، حرکت لین بما قبل داده با جماعت ساکنین اند اختند.

ترمین: أصله: ترمین، از ال حرکت بلا نقل شد؛ زیرا کنه لین مضموم است ونه قبل ضمه کسره نه بعد آن واو.

غير عارض: احتراس است از مثل کفواً أحد که در اصل کفواً بهمزه بود. **طرف متمكن:** ای اسم متمكن، نه در عین آن چوں: قوول جمع قائل، ونه در طرف اسم مبني و فعل نحو: هو ويدعو. (ركاز الأصول) **بعد ضمه:** اصلی نه بعد سکون یا فتحه چوں: دلو وظی و عصو و رحی و بعد ضميم عارضی مثل: أبوه. **بعد کسره إلغ:** ای ضميم ما قبل کسره بدل گردد و جهت ثقل حرف علت در آخر و برائے عدم وجود آن چنین اسم در کلام عرب. (ركاز الأصول) **تلق:** أصله: تلقی مصدر تفعل، وأدل جمع دلو، أصله: أدلُّ بعد قاعدة مذکور یاء از هر دو بقانون قاض افتاد. **حرف تانیت:** نحو: قوية، أصله: قووة، ضميم ما قبل واو ثانی کسره شده واو بمناسبت آن یاء. **فعلان:** بضم عین چوں: قویان، أصله: قُوان. **برفعول:** [بضمیں و مشتمل بر دو واو]. دور فعل مصدر او غام بے ابدال و با ابدال هر دو آمده نحو: جشو و عنتو، وجحي و عني. (منه)

آخرش یاء شود: که یکی واو مفرد است دوم واو جمع. **پس کسره:** یعنی ضميم ما قبل بکسره بدل شود. **دلی:** أصله: دلُو، جمع دلو، هر دو واو یا کرده او غام نمودند، و ضم لام بکسره بدل شد. **مقوی:** أصله: مَقْوُوْهُ، واو مینه را بجهت سکونش و ثقل اجتماع سه واو فاصل ضعیف قرار داده و اخیر را بقاعدۀ اول یاء کردند، پس واو دوم را بقانون مرمنی، و بعد او غام ضميم واو اول را کسره دادند.

معده و مرضی: یعنی دو واو را که بعد واو نباشد نیز بیاء بدل کنند، أصلهما: معدُو و مرضُو، و قیاس آن معدُو و مرضُو است. **تائے عارض:** احتراس است از کلمه که در آن تائے لازم بود چوں: تفاوت و درایة. **همزه گردد:** و جهت و قوع در محل تغییر بعد الف زائد مانند فاعل، یا برائے بدون الف بهمزه فتح آنرا بالف بدل نمودند، و بسبب اجتماع دو الف اخیر را همزه کردند، و حذف ننمودند؛ تا محدود مقصور نشود، و اول را بجهت امتیاع تحییت مده زائد هر کسره حرکت ندادند. (ركاز الأصول)

نحو: کسائے و عباءة. فعلی اسمی یائے لامش واو شود نحو: تقوی، نه صدیا، و فعلی اسمی عکس بود
چوں: دنیا و علیا، نه غزوی. همزہ که در مفاعل بعد الف و قبل یا افتاد و در مفردش چنین نبود
یاء شود، وفتحه یا بد و یاء الف گردد چوں: خطایا، نه شواء. و نزد بعضے اگر لام مفردش واو سالم بود آس
همزہ واو شود نحو: أداوی و هراوی. یائی که بعد ضمہ و آخر فعل است، یا قبل حرف تانیث، یا دو
زائد فعالان واو شود، لین لام کلمہ بدر آمدن جازم و در امر بیفتند، و با تصال ضمیر فعل و نون
تاکید باز آید
برائے تجھیت چوں فتحہ زدن عاقل
اصلہمہ دنو و علو
کاف و نون است

کسائے: اصلہ: کساو، وجاءت الواو بعد الألف فهمزت. **عباءة**: مثال تائے عارض، عباء نیز گویند، اصلہ: عباءۃ
نوعے از گیم. **اکسی**: نہ و صفائی کہ دراں یاء را بحال دارند. **واو شود**: برائے فرق در اسم و صفت، عکس نکردنہ؛ ازانکہ صفت
ثقلیں است، ویاء خفیف و واو ثقلیں، پس طریق تعادل پے مودنہ. **صدیا**: کہ صفت است بمعنی زن تشنہ.
عکس بود: ای واو لامش یاء شود بجهت ثقل آں از ضمہ واو. **غزوی**: زن جنگ کننده، یعنی در فعلی صفتی یاء بدل نکنند برائے
فرق. **همزہ کہ**: ایں قاعدہ در اصول مہبوز باید. **مفاعل**: ای در جمع بریں وزن بوزن صوری.
چنین نبود: جہت انتکار و قوع ہمزہ میان دو حرف علت در جمع کہ ثقلیں است، ویا ہمزہ اقرب است از واو. (منہ)
یاء الف گردد: برائے تحریک و انفتاح ما قبل. **خطایا**: اصلش خطایا جمع خطیلیۃ، همزہ در میان الف و یاء و در مفاعل افتاد، و در
مفردش چنین نیست تعلیل مذکور نمودنہ. **شواء**: جمع شائیہ ہمزہ دراں اگرچہ میان الف و یاء است، لیکن در مفرد، ہمچنان بود.
همزہ واو شود: برائے مناسب مفرد، چنانکہ در شواء مرئی داشتنند.

اداوی: جمع اداوا بمعنی مطہرہ آب، اصلہ: ادائو، الف زائد اداوا بعد الف مفاعل افتاد ہمزہ شد، پس واو را جہت کسرہ ما قبل یاء
کردنہ ادائی شد، اکنون قاعدة مذکور یافتند، و چوں در مفرد او لام کلمہ سالم است ہمزہ را واو کرده فتحہ دادند، ویائے اخیر جہت
تحریک و انفتاح ما قبل الف شد، و ہمچنین هراوی جمع هراوہ بمعنی عصا. (شرح)

آخر فعل است: چوں: قضو و نهو قاضی و صاحب نہیہ ای عقل شد، اصل آں قضی و نھی. **فعلان**: بالضم چوں: رموان
مرد تیر انداز. **واو شود**: تاخروج از ضمہ بطریف کسرہ لازم نیاید. **جازم**: مثل: لم ولما ولام أمر ولاي نہی و ان شرطیہ وغیرہ.
بیفتند: زیرا کہ حرف علت مناسب حرکت است، وجاگیرک حرکت نیاید حرکت که مناسب آنست چگونہ آید، چوں: لم یدع ول
یرم ول یخش، وادع وارم و اخش. (رکاز الأصول) **باز آید**: جہت وقوع آس در محلے کہ تحریک آں لازم است.

چوں: اُدْعَ اُدْعُوا اُدْعُونَ اُدْعِنَ و لم يَقِ وَقِ. يَأْتِي آخر مفَاعِل رفعاً وجراً بيفتد
و بد لش تنوين آيد نحو: جواري و جوار. از دو يائے آخر مفَاعِل رواست که يكے بيفتد
و دیگرے حکم يائے مفَاعِل يابد نحو: صحاري^{در رفع و جر در جمله بر وزن مفَاعِل}, وطي در بقى و دُعَى بقا و دعا گويند، بنو
حارث وبعضه دیگر بجائے واو^{در نصب ماضی معروف} يائے ساکن بعد فتح الف نيز خوانند چوں: تابة وإنَّ هذان وإنَّ^{ماضی مجهول در توبه}
اين زيد ضاربان.

أصول مضاعف:

و آنرا أصل نيز گويند

چوں: دو حرف يك جنس در يك كلمه بهم آيند

ادع: اصلش ادعو، واو بامرا فقاد. **ادعوا:** [واو بجهت حقوق الف ضمير بازآمد]. **ادعون:** اصلش ادعو واو بجهت الحال واو ضمير بازآمد بعده ضمیر بر واو دشوار داشته ساکن نمودند و با جماعت ساکنین افگندند. **ادعَنَ:** واو واحد بالحالة و نون تاكيد بازآمد.
ادعَنَ: بضم عين و كسر آں، اصل اول ادعون بضم واو جمع مذكر، و اصل ثانی ادعون بكسر واو صيغة واحد مخاطبه، واو در اول بدون نقل حرکت افتاد و در ثانی بعد نقل. (منه) **لم يقِ:** مثال لغيف که حکم ناقص دارد، أصله: لم يوقِي، واو بجهت وقوع بعد فتح علامت مضارع و قبل كسره افتاد، و ياء بجازم. وق در اصل اوقي بود، واو بمناسبت مضارع و ياء بجزم، و همزه وصل بعد حاجت افتادند. **مفَاعِل:** در حذف رفعاً وجراً و اثبات نسباً. يكے بيفتد: نسياً بجهت تخفيف بسبب طول بنية.

صحاري: جمع صحراء چوں يكے از دو ياء اندازند صحراء و صحاري مثل: جوار و جواري خوانند، وبعضه صحاري بر وزن خطايا نيز گويند. **طفي:** قبيله از عرب است. **در بقى:** اي جائیده متطرف [يائے متطرفه]. فتح غير اعرابي دارد و ما قبلش مکور بود. (ركاز الأصول) **بقا و دعا:** گويند بقلب بكسرة ما قبل بفتحه برائے مناسبت فتح ياء و بقلب ياء بالف، و در رأيت القاضي که ياه فتح اعرابي دارد و قيم که در طرف نيسست قلب تکنند. (ركاز الأصول)

بعض دیگر: مثل: بي هذيل وزيد و حشتم. **الف نيز لغ:** اي بالف بدل نمایند؛ زیرا که از واو ياء اخف است و حرکت ما قبل اوفق. **إن هذان:** أصلهما: إن هذين وإن ضاربين، و در آريه: **(إن هذان لساحران)** (طه: ٦٣) مفسران وجهه دیگر هم ذکر کرده اند، و همچنان در من أحب کریمته است.

يك جن: صحیح یا حرف علت یا همزه. **بهم آيند:** حقیقته چوں: مد، یا حکماً نحو: مسلمی.

وأول ساكن بود ادغام واجب ست، وأگر متحرک ست ودوم ساكن بسکون وقف یا متحرک نه بعارض نیز لازم ست، چوں: فَرَّ وَدَوَاب، مگر در نحو: اِفْتَلَ وَحَيَّیَ که جائز است، ودوم اگر چنان نبود، پس اگر حرکت عارض دارد ادغام جائز است، نحو: أَمْدُدِ الْقَوْمَ، وأگر سکون لازم ممتنع ست نحو: مَدَدْنَ، وأگر عارض جائز است بتحریک کسره یا فتحه یا ضمه اگر حرف اول ضمه دارد، و بلا تحریک در حال وقف نحو: مُدْ. ادغام متحرک باسکان بلا نقل است اگر ما قبل او نزد قیر ان جاز نزد قیر آن جاز بلا نقل حرکت آن حرکت اول متحرک است یامده، و گرنه ...

اول ساكن: ودوم متحرک باشد، یا ساكن بسکون وقف که حکم متحرک دارد. (نوادر الوصول) **ادغام:** ادغام نزد کوفیه از إفعال ست و نزد بصریان از افعال ادغام، بهر تقدیر بمعنى در آوردن چیزی درون چیزی باشد، و در اصطلاح دو حرف رادفعه از یکث خرج خواندن، و تخفیف در آن ظاهر است. **واجب ست:** اگرمانع نبود بسبب حصول شرط ادغام بے تصرف و عمل.

بسکون وقف: که در حقیقت متحرک است. **نہ بعارض:** که بالصال کلمه دیگر حقیقتی یا حکماً حدوث شود، نحو: مدد القوم. **نیز لازم ست:** ای واجب جهت تخفیف و اعتدال حرکت حرف دوم. **فر:** مثال متحرک ثانی نه بعارض؛ چه در اصل فر همچون نصر و ضرب است. **دواب:** مثال آنکه ثانی ساكن بوقف است، اصل آن دواب است. (منه)

اقتل: ای در باب افعال که عینش تائی فوقاً نی باشد. **حي:** ای جاییکه دو یا در آخر ماضی معروف و مجهول باشد از مجرد و همچنین ست حال أحیا واستحیا. (نوادر الوصول) **حرکت عارض:** که از امر منفصل حاصل آمده.

ادغام جائز است: در اول بجهت آنکه اجتماع تائی اولی با اصلی بسبب عروض بمنزه اجتماع مثلین از دو کلمه است، یا حصول التباس بمامضی تفعیل؛ ولہذا فاء یا هم دوراً گاهی کسره دهدند، و در ثانی برائے تحریک از تقلیل عین ناقص. (ركاز الأصول)

امدد القوم: [حرکت دال ثانی جهت اجتماع ساکنین آمده]. نظر بحرکت عارضی، پس گوئی: مدد القوم بحرکات، و همزه و صل بعدم حاجت افغانی، و انفاک هم نظر بعروض حرکت جائز. **سکون لازم:** ای نه ساكن بوقف بودن متحرک بحرکت لازم.

عارض: که گاهی متحرک هم میگردد. **کسره:** برائے آنکه در تحریک ساکن اصلت، و فتحه برائے آنکه اذف حرکات است، و ضمه در صورت مضموم بودن اول برائے حصول مناسبت هردو. (شرح) **در حال وقف:** زیرا که اجتماع ساکنین در وقف جائز است.

متحرک است: برائے عدم لزوم اجتماع ساکنین علی غیر حده چوں: فر، اصلش فر، اول راساکن کرد و در دوم ادغام کردند.

یامده: ما قبل آن نحو: حاب و حوب، و یا نه تصغیر نیز حکم مده دارد نحو: دویبه و خویصه. (نوادر الوصول)

با نقل نحو: یَمْدُ. و در دو حرف از دو کلمه ادغام ساکن غیر مده واجب است، و ادغام متحرک جائز اگر ما قبل او متحرک است یا مده و دوم متحرک و إلا نه. شرط ادغام است که اعلال مزاحم نشود، نحو: ارعوی، ولبس نبود ای در اسم با تحرک اول نحو: سبب، و حرف اول هائے سکته و بدل از همزه والف و مد غم فیه نباشد دوم برای الحاق با تحرک اول. ممتنع است در نحو: دَدَنْ
نحو ارمی ماضی مجہول اینقدر ادغام اول متجانسین زائد است و بیدرِ مگر تنزل و تباعد.....

با نقل: حرکت آس بما قبل؛ تا اجتماع ساکنین علی غیر حده نشود. **يَمْدُ:** أصله: یمدد، حرکت دال اول بما قبل داده اول رادر ثانی ادغام کردند. **غیر مده:** احتراز است از ﴿قَالُوا وَمَا لَنَا﴾ (البقرة: ٢٤٦) و ﴿فِي يَوْمٍ﴾ (ابراهیم: ١٨). **واجبست:** بسبب وجود علت ادغام و قلت تصرف، وساکن غیر مده حرف صحیح نباشد یا لین نحو: ﴿وَأَذْكُرْ رَبَّكَ﴾ (آل عمران: ٤١) و ﴿وَزَنُوهُمْ﴾ (المطففين: ٣). **جائز:** نه واجب، اول بجهت اجتماع مشلين، وثانی بجهت عروض آس با وجود زیادت تصرف که اسکانت است. (ركاز الأصول)

متحرک است: تا اجتماع ساکنین علی غیر حده نشود نحو: ﴿مَكَثَ﴾ (یوسف: ٢١). **يَمْدُ:** ای لین بجهت عدم لزوم اجتماع ساکنین علی غیر حده نحو: حمید دهر و ثوب بشیر. **و إلا نه:** ای اگر چنین نباشد ادغام نکنند بجهت لزوم اجتماع ساکنین غیر مفقیر، برابر است که ما قبل نه متحرک بودنه لین، چوں: قرم مالک، یادوم ساکن نحو: قال الحسن. (ركاز الأصول) **که اعلال:** یعنی اگر اعلال وادغام هر دو ممکن باشد اعلال را مقدم گردانند. **ارعوی:** أصله: ارعوی، اعلال کردند نه ادغام. **در اسم:** والتباس در فعل و شبه آن منوع نیست؛ چه فعل معنی ثقيل است لفظاً هم نتوان کرد، و نیز التباس آس در مضارع وغیره رفع می شود. (ركاز الأصول) **با تحرک اول:** [تا التباس بساکن مد غم لازم نیاید]. و اگر اول ساکن بود ادغام واجب شود چوں: جلب در جلب مطلق بمقطر. (ركاز الأصول)

نحو سبب: که ادغامش موجب لبس به "سب" است. **هائے سکته:** که در آخر کلمه بوقف ووصل آید نحو: عدویه هلك؛ چه هائے سکته انصعال خواهد. **الف:** نحو: قول مجھول قاول. **مد غم فیه:** چوں: حَبَّ؛ چه ادغام دو حرف در یکی یا یافک ادغام اول لازم آید. **برای الحاق:** تا فائدہ الحاق باقی ماند نحو: قرددملحق بحفر.

ور نحو: ای جائے که متجانسین اول کلمه باشند، هر دو اصلی یا اول زائد، ادغام ممتنع است؛ تا ابتداء بکون لازم نیاید.

ددن: یعنی ایه، مثال متجانسین اصلی. **مگر تنزل:** ای جائیکه اول علامت مضارع و دوم تائے تفعل و تفاعل بود.

که بعد متحرک افتاده، و در دو همزه مگر در مشدد الوضع که واجبست نحو: سأَلَ .

که میان نفعیل باشد

نحو فنتزل و فنیاعد

بیان مخارج و صفات حروف:

بدانکه حلق مخرج هفت حرف است، اقصا ش مر همزه و هاء والف راء، و میانش مر عین و خاء راء، و ادناس مر غین و خاء راء. مخرج قاف اقصائے زبان است و مجازی آس از حنک اعلی، و کاف مقارن آس، و جیم و شیم و یاء و سط زبان و مجازی آس از حنک اعلی، و ضاد اول یکی از دو حافه زبان
متقابل
کتابه
بهجه

یامده: نحو: قالوا تنزل وقالوا تباعد، وازانست لاتناجوا در قراءت. **در دو همزه:** ای ممتنع است نزد جمهور بجهت حصول زیادت ثقل در یک کلمه چون: قراؤ مش: قمطر، و در دو کلمه چون: املاً إباء. (رکاز الأصول) **نمایش:** بدانکه نمایش حروف تقریباً شانزده است، و تحقیقاً هر حرف را مخرج بجهت جدالگاهه، و رنمه انتیاز نمی‌ماند. و طریق معرفت آنکه حرف را ساکن خوانی و ما قبل آن همزه و صل آری، جانید آواز منتهی شود همان مخرج است، و جهات نمایش همگی چار است. (رکاز الأصول)

صفات: از شدت و رخاوت وجهر و همس و اطباق و افتتاح و غیر آن. **هفت حرف است:** ای اشارت است بقسم واحد از تقسیم اجمالی تقریبی، و حلق باعتبار تقسیم سه حصه دارد. (نوادر الوصول) **اقصا ش:** ای ممتاز به نسبت دهن و شفتهن.

مر همزه: یعنی به ترتیب ذکری بنهجه که همزه مقدم بر هاء است و هاء بر الف، و در تمام فعل همیں لحاظ باید داشت، و ای از سیبويه منقول است، و نزد بعضی همزه بعد هاء است، و نزد بعضی هاء بعد الف، و انخفش مخرج هاء والفرایکه گفته، وابن جنی بر ایاد نموده که در ای صورت لازم می‌آید که الف دم تحریک بهاء منقلب گردد نه بهجهه، و از خلیل منقول است که الف و یاء و واؤ هوانی است پیچ مخرج بجهت ندارد. (رضی وغیره) **مر عین:** از کلام سیبويه تقدیم عین بر حاء یافتہ میان شود، و از کلام بعضی عکس آس ظاهر و تشریح و تصریح آس کرده. **مر غین:** و نزد مکنی بن ابی طالب خاء مقدم بر غین است.

اقصائے زبان: ای اول زبان که متصل بحلق است. **کاف:** ای مخرج کاف مجموع امرین است. **مقارن:** ای مقارن مخرج قاف که مجموع دو امر است و مقارت بجانب فم است. **مجاذی آس:** ای مجموع الأمرین، و سیبويه گفته: میان وسط زبان و حنک اعلی مخرج ای حروف است، و مهدوی شیئن را بر جیم مقدم نموده.

یک از دو حافه: اشاره می‌کند که از هر دو جانب یعنی چپ و راست صحیح است، چنانکه کلام سیبويه بر ای دلالت دارد، و بعضی مختص بجانب راست، و خلیل آنرا شجره از مخرج جیم و شیئن شمرده است، کذا فی "الارتفاع" ، و حافه طرف است که او لش مبدأ آس که متصل اصل زبان است و آخرش آنچه بسر زبان اتصال دارد، کذا فی "شرح الأصول".

با اضراس متصل آل، ولا م اسفل آل تا آخر ومحاذی آل از حنک اعلی، و راء مقارن آل، و نون
 بالكسر جمع ضرس دندان

مقارن راء و خیشوم، و طاء و تاء و دال مهمله طرف زبان واصل دو شنیه علیا، و صاد وزا و سین
 از هر دو مقام مهمله فوقيانیه ای سرزبان ای سر زبان

طرف زبان و طرف دو شنیه سفلی، و ظاء و ذال و تاء طرف زبان و طرف دو شنیه علیا، و فاء باطن
 ای خرج فا هر دو مهمله مثلثه

لب زیرین و طرف دو شنیه بالا، و باء و میم و واو ما مین دولب.

اسفل آل: ای اسفل یکی از دو حافه زبان. **تا آخر:** ای تا آخر زبان، پس مخرج آل از سایر حروف و سیع تر نباشد.

محاذی آل: آل مقام بالائے دندان ضاحک و ناب و رباعی و منتهی باشد. بدائکه چهار دندان پیشین دو بالا و دو پائین شایا هستند، و چهار دندان بعد ازاں دو پہلو شایا نه علیا و دو دور سفلی رباعیه نامیده شود، و هر هشت راقواطع گویند. و چهار بعد ازاں همیں طور انباب است، و کواسر هم نام وارد، باقی بست اضراس چار ازاں ضواحل، و دواز ازاں طواحن، و چار نواحذ که دندان عقلتش گویند، و بعضی کسان را نواحذ بر نایید، و دندانش همگی بست و هشت باشد. (شرح الأصول)

مقارن: ای مقارن مخرج لام از حafe و حنک. **نون مقارن:** و سیبويه گفتة: مخرج نون میان طرف زبان و در میان محاذی آل از بالائے شایا علیا است، و همان مخرج راء است جز آنکه راء در ظهر زبان به نسبت نون ادخل است، کذا في "شرح الأصول"، و ابو جیان در "ارتشف" مخرج نون را بر راء مقدم کرده.

و خیشوم: عطف بر "مقارن" ای مخرج جمیع حafe و حنک و خیشوم. **طاء و تاء و دال:** ای حروف راز و لقیه نامیده؛ چه از طرف زبان بر می آید، و ذوقی بمعنى طرف آنست، و خلیل لام و راء و نون راز و لقیه نامیده است. (شرح الأصول)

زاء: ای حروف راز ای زاء و زی گویند. (الارتشف)

طرف دو شنیه: ای بالائے آل، و زخیری زاء را بر سین مقدم کرده، و صحیح آنکه سین بر آل مقدم است؛ چرا که زاء از سین نزدیک تر بطرف فم است، و رضی گوید: هر سه حرف از میان طرف زبان و شایاست بـ اتصال زبان به شایا، و در "ارتشف" گفتة: ثلاثة من بين طرف اللسان و فوق الشایا السفلی. (منه)

دو شنیه علیا: [از "اصول" معلوم میشود که بعض مطلق شنیه گفته اند و تقیید به علیا نکرده.] همچنین است در "ارتشف"، و ای حروف هیجده کانه رالسانیه گویند؛ زیرا که از زبان برآیند اگرچه شرکت دیگرے باشد.

ما مین دولب: واطلاق در یاء و میم ضرور است، ای لب بلب می چسپد، نه در واو، و پیشتر گذشت که خلیل واو را هوائی گوید و مخرجیه قرار نمهد، و بدائکه نزد مهدوی مخرج واو از باء و میم علی حدہ است. (شرح الأصول والارتشف)

و مر خیشوم را خلیست در میم. مخرج نون خنی خیشوم است.

جمهوره حرفیست که دم از جریان بندد، ^{از حسین بمعنی آواز} مهوسه ضد آآل ستشحتک خصفه. شدیده: حرف است که صوتش در مخرج او بسته شود اگر ساکنش خوانی ^{آغاز} اجدک قطبت. رخوة: خلاف آآل. متوسطه: ما بین هر دو و لم ^{یرو عنان}. مطبله: آنکه زبان را

خلیست: زیرا که فی الجملة غنة دارد، وایس چار حرف شفویه نامیده شود که از لب بر می آید. **نون خنی:** ای آنکه سوائے غنه در آں باشد، چوں: عنک ومنک، و مخرج نون ساکنه که در مثل: اضریں ست سیبویه بیان کرده که همان مخرج نون متخرک است، کذا فی "الارتشف"، و مخرج نون متخرک مخرج لام است. و بد انکه نون خنی اگرچه از حروف متفرقه است چوں همزه بین بین والف اimalه، لیکن مخرجش از اصول بود؛ لہذا مصنف آزادا جدکانه شرد، بخلاف حروف متفرقه دیگر که مخارج آآل سوائے مذکوره نیست، کذا فی بعض الشروح. **جمهوره:** از جسر ^{بمعنی آواز بلند کردن}.

دم از جریان: اگرچه متخرک باشد؛ چرا که ایس حروف بسب قوت ذاتی و قوت اعتقاد بر مخرج بر نیاید مگر با اواز تند، و قید تحرک ازان داده شد که حرکت سبب جریان دم است، هرگاه با وصف آآل صورت نه بست معلوم شد که ذات ایس حروف موجب جس نفس است، و مشاش ظلل قو ریض إذ غزا جند مطبع داده اند، کذا فی "شرح الأصول" و "الجavaridi" ، و مصنف مجوزه ایس حروف مثل مهوسه بیان نکرده؛ زیرا که سوائے مهوسه بهم مجهوره است، پس بیان یکی کافی شد.

ضد آآل: ای دم را از جریان نبندد که ضعیف است و اعتقاد بر مخرج ضعیف. **خصفه:** نام زنی است، و "ستشحت" إلخاج خواهد کردو دیں مسئلله ایس زن، کذا فی "الجavaridi". **که صوتش:** و در از مگر داد اگرچه امتداد آآل خوانی بجهت شدت لزوم مخرج خود. **أجدک قطبت:** می یابم ترا که ترش رو شده، ای ^{مجموعه شدیده} ایس حروف هشتگانه است.

خلاف آآل: ای صوتش در مخرج بسته نشود، و آآل سوائے متوسطه و حروف هشتگانه مذکور است.

متوسطه: بد انکه حروف متوسطه نزد بعضی پنچ اند چوں: لن عمر، و رخوة شانزده، و برین اتفاق اکثر است، و نزد بعضی حروف متوسطه هشت و رخوه سیزده است، مصنف مذهب ثالثی اختیار کرده. و بد انکه شدیده رانج و رخوه بخش و متوسط را بخیل تمثیل داده اند؛ چه در اول مد نفس ممکن نیست، بخلاف ثالثی، و سوم بین بین است. **ما بین هر دو:** ای میان شدیده و رخوه پس در آں انحصار دام تمام است نه جریان آآل. **لم یرو عننا:** چرا می ترساند مرا، ای متوسطه ^{مجموعه} ایس حروف است. **مطبله:** گفتن آآل مجاز است؛ زیرا که مطبق در حقیقت زبان و حنک است، پس مراد ازال مطبق عنده باشد از مشترک مشترک فيه.

بر حنک اعلیٰ منطبق گرداند صططاظض. و منفتحة: غیر آل. مستعملیه: آنچه زبان را بحنک بر جوړ آل دارد صططاظض خفق. منخفضة: جز آل. حروف الذلاقه: که هر رباعی و خماسی ازان حرف وقت تلفظ دارد مر بنفل، مصmente: مقابل آل. حروف القلقله: که درو باشدت ضغطه بود قد طبع. حروف الصفیر: ما یشبه الصفیر ص زس. راء حرف مکرست ولام منحرف. پس بدائله ادغام متقارین در مخرج یا صفت بقلب اول بشانی ست

منفتحة: یعنی حروفیک زبان اعلیٰ نہیں پاند، بلکہ مایین آل کشاده باشد، و حروفش سوانی مطبقة است.

زبان را: اطباقي زبان بحنک شود یا نشود، پس مستعملیه از مطبقة عام است. **منخفضة:** زبان بحنک برنداره و بر زبان پست ماند، و منسفله هم نامیده شود، و آل حروف سوانی مستعملیه است. (رکاز الأصول) **الذلاقه:** ای مشابه آواز طیور باشد؛ زیرا که از میان شنای او طرف زبان بر می آید، و آواز منحصر میشود و صفير ظاهر میگردد. (نظمی)

حرف دارد: زیرا که ایس حروف نهایت خفیف است و بسولت بر می آید، و رباعی و خماسی ثقلیل، پس برائے طلب خفت در هر یک ازیز حروف گزیر نباشد، و هرچه خالی ازان بود یا عجم است یا شاذ چوں: عسجد و هدقه و زهزقة و عَسْطُوْسُ. (جاربردي)

مر بنفل: حکم کن بغیت، "بنفل" بتحریک او سط غنیمت را گویند، ای مجموعه اش ایس حروف است. **مصmente:** مصmente آنست، که میانش خالی نباشد، پس ثقلیل خواهد، چوں ایس حروف بر زبان ثقلیل است مصmente نامیده شد، و بعضی گویند: صمت بمعنی منع است، و ایس حروف از بنائے رباعی و خماسی تنها من نوع است. و وجه اول برائے تسمیه خوب است؛ زیرا که مقابل حروف ذلاقه افتد. (رضی) **القلقله:** ولقلقله هم گویند، خلیل گفتة: قلقله شدت آواز است، ولقلقله صیاح ہندی: چینخ مارنا.

باشدت ضغط: ای تنگی و مشقت در آس باشد، و چوں ایس حروف مجبورة شدیده اند و جسر دم را بند میکنند، و شدت خروج آواز را منع مینماید از اجتماع ایس دو صفت در برآورد نش نهایت تکلف افتد. (جاربردي) **قد طبع:** طبع زدن چیزے دفت، چوں: طبل وغیره، ای پنج حروف قلقله است نزد جمهور، و بعض عوض بائے موحده تائے فوقا نایه گفتة اند، و سیبویه هم در متعلقه ذکر کرده. (الارتشاف) **حروف مکر:** یعنی مخرج آل پرست گویاد و بار گفتة می شود، ایں تکثر ذاتیست نه باعده. (شرح الأصول)

لام منحرف: زیرا که زبان بتلفظ آل سمت داخل حنک بر میگردد. **پس بدائله:** چوں از مخارج و صفات فارغ شد در غرض اصلی ازان که ادغام است شروع نمود. **قلب اول:** ای قیاس همین است؛ زیرا که ادغام عبارت از تغییر حرف اول بود با سکان و ایصال بسوئے ثانی، پس قلب هم باں مناسب شد؛ تا تغییر در حرف نشود.

مگر بعادر: که مانع از قیاس بود، و آن دو چیز است، یکی: بودن اول اخف از ثانی، درین صورت ثانی را مثل اول گردانند، زیرا که در اونام خفت مطلوب است، چوں: سید، أصله: سیود، دوم: بودن حروف بر صفتی که ابقائے آن نزد عرب ضرور باشد چوں: اسیع اصله: استمع که ابقائے صافر سین ضرور بود. (رضی وغیره) **مگر جاء**: مد غم میشود با آنکه او خل هستند.

وطد و وتد: هر دو مصدر است، یعنی استوار کردن و متنخ زدن، درین هر دو اگر اونام کنند بـ "وَذ" ملتبس شود، و در یافت مگر دو که ترکیب از دو وال است یا از طاء و دال و تاء و دال. **مد غم نشود**: زیرا که حرف او خل ثقلی تر است، از اونام در این شغل زیاده خواهد شد، و اونام برای تخفیف است. **بقلب هر دو**: یعنی اگرچه قیاس آن بود که اول را از جنس ثانی سازند، لیکن اینجا ثانی مثل اول نمودند؛ زیرا که حاء از عین و همزه خفیف است، و اینجا خفت مطلوب. **اذجتو دا**: اصله: اذبح عتودا ذبح کن بزرگانه یک ساله را.

مگر غاء در غین: اگرچه خاء اخراج و غین او خل است، و وجہش آنکه مخرج اینها مائل به طرف دهن است، پس گویا بمنزه حروف فم شدند؛ لبذا اونام هر یک بدیگر را شد نخو: اسلح غنمی و أبلغ حلیلی. (منه)

متقارب: [نه در متماثل که آن صحیح است]. در متقارب ممتنع است؛ تا صفت و فضیلتی که دارند از دست نزو و آس صفت و رضاد است. بخخرج لام میرسد و در واو و یاء لین، دور میم غنه، دور شین انتشار، دور فاء تقشی و تافیف، و آن آوازیست که از دهن بتلقظ فاء برآید، دور راء تکرار، کذا فی "النظمی". اگر گوئی: در سیداد غام واو در یاء کردند با آنکه هر دو متقارب از حروف ضوی مشفر است. جواب آنکه اینجا قلب واو و یاء برای ادغام نیست تا اعتراض وارد شود، بلکه برای اعلال است، نمی بینی که واو را یاء میکنند اول باشد یا ثانی، اگر قلب برای ادغام بودی هر آمیکنده قلب اول بثانی می نمودند، وبعد قلب قاعدة و جوی ادغام باقی نشود بعمل آوردن، پس در حقیقت ادغام متماثلین ست نه متقاربین، کذا فی "الرضی".

تاور استفعال: ای او غام تائے استفعال در مثال و مقارب چوں طاء و دال ممتنع است؛ زیرا که یا سین متحرک خواهد شد که لازم السکون است، یا اجتماع سکنین علی غیر حده لازم خواهد آمد. (شرح الأصول) **والف**: در مثال و مقارب برائے امتناع تحرک وزوال استطالت. **صحیح است**: چوں از بیان اجمالي فارغ شد در تفصیل شروع نمود.

ادغام ہاء و عین در خاء، وحاء در ہر دو قلب آں بحاء، وجیم در شین، وباء در میم وفاء، ومیان غین
او خاء، ومیان قاف و کاف، ومیان طاء و ظاء و دال و ذال و تاء و ثاء، وہر شش در صاد و زاد سین،
ودر میان ہر سه. وتأئے افعال بعد حروف مطابقہ طاء گردو، پس ادغام صاد و ضاد جائز است
بقلب طاء بجنس ما قبل، وادغام طاء واجب، وادغام ظاء جائز بقلب طاء آں وبکس، وبعد دال
و ذال وزائی دال شود، پس ادغام دال واجب است، وذال جائز بقلب آں
ای تاءٰ افعال تحویلان در اوتان

ادغام ہاء و عین: [واظہار اولی است برائے ثقل حلقی]. چوں: أَجْهَبَ حِرَامِيَا وَارْفَعَ حَاتِمَا، وَإِنْ اِدْغَامَ بِرْ قِيَاسِ سَتْ؛ چہ ادخل
را در ارفع ادغام کردندا و اول را از جنس ثانی نمودند. (شرح الأصول) **قلب آں بحاء:** اگرچہ خلاف قیاس است، چنانکہ در
اذبختودا واذبhadza g̃z̃d̃t. **وجیم در شین:** بقلب اول ثانی چوں: خرج شینا، وقلب ثانی باول ہم منقول است.

وباء در میم: نحو: اضراب ماکرا، ويعذب في النار. **شین و خا:** ای معجمتین ہر یکے بدیگر، نحو: أَبْلَغَ خَلِيلِيَّ وَاسْلَخَ غَنْمِيَ.
قاف و کاف: ای ہر یکے بدیگر، نحو: ﴿كَمْ تَخْلُقُكُمْ﴾ (المرسلات: ۲۰) وذلك قال، و اول اقرب بقیاس است؛ زیرا کہ قاف
بحروف حلقی نزدیک تراست از کاف. (شرح الأصول) **میان طاء و ظاء:** برائے تقارب مخرج ہر کہ راخواہند بدیگرے ادغام کنند
نحو: فرط ظالم و فرط دائم و جزاً.

در صاد: چوں: سکت صالح و سکت زید و سکت سمیر. **ہر سه:** ای ہر یکے بدیگرے نحو: بزر صالح و رکز سنانہ.
طاء گردو: وحروف مطابقہ تاء نشود برائے رعایت اطبق، وازانکہ تاء زائد است تغیرش ازا صلی اولی، و تاء بحال ہم نماند؛ زیرا کہ
دریں صورت اگر مطابقہ دراں مد غم شود پس اطبق از دست روود، و اگر ادغام نکنند تلفظ دشوار گردو. (شرح الأصول)

قلب طاء: چوں: اصفی در اصطافی، و اضراب در اضطراب. **ادغام طاء:** وقلب ما قبل بطاء نکنند؛ تا صفير صاد واستطالت ضاد
از دست نرود. **قلب طاء آں:** چوں: اظلم در اظللم، و ای اگرچہ خلاف قیاس است؛ چہ ثانی باول بدل شد، لیکن اکثر احسن
برائے فائدہ ظہور فاء کلمہ کہ معجمہ است و بدون ادغام ہم کثیر است.

وبکس: ای قلب معجمہ بمحمد نحو: اظلم، و آں اگرچہ قیاس است لیکن قلیل.

دال شود: زیرا کہ تاء شدیدہ مہمose است، و دال مہملہ مجبورہ، وزاء و ذال رخوه مجبورہ، پس میان راء و ایں حروف منافات است؛
لہذا بدال بدل کردندا کہ مثال دال است و موافق زاوذال در صفت جسر. (شرح الأصول)

و ذال جائز: برائے تقارب در مخرج و تشارک در صفت.

قلب آں بدال: ای ہمان احسن است برائے موافق قیاس نحو: اذکر در اذتکر.

بدال و بُعْس، وزای هم بقلب دال باش، وبعد ثاء روا که تاء شود یا عکس بود فال‌الدغام، و اسَّمعَ در استمع
واشَبَّهَ شاذ. و قبَل ثاء و زاء و دال و سین و شین و صاد و ضاد و طاء و ظاء روا که بما بعد بدل
مشاش چوں انتشار مُهمله چوں اختصار مُهمله چوں اختصار
شو و فیدغم نحو: خَصْمَ وَخِصْمَ، ويتبعهما يَخْصِمُ وَخَصْمَ فتحا وَكَسْرَا، وجاء أيضاً
براء اجتماع مثیلین مضارع امر
مُخْصِمٌ بضم الخاء لضم الميم، والمصدر خِصْمَان خَصْمَان.....

وبُعْس: ای دال مُهمله بذال بدل میشود نحو: اذکر، و آن خلاف قیاس است. **وزای هم**: ای اوغام زاء در دال هم جائز است برائے تقارب در مخرج و تشارک در جسر. **قلب دال**: نحو: ازان که در اصل ازدان بود، و عدم ادغام فتح است، زاء را بدال بدل نکند اگرچه قیاس است؛ بتا صفیر زاء باقی ماند. مصنف در "شرح الأصول" گفتہ اند: در اوغام دو شذوذ است یکی: اوغام حرف صفير در غیر، دوم: قلب ثانی باول و همچنین دیگر ای هم گفته اند و در ان تردست؛ چه ظاهر از منع اوغام حرف صفير در غیر آنست که حرف صفير در ای متنقلب مگر در بتا صفیر باقی ماند، نه اینکه انتقال بـ هم ش پذیرد.

وبعد ثاء: ای تاء افعال که بعد ثاء اتفق، یعنی فاکلمه ثاء باشد جائز است که ثاء را تاء بدل کرده اوغام کنند، یا تاء را بثاء، پس در اشعار بمعنى قصاص گرفت اثار و اثار هر دو جائز است، و سیبويه عدم ادغام هم جائز داشته اگرچه ادغام احسن است، لیکن زمخشری واجب گفت. (شرح الأصول) **فالـالـدـغـام**: ای اوغام احسن است یا واجب است. **اسع و اشبه**: که بهبیت قرب مخرج و شرکت در همس اوغام کرده اند؛ زیرا که در اول اوغام حرف صفير و در دوم حرف ضوی مشفر در وثانی باول در هر دو شده است، و ائم جائز نیست، و عدم ادغام افعی است. (شرح الأصول) **زاء**: معمجم چوں: اعتزال. **دال**: مُهمله چوں: اهتماء.

ذال: معمجم چوں: اعتذار. **شین**: معمجم چوں: انتشار. **ضا**: معمجم چوں: اعتضاد. **ظا**: معمجم چوں: انتظار.

روا که: بدائله تاء فوقایه و همیم در نحو: اقتتال و احتجام نیز همیم حکم دارد، اوول را مصنف در شروع بحث مضافع گفتة، و ثانی در "أصول" هم. **بما بعد بدل شود**: برائے مشارکت در بودن اینها از لسان. **نحو خَصْمَ**: اصله: اختصم، حرکت تاء بما قبل و اند تاء را بصاد بدل کرده در صاد اوغام نمودند، و همزه و صل برائے عدم حاجت اند اختند خَصْمَ شد، و گاهی قاء یا عین کلمه را کسره و ہند، تا مشابه بمحض تفعیل نشود. **خصم**: وبغضه همزه هم باقی دارند. **مُخْصِمٌ**: بحر فاویین برائے اشباع.

يتبعهما: ای هر دو را که یکی ماضی معیز، و دوم غیر معیز است از باب تفعیل. **فتحا وَكَسْرَا**: پس مضارع وامر مفتوح الفاء تاء ماضی مفتوح الفاء است، و مکور تاء مکور، و گاهی بتاتیت کسره فاعلامت مضارع هم کسره یا بد. **مُخْصِمٌ**: اسم فعل آنکه بفتح و کسر فاء چوں ماضی و مضارع آمده است بضم خا هم آید بتاتیع میم. **بضم الخاء**: بضم المیم، و کسر میم بتاتیع خا جائز نباشد، چنانکه در علامت مضارع روشن شد؛ زیرا که علامت مضارع در غیر اینجا هم گاهی مکور آید، پس عادت کسر داردند میم. (رکاز الأصول)

اِحْصَام اَخْصَام، وایثبات الهمزة طریق ضعیف شاذ، و^{وْهُمْجِنِين} تائے تفعل وتفاعل
قبلاً نیاید کرد
باجتِلَاب هَمْزَة وصل در مصدر وماضی وامر نحو: اطھر و اثاقل، وادغام لام ال در حروف
مند کوره ودر تاء ونوون وراء واجب است، ولا مساکن در رالازم ودر بواقی جائز، ونوون ساکن ...
و^{وْهُمْجِنِين} در لام و^{وْهُمْجِنِين} نوون

اِحْصَام: باقئه همزه در صورت فتح. **اِحْصَام**: باقئه همزه در صورت کسره. **شاذ**: برائے نقل حرکت تابفاء.

وْهُمْجِنِين: ای اگر قبل حروف مند کوره افتند بما بعد بدل شود ودر ای ادغام یا بد. **باجتِلَاب هَمْزَة**: ای لیکن اینجا احتیاج باوردان همزه وصل شود؛ تا ابتداء بکون لازم نیاید. **در مصدر وماضی**: نه در مضارع چه آنجا ابتدابسان نیست.

اطھر و اثاقل: هر دو مثال مصدر وماضی وامر میتواند شد، در اصل تطھر وتناقل بود؛ ترا بما بعد بدل کرده ادغام نمودند همزه آوردند. **واجب سَت**: بجهت تقارب در مخرج که طرف لسان است با وجود سکون لام وکثرت دخول آس برینها، وبدون آس مثل جزو کلمہ تا آنکه وقف کردن جائز نبود، وضاد محجم و شین منقوط اگرچه از طرف لسان نیست لیکن در ضاد استطالت است بسب رخاوت آس تا آنکه متصل مخرج لام شده، و^{وْهُمْجِنِين} در شین تفصی که سبب استطالت است؛ لہذا متصل مخرج تاء گردید، وکسانی در غیر نوون ادغام روایت کرده. (شرح الأصول، رکاز الأصول) **لام ساکن**: زیرا که لام وراء بمحترج او مقارن ہستند، ومیم در غنه شریک واد، ومیم از یک مخرج وهم مدار آنست، ویاء اخت واوست ومد هم دارد.

لازم: ای واجب است برائے شدت تقارب هر دو در مخرج نحو: **بِلْ رَانَ** (المطففين: ۱۴) بادغام لام در را اگرچه از حروف ضوی مشفر است، لیکن چوں لام را ز جنس او کرده اند صفت تکرارش زائل نشود ممتنع آنست که حروف مند کوره از جنس غیر گردیده مدد غم شود؛ ولہذا دغام را بقلب آس بلام در لام جائز نیست. وبدانکه سیبوبیه عدم ادغام لام ساکن در راء نیز جائز گفته، ورضی گوید: در قرآن واجب است دور غیر آس احسن، کذا فی "شرح الأصول"، گوییم: شاید وجه وجوب در قرآن اتفاق قراء باشد، وکلام سیبوبیه ہم بدال موافق میتواند شد؛ چه جائز است که در غیر قرآن حکم جواز را راده کرده باشد.

در بواقی جائز: چوں: هل تأی وهل دعیت، لیکن مراتب جواز متفاوت است در تاء وdal وtاء وصاد وzاء وسین حسن است، ورتباً اش از ادغام در رائے مهمله کمتر؛ زیرا که ایس حروف مثل آس بطرف لام مخترف نیست، بعد ازیں مرتبه ظاء وذال معجمتین وتاًئے مثلثه است؛ چرا که تعلق بطرف شایاد ارم ولام نمیدارد، پس ازال رتبه ضاد و شین معجمتین است؛ چه تعلق بطرف زبان اندازند، بخلاف لام. (رضی) **نوون ساکن**: بدانکه ایس نوون را پیچ حالت است؛ اگر ما قبل یائے موحدہ آید میم شود چوں: عنبر، وقبل حروف یرملون بما بعد بدل شده مدد غم گردد، وغنه در حروف یومن باقی مانند، نه در لام وراء، ودر یک کلمہ چوں: دنیا وقتوان ادغام نشود، ودر انحری واهر نمع ادغام واظھار جائز است، و قبل حروف حلق اطھار واجب، ورائے ایس ہم نوون باخفاء خوانده شود.

در حروف لم یرو و اجب و متحرک جائز.

فصل

صحیح است جمع دو یا سه ساکن در وقف نحو: دَوَابَ، وَدَوْسَاكِنْ در نحو: مَيْمَ وَعَيْنَ وَقَافَ مُطْلِقاً، وَدَرْ كَلْمَه که ساکن او لش مده یا یائے تغییر است و دوم مد غم چوں: خَاصَّةَ وَخُوَيْصَّةَ، در وقف وصل در آحسن و اضربان و در لاها اللَّهُ وَإِيْ اللهُ، وَحْذَفَ الْفَ وَيَا وَفْتَحَ آسَ نَيْزَ رواست. وَحَلَقَتَا البَطَانَ شَادَّ، وَدَرْ غَيْرَ صُورَمَذْكُورَه
برایه وفع اجماع ساکنین

حروف لم یرو: [چوں: ﴿مِنْ لَدْن﴾ (هود:۱)، و﴿مِنْ مَاء﴾ (البقرة: ۱۶۴)، و﴿مِنْ يَوْم﴾ (الجمعة: ۹)، و﴿مِنْ رِزْق﴾ (يونس: ۵۹)، و﴿مِنْ وَال﴾ (الرعد: ۱۱).] روایت نکرده شد، و حکم نون نیز همین است؛ لہذا دیگران و مصنفو "اصول" حرف یرملون گفتند، لیکن دریں کتاب بسبیکه حکم متماثلین پیشتر بیان گردد، و اینجا در ضمہ بیان متقاربین است نون را ترک کرده. **متحرک جائز:** نزیراکه در ای احتیاج بعمل است، ای ساکن کردن نون چوں: وَهْنَ رَأْسَهُ، و﴿رُبِّيْنَ لِلنَّاسِ﴾ (آل عمران: ۱۴) و جز آس. **دواب:** جمع دایمه مثال جمع سه ساکن است، ومثال جمع دوساکن جاءه زید بوقف، ووجه جواز آنکه سکون وقف بجای حرکت است. **نحو میم:** ای کلماتیک بطریق تعداد باشند بے آنکه بایکدیگر بطبی داشته باشند. (منه) **مطلقاً:** ای صحیح است که بدون وقف هم. **کساکن:** ای حرف علت که حرکت ما قبلش موافق باشد، و همین حکم لین است، ای حرف علت که حرکت اول نا موافق بود، نحو: حیب بکر. **آحسن:** ای جاییکه همزه استفهام بر همزه وصل مفتوح آید مع ساکنین صحیح است؛ چه در حذف یکی استفهام بحرف ملتسب شود. **اضربان:** ای جائز است جمع ساکنین در تثنیه بانون ثقلیه؛ پر اکه الْفَ حرکت نه پنیرد، و اگر اور اندازند لاجرم نون را فتح دهند، پس بو احمد مشتبه گردد.

لا ها الله: اصله: لا والله، عوض واو قسم حرف تثنیه آوردند؛ لہذا جر "الله" اجب است، و حروف جر جزو مدخول می باشد، همچنین عوض آس، پس گویا اجماع ساکنین در یک کلمه شد اول مده دوم ساکن است. **ای الله:** اصله: ای والله بخذف واو قسم باجماع ساکنین. **حلقتا بطان:** ای جاییکه در دو کلمه اجتماع ساکنین بود اول مده.

شاد: نزد بصریان با ثبات الْفَ تثنیه در حلقتا که اصلش حلقتان بود، نون باضافت افتاد، بطان تک ستور، و ایس مثل وقت شدت می زند و گویند: التقت حلقتا بطان؛ چه ملاقات دو حلقة تک بر لاغری ستور دلالت می کند.

ساکن اول اگر مده است یا نون خفیفه بیگانند، و اگر نه حرکت دهنده ای اول رادر نحو: لَمْ أُبِلَهْ
و دوم رادر انطلاقَ وَلَمْ يَلْدَهْ وَرُدَّ وَلَمْ يَرُدَّ کسره دریں باب اصل ست عدول ازاں نبود مگر
برائے وجہ، چنانچہ وجوب ضمہ در مذ و میم جمع، نه در مانند علیهم و بهم، و اختیار ضمہ در واو
ضمیر و جمع، نحو: اخشووا اللہ ومصطفوا اللہ، وجواز ش در جائیکہ بعد

ساکن اول: اجماع ساکنین روانبود بلکہ ساکن اول إلخ. **یا نون خفیفه:** چوں "لا تھین الفقیر، أصله: لا تھینن، نون خفیفه باجماع ساکنین میان آں ولام الفقیر افتاد. **لم أُبِلَهْ:** ای جائیکہ سکون اول ضروری نبود، اصله: ابالي، یاء بلم افتاد لم ابالي شد، بعدہ بکثرت استعمال افتاده رانا افتاده انگاشتہ باز حکم لم جاری کردن، اجماع ساکنین شد میان الف ولام، الف افتاد لم ابل شد، پس ہائے سکتہ لاحق کردن، باز دوساکن شد اول را کسره دادند. **ور انطلاق:** بسکون عین کلمہ و فتح لام کلمہ در ہر دو، اصل آں انطلاق لم یلد بود، طلق ویلدر ابکتف تشبیه دادند تحقیفاساکن الأوسط کردن، چنانکہ تائے کتف راساکن میکنند، پس دوساکن بھم آمدند، ثانی رافتہ دادند باتجای فتح طاء و یاء، مکبورو مضموم نکردن؛ زیرا کہ از کسره خود گرجیختہ اند و ضمہ ازان، ہم تثییتر.

ورد و لم یرد: و دال اول را بنقل حرکت بما قبل برائے ادعام ساکن کردن و دال ثانی را حرکت دادند، و ہمزہ و صل اند اختند، و در صورت تحریک اول غرض اسکان کہ تخفیف بادعام ست فوت مے شد. (شرح الأصول)

ازاں نبود: زیرا کہ جر در اسماء مقابل جزم ست در افعال، پس و قتیلہ بجائے سکون حرکت آرند باید کہ کسره باشد.

برائے وجہ: ای جائیکہ سکون اول برائے عرض لازم یود. **مد:** الیوم زیرا کہ اصل آں منذ بود باسقاط نون و ضمہ ذات تحقیف شکردن، پس ہنگام تحریک ضمہ اصلی آرند، و اتابع میم ہم مقتضی آنست. **و میم جمع:** چوں: ضربتم و ضربکم، زیرا کہ اصل تم و کم تو وکمو یود بحذف واو و ضمہ میم تخفیف کردن در ساکنین ہماں ضمہ آرند نحو: ضربتم الیوم.

علیهم و بهم: ای جائیکہ میم جمع بعد ہائے مکبورو افتاد و قبل آں ہاء کسره باشد خواہ یا پس، دراں بنظر اصل ضمہ جائز است و باتجای میم کسره مشہور ترست. **اختیار ضمہ:** برائے مناسبت واو و اشعار بر واو جمع و ضمیر کہ از ما قبل آں حذف شده، و کسره ہم جائز است برائے اصل بودنش دریں باب. **واو ضمیر:** و اگر واو ضمیر و جمع بناشد چوں: لو استطعنا کسره مقیار است و ضمہ ہم جائز.

اخشووا اللہ: اصله: اخشیوا، یائے متحرک جہت فتح ما قبل الف شده افتاد واو ساکن ماند، ہر گاہ بساکن دیگر پیوست مضموم شد، و کسره جائز، وایں مثال واو ضمیر است. **مصطفوا اللہ:** مثال واو جمع است، اصله: مصطفیون، یاء الف شده افتاد، و مصطفیون بفتح فاء ماند، ہنگام اضافت نون ہم افتاد اجماع ساکنین شد میان واو ولام "اللہ" واو مضموم شد.

ساکن دوم ضمه اصلی است در کلمه آں نحو: **قالَتُ اخْرُجْ وَقَالَتُ اغْزِيْ**، نه **قَالَتِ ارْمُوا**
لفظی باشد یا تقویتی
وَإِنِ امْرُؤٌ وَإِنِ الْحُكْمُ، وجوب فتحه در نون "من" بالام تعریف، ودر نحو: **رُدْهَا**، وضمه در نحو:
رَدْهٗ، واختیار فتحه در **اللَّهُ** (آل عمران: ۲۰۱) وجواز فتحه وضمه در نحو: **رَدْ وَلَمْ يَرِدْ** چوں ساکن دوم متحرک
اصله اردده از ساکن شرط جزا
شود با تصال ضمیر فاعل، ونون تاکید بکلمه که ازان ساکن اول افتاده است باز آید نحو: **قُولَةَ وَقُولَنَّ**

در کلمه آں: ای در کلمه ساکن دوم، یعنی ساکن دوم وضمه اصلی در یک کلمه باشد. **قالَتِ اخْرُجْ**: پس اینجا ساکن دوم که خاست وضمه لفظی را در یک کلمه است؛ لہذا در تابعه **قالَتْ كَسْرَه بِرَاصِلْ وَضْمَه بِرَاءَ** مطابقت راجائز.

قالَتِ اغْزِيْ: پس اینجا کسره تاء باعتبار اصل وضم بمقابلة ضم اصلی زاء درست باشد؛ چه اصل آں اغزوی، بود و او بعد نقل حر کتش بما قبل از اجماع ساکنین افتاد.

قالَتِ ارْمُوا: ای در این سه مثال ضم ساکن اول جائز نیست و کسره لازم؛ زیرا که در اول ضمه اصل بعد ساکن دوم نیست؛ چه ارمود را اصل ارمیوای بود، ضمیر یاء بما قبل برده اند، و در مثال ثانی ضمه به تابعه همزه است، در مثال ثالث اگر چه ضمیر به اصلی لیکن در کلمه ساکن دوم نیست؛ چرا که لام تعریف کلمه ایست و حکم کلمه دیگر، کذا فی "شرح الأصول".

در نون من إِلَّيْ: چوں: من الله؛ زیرا که استعمال "من" بالام کثیر است، وکثرت مقتني تخفیف؛ لہذا فتحه دادند که در کسره اجتماع کسرتین لازم می‌آمد.

نحو رُدْهَا: ای جائیکه بعد مضاعف ہے واقع شود، اصله: اردده، ہرگاه دال اول برائے او غام ساکن شد ثانی را بمقابلة لفظ ہے کسره دادند، مصنف در "أصول" لفظ: ضم و کسره آں ہم حکایت کرده، ورضی اتفاق عرب برفتح نقل نموده.

در نحو رَدْهٗ: ای در ساکن دوم که در مضاعف است وبعد آں ضمیر غائب. **اختیار فتحه**: بقراءت وصل؛ چه در این صورت میانه میم ولام اجتماع ساکنین شد، پس میم را فتحه دادند؛ زیرا که اگر مکور کند و کسره بهم آید و میان آں یاء باشد و لفظیم در لفظ اللہ حاصل نگردد، و خفیض کسره بهم تجویز کرده. (شرح الأصول)

نحو رَدْ: ای در مضاعف مضموم العین که ضمیر یا ساکن دیگر بدال نه پیوسته، فتحه بجهت تخفیف وضمه بمقابلة عین درست است، و کسره ہم بنابر اصل ایں باب جائز. **ساکن اول**: زیرا که اجتماع ساکنین لفظا و تقدیر اباقی نماند؛ چه ضمیر فاعل ونون تاکید بہر چه متصل گردد مثل جزو است، پس تحریک ثانی گویا بحریت اصلی است در یک کلمه.

قولا و قولن: اصل آں بدون نون قل بود، چوں لام متحرک شد و او باز آمد. (منه)

نَهَرَ مَتَأْ وَقُلِ الْحَقُّ وَفَلَحُمَرٌ وَمِنْ لَحْمَرٍ أَكْثَرُ مِنْ فِي لَحْمَرٍ وَمِنْ لَحْمَرٍ.
مَبْدَا بُخْرٌ بَرَانَ عَرْوَضَ حَرْكَتَ لَامْ بَرَانَ عَدْمَ سَاكِنَيْنَ لَفَظَا

فصل

بدانکه از جمله تصریفات وقف است ای کلمه را بما بعد نه پیوستن، درین حال آخرش جز ساکن نبود، وفیه وجوه: تنوین و حرکت آخر را بیگانند با جواز روم حرکت واشتم ضممه،

نه رمتا: ای انجبا باز آوردن الف که بسب اجتماع ساکنین از رمت افتاده است جائز نباشد؛ چه اگرچه ساکن ثانی یعنی تاء با تصال الف ضمیر متحرک شده است، لیکن آن ضمیر بگذر که ساکن اول ازان افتاده است متصل نشده، بلکه بتائے تائیش پیوسته، و آن گذر جدالگانه است، پس اعتبار ایس حرکت نشود اجتماع ساکنین تقدیر باقی ماند، و در لغت روایه رماتا هم آمده. **قل الحق:** یعنی انجبا هم ساکن اول باز نپایید؛ زیرا که حرکت لام "قل" با تصال لام تعریف عارض شده، و آن گذر دیگر است اعتبار رانشید.

فلحمر ومن حمر: حاصل آنکه آنچه مده است هرگاه بلام تعریف پیوند و آن لام بر کلمه داخل است که همزه قطعی دارد مده با جمیع ساکن بیفتند نحو: في الأَحْمَرِ، واگر ساکن غیر مده بدال متصل شده است حرکت یابد نحو: من الأَحْمَرِ، وچون حرکت همزه بلام تعریف برده همزه را اندازند دریں ہنگام جائز است که مده را باز آرند و غیر مده را ساکن کنند نحو: في الحمر و من الحمر، واکثر آنکه مده باز نیارند و ساکن اول بر حرکت دارند مثل: فلحمر ومن حمر، پس اصل فلحمر ومن حمر في الأَحْمَرِ و من الأَحْمَرِ بود. **بما بعد:** ای اگر بعد آن کلمه دیگر باشد، وابو حیان تعریف آن بقطع نقط کرده، وبعضاً بقطع حرکت تعریف نموده و آن بهتر نیست، و تفصیلش در "جار بردی" است. **درس حال:** برای برست که از اول ساکن باشد ما بعد وقف گردد.

و فيه وجوب: مختلف در حسن و محل، پس بعضه و قوف از بعضه احسن است، و بعضه را محل که دیگر را نمیست.

حرکت آخر: جاییکه آخر کلمه تائے نبود که در وقف هاء شود، نیز منصوب منون نباشد چوں؛ هذا زید و بزید، وایس وجه ذر وقف افعع والملغ است از روم و اشام. **روم حرکت:** [وآں آوردن حرکت ضعیف است که سامع هم برآ آگاه شود.] مطلق لیکن قاریان روم فتحی جائز ندارند؛ زیرا که برائے خفت و سرعت لطق بر نمی آید مگر بصورت وصل، و در "ارتشفاف" گفته: که جمهور بجواز آن قائل اند، مان بر پاشت برآمد.

اشمام ضمه: [و بعضه در حالات شلاشه تنوین حذف کنند و بدل نیارند، وزید بسکون دال گویند.] ای وقف باشام هم جائز است و بجز در ضمه نباشد، و اشمام آنست که متکلم بعد حذف ضمه مرد و لب هم چپاند.

یا حرکت بمانند و تنوین را با ختش بدل کنند مطلقاً، یاد ر منصوب مجرداً از تاء نه مرفع و مجرور، وایں فصح است. وقف عصا و رحی بر الف آید. نون خفیفه بعد ضمه و کسره بیفتند و مخدوف باز آید، و بعد فتحة الف گردد چنانچه نون "اذن". تاء تائیث اسمیه نه در نحو: بنت و مسلمات هاء آید، و بعد فتحة الف گردد چنانچه نون "اذن". تاء تائیث اسمیه نه در نحو: بنت و مسلمات هاء شود، وجاء الرَّحْمَةُ.

مطلوب: مرفع بواو منصوب بالف و مجرور بباء چوں: هذا زید ورأيت زيداً ومررت بزيد. در **منصوب:** بفتحه فقط، نحو: رأيت زيداً، بخلاف مسلمات که منصوب بفتحه نیست. **مجرداً تاء:** ای تائیکه در وقف یاء شود، پس در رأیت ضاریه تنوین بالف بدل نشود، بخلاف رأیت بتنا و احتا که تاء آی هاء نمی شود.

وایں فصح است: [زیرا که برائے اجتماع ساکنین حذف شده بودا کون اجتماع نیست]. لغت اول غیر فصح است. ابو حیان گوید: ابو عثمان گفتہ: لغت قوئے ست از یمن که فصح نیستند. **وقف عصا:** یعنی مقصور بر ابرست که اسم باشد یا فعل چوں: دعا ورمی، یا حرف مثل: کلا و هلا، و در الف مقصور منون ہنگام وقف اختلاف است، سیبويہ گفتہ: که در نصب بدل از تنوین است و در رفع و جرا الف اصل کلمه، و نزد مفرد بهر حال الف اصل کلمه است، و نزد مازنی و فراء بهر حال بدل از تنوین، و دلائل هر یک در "شرح الأصول" است. **کسره بیفتند:** زیرا که مثل تنوین است. **مخدوف باز آید:** پس در اضرابن بضم باء اضراباً، و در اضرابن بکسر باء اضرابی گفتہ شود، و اینجا اگرچه موکد بغیر موکد متنسب شود لکن مضائقه نکرده اند، و یوں نون را بعد ضمه بواو و بعد کسره بباء بدل کنند، و سیبويہ جائز ندارد، لیکن در لفظ فرقه نیست. (منه)

فتحة الف گردد: بالاتفاق؛ زیرا که مثل تنوین است نحو قوله تعالى: ﴿النَّسْفَعَا﴾ (العلق: ١٥).

چنانچه نون: چنانکه نون "اذن" ای در وقف الف گردد؛ زیرا که مشابه نون خفیفه است، کذا في "شرح الأصول"، و در "حاجار بردي" گفتہ: زیرا که صورت او صورت منصوب منون است، و فائدہ ایں دو نقل آنکه در رسم خط آی اختلاف است بعضے بنون و بعضے به تنوین نویسند، بهردو صورت بنابر مذهب جمهور وابی علی الف گردد، لیکن در "ارتشاف" اینهم گوید: بر رای کس که بالف نویید الف شود، و مازنی بر نون وقف کند؛ زیرا که حرف است مثل: لن و ان، و مفرد هر دو تجویز کرده.

اسمیه: ای در وقف ہاء شود، برائے فرق میان تاء تائیث و تاء اصل کلمه چوں وقف، برائے فرق میان آی و تاء فعل، چوں: ضربت، و نکس نکردن؛ زیرا که اگر ضربه گویند بضمیر مفعول متنسب شود، پس در طلحه و رحمة و ضاریه ہاء گردد. (شرح الأصول، ج، نوادر الوصول) **نه در نحو:** ای تائی که عوض لام کلمه باشد ہاء نشود، و ہمچنین تاء جمع مؤنث؛ زیرا که مقابل نون جمع مذكر است، پس چنانکه آنجا وقف بر نون کردندا اینجا بر تاء.

رواست نقل حرکت از همزه بساکن صحیح، و از غیر همزه جز فتح، نه در نحو: هذا جبر و من قفل.
 و قلب همزه باخت حرکتش بـ^نقل آس بما قبلش اگر ساکن نست، و بلا نقل اگر مفقوح، و باخت
 حرکت همزه ^{نزو بعضاً} ^{حرکت همزه} ^{حرکت} ما قبل اگر مضموم است یا مکور، و تشدید آخری که متحرک است و بعد متحرک و صحیح است،
 نه همزه در "آن" و "آن" دو لغت "أنا" الف افزایند، و قل مه و آنه لازم است هائے سکته درق ...

ساکن صحیح: [که قبل همزه است برائے رفع اجتماع ساکنین اگرچه سکون وقف مثل حرکت است، و برائے ثقل وقف بر همزه،
 گوئی: هذا جزء ورأیت جزء ومررت بجزء]. و اگر ساکن حرف علت باشد، چوں: بوء نقل حرکت نکند؛ زیرا که حرکت
 بر حرف علت دشوار است. **غیر همزه:** که در لام باشد بشرطیکه حرف علت نبود.

نه در نحو: ای دریں صورت وزن جملک و دلک که ثقل است در کلام عرب لازم آید، چنانکه در حبر و من قفل نقل ضمه و کسره
 هم نکند، و حرکت همزه بهر حال نقل نکند اگرچه بناءً مرفوض لازم آید؛ زیرا که وقف بر همزه ثقل است گویند: بذارده و من
 البُطْنِي، وبعضاً هذا ردی و من البُطُو باتابع خوانند. **ساکن ست:** ما قبل همزه، چوں: هذا جزو ورأیت جزا ومررت
 بجزی بیکون او سط. **اگر مفقوح:** باشد ما قبل چوں: هذا كلّو ورأیت کلاً ومررت بکلّی: تحریک او سط است.

اگر مضموم ست: چوں: أکمو بوزن أفلس جمع کما، و همزه آس در بر سه حالت واو شود. **آخری:** ای حرف آخر چوں:
 جعفر. **که متحرک ست:** نه ساکن، پس در اضرب و ضربت تشدید جائز نیست. **بعد متحرک:** بعد ساکن؛ تا اجتماع سواکن
 نشود، و ای از مثل: بکر احتراز است.

صحیح: نه حرف علت بدیں قید قاضی خارج شد. **نه همزه:** بدیں قید کلأ خارج شد؛ چه همزه ثقل است و تشدید آس اثقل.
در آن: ای در "آن" بفتح همزه و نون، یا بیکون نون، و آس بد همزه وفتح نون که دو ضمیر متکلم است الف افزایند، برائے بیان نون
 ساکن که حرف خفی است، یا برائے بیان حرکت آخر. **قل مه:** ای قلیل است بدیں کردن الف مائے اسمایمیه بهاء والحق هائے سکته
 در ضمیر متکلم، و همچنین "أنا" بیکون در وقف.

هائے سکته: داوآنت که آخر کلمه هنگام وقف آید. برائے بیان حرکت، یا بیان الف، یا برائے تعذر وقف، یا عدم صحت بدون
 آس. **درق:** و آس امر است، ای در کلمه که بریک حرف ماند و جزو کلمه دوم نشود؛ چه اگر برآ وقف نکند ابتدا بیکون لازم آید، یا
 وقف بر متحرک، وبعضاً عرب بر حرکت وقف نکند.

و مثل : م، وجائز ست در إلام و غلامي وهو ولم يخش، و هر کلمه که حرکت آخر و نه اعراب است و نه شبه اعراب **يعني** حرکت نحو: ضرب و يا زيد! ولا رجل، و در هنا و هؤلاء و يا ربا. واو و ياء از ضربه و منه و ضربهم و به و فيه و بهم بیفتند، و در و صل جائز است،.....

اگم اشاره مکان

مثل م: ای در کلمه مستقل که بعد حذف چیزی بر یک حرف ماند و در لفظ جزو کلمه دیگر معلوم شود و بحقیقت نبود، چوں: ما استفهامیه که مضاف واقع شود و الفش مخدوف گردد، و درینجا هم ہائے سکته لازم است. برائے بودن کلمه بر یک حرف در حقیقت.

در إلام: ای در مائے استفهامیه که بحرف جر مثل: إلى و على مجرور گردد، الف آں دریں وقت حذف شود، پس چوں بر یک حرف مانده و لفظاً مثل جزو ما قبل هم مانند جزو ما بعد است. برائے عدم استقلال؛ لہذا الحال ہاء جائز و عدم آں بنظر اصل.

غلامی: ای در ضمیر متصل یک حرفي الحال ہاء و عدم آں جائز است، پس بر یک که در و صل بفتح یاء خواندن رواست که در وقف ساکن آردو برائے آنکه ضمیر از شدت اتصال مثل جزوست، پس ابتداء بسکون تقدیر هم لازم نیاید، وجائز که برائے محافظت فتح ہائے سکته لاحق کند، و هر که در و صل بسکون خواندن در وقف یاء را لند از ندیا ساکن دارد.

وهو ولم يخش: دریں ہر دو الحال ہاء برائے اظهار و ابتدائے حرکت است، پس گفتہ شود: وهو و لم يخش، و ساکن خواندن هم جائز؛ زیرا که کلمه بر یک حرف نیست. (شرح الأصول) **نه شبه اعراب:** نحو: جاء زید، پس در آخر زید ہائے سکته نه پویند.

ضرب: ماضی؛ چه حرکت آں بہشا بہت اسم فاعل است در و قوع صفت نکره. **يا زيد:** که ضمہ اش بسبب حرف نداء است.

لا رجل: که فتح اش از "لا" حاصل شده، آں مثل عامل، پس بناعارضی باشد، و همچنین قبل وبعد، و خمسة عشر.

در هنا: ای در کلمه که آخر شalf باشد، الحال ہاء برائے اظهار alf که حرف خفی است جائز است، و عدم الحال بہتر. و شرط است که در الحال مشابه مضاف نه شود، پس جبله ٹویند، و اسلامے منذ کورہ بسیکد مضاف نشود التباس باضافت نیست، کذا في "شرح الأصول"، و در "ارتشاف" گفتہ: الحال بمحضور مبني مختص است عصاه و موساه نتوان گفت.

هؤلاء: بالقصر اسم اشاره برائے جمع. **ويا ربا:** أصله: يا ربي، یائے متکلم بالف بدلت. **ضربه:** که در اصل ضربه و منه و ضربهم و بهی و فیهی و بهمی بوده است اگرچه در بعضه صرف لفظاً باشد نه خطاء، و اگرچه بعضه متفق عليه است و بعضه مختلف فيه. **بیفتند:** زیرا که اکثر در و صل هم می افتد، پس وقف سقوطش لازم باشد. (منه)

جائز است: وضایطه آنکه اثبات واو و یا بعد ہائے ضمیر مفرد مذکرو قتیله ما قبلش مفتوح بود و لین و حرف ثانی بناشد بالاتفاق درست و احسن است، چوں: ضربه، و اگر ما قبلش صحیح ساکن یا لین یا حرف ثانی بود، مثل: اضربه و فیه و منه اثبات جائز و حذف اکثر است، و بعد میم جمع چوں: ضربهم و بهم نزد بعضے جائز بخلاف بعضے.

فتح سنت يغزو ويرم، ولم يغزو ولم يرمي، وقليل سنت حذف ضمير از لم تغزو ولم ترمي در فوصل وقوافي. وبعضه يائے مُ وقاض را باز آرند، ويائے غلامي ويائے ساكن القاضي ويا قاضي! بیگلنند، بخلاف المري ويا مری! وإنماهه ای فتح راء مائل بکسره ساختن، پس الف را مائل بیاء، باعث برال بودن الف قبل کسره نحو: عالم، ...

يغزو ويرم: [يعني اثبات واو ويا که ضمير نبود اگرچه مقتضى حذف دیگر باشد فتح سنت، وحذف هم جائز]. ای حذف واو ویاء غیر ضمير اگرچه مقتضى حذف دیگر نبود فتح واثبات هم جائز. **قليل سنت**: زیرا که ضمير مرفع متصل بفعل خلل انداز صيغه است. **در فوصل**: ای در اوآخر آيات وقوافی شعر اثبات واو ویاد وقف ووصل جائز است، زیرا که فوصل وقوافی محل تغیر است وآنچه بجا هائے دیگر جائز نشود اینجا رواست. **مُ**: در اصل مری بود اسم فاعل از امری یری. **قاض**: ای اسم منون که آخر آس یائے محذوف بعد کسره باشد. **باز آرند**: برائے فرق میانه وصل ووقف بجهت آنکه موجب حذف یا تنوین بود آس باقی نیست، واکثرے یاء را باز نیارند؛ زیرا که وقف مقام تخفیف است، و تنوین موجب حذف در تقدیر موجود.

يائے غلامي: ای یائے متكلم که اسے بدال مضاف است. **يائے ساكن القاضي**: ای معرف بلام که آخرش بعد کسره یاء است. **يا قاضي**: ای منادی که آخرش بعد کسره یاء است. **بیگلنند**: برائے فرق میان وقف ووصل، وبعضه باقی دارند؛ زیرا که در وصل ثابت بود و وجہ سوائے حذف بنا بر فرق نیست، وهم در غلامی معلوم نشود که مضاف است و زیرا که تنوین موجب حذف در منادی مفرد نیست. **بخلاف المري**: درینجا حذف یاء بالاتفاق ممنوع است؛ زیرا که عین کلمه اش بیشتر حذف شده است، اگر اکنون یاء را که لام است اندازند کلمه بدون وجه اعلانی بر یک حرفاً اصلی ماند؛ چه میم زائد است چوں در مکرم، ویاء در مر باعلاف حذف شده. **ماکل بیاء**: ای اگر بعد فتح الف هم باشد ماکل بیاء کنند، یعنی آنرا میان الف ویاء خوانند.

باعث برال: ای مجوز آس قصد مناسبت بیکی از هفت چیز است که مذکور می شود. **قبل کسره**: متصل اصلی بجهت صيغه باشد چوں: عالم، یا بتأیی مثل: نزال، وبعضه کسره منفصل را هم اعتبار کنند چوں: غلاما بشیر، واگر کسره غیر اصلی بر راء باشد چوں: من دار نیز امالة جائز؛ چه مکرا است وکسره اش مثل دو کسره، واگر بر غیر راء بود اعتبار اش نیست چوں: من کلام، وکسره مقدر از وقف هچو کسره ملفوظ در جواز امالة معتبر است چوں: من دار زیرا که که در وصل باز می آید، وسکون وقف بجائے حرکت است، واما مقدر بسبب ادغام معتبر نیست؛ چرا که باز نئے آید چوں: ماد و مواد. وبدائله اقوی اسباب امالة کسره نزد اکثری است، ونزد این سراج یاء اقوی بود، کذا في " الشخص " و " الف " و " ح " وغيره.

یا بعد کسرہ بیک حرف یادو با سکون اول نحو: کتاب و وجдан. چوں الف از واو بود کسرہ غیر راء در امالہ مثال فاصل یک حرف ورخت خاردار اثر نکنند، یاء بعد یاء باو صل یا فصل یک حرف نحو: سیال و شیبان و رأیت زیدا، یا بدلت از یاء یا واو مکور نحو: سال و کاد، یا گشتن الف یائے مفتوح در وقت نحو: دعا و حبلی، یا وفق امالہ سابق، نحو: رأیت عماداً، یا لاحق در فواصل، نحو: **وَالضَّحَىٰ**. حرف مستعمل بعد الف باو صل

الضحی: ۱

بعد کسرہ إِنْ: بدانکه کسرہ ہر قدر قریب الف باشد امالہ اقوی بود، و اگر کسرہ بعید در کلمہ باشد چوں: جلبلاپ امالہ اش از یک کسرہ بعید مثل: جلباب اولی ست. (الارتشف، شرح الأصول) **بیک حرف**: ای بھے فصل یک حرف بدون فصل خود نخواهد بود؛ زیرا کہ الف قبل خود کسرہ برندارد. **یادو**: و اگر سه حرف فاصل بود مثل: فلت قبنا، یا اول ساکن نبود چوں: اکلت عنبا امالہ جائز نیست. **اسکون اول**: زیرا کہ ساکن حاجز غیر حصین است، پس گویا فصل بیک حرف باشد، و ہمچنین اگر ہر دو متحرک بودو یکہ ہاء باشد؛ زیرا کہ ہاء حرف مخفی است، و اگر فاصل سہ حرف است اول ہاء چوں در همان امالہ قیل بود.

وَجْدَان: مثال فصل دو حرف کے اول ساکن ست. **از واو بود**: ای مبدل از واو غیر مکور و اگر از مکور بود، چوں: خاف امالہ جائز بود برائے کسرہ. **کسرة غیر راء إِنْ**: قبل الف باشد یا بعد آں، و در من رباء و من دار امالہ کنند؛ زیرا کہ کسرہ راء مکر است، بخلاف بیاله و من مالہ؛ زیرا کہ بودن الف از واو مالح آں است، و سبوبیه گفتہ: امالہ آں ضعیف است برائے عروض کسرہ.

بعد یاء: وزد بعضے قبل یائے مفتوح ہمچوں آیۃ. **نحو سیال**: دریں صورت یاء خواہ متحرک باشد نحو: حیوان، یا ساکن، وبعضے سکون شرط کرده اند. **شیبان**: بکسرہ و امالہ الف مبدل از تنوین در وقف بیاء.

سال: مثال بدل از یاء، اصلہ: سیل. **یائے مفتوح**: [برابر است کہ کلمہ یا اصل کلمہ الف باشد چوں: علاج علیا، یافرع آں چوں: دعا.] ای در کلمہ دیگر، پس در قال امالہ میکنند؛ زیرا کہ الفش در کلمہ دیگر یائے ساکن میشود نہ مفتوح، چوں: قیل، و ہمچنین در عصا؛ زیرا کہ الفش در ہمیں کلمہ وقت تغیر یاء شود نحو: عصیت، نہ در کلمہ دیگر، لیکن سبوبیه بحوالہ امالہ اش تصریح کرده. **دعا**: کہ الفش در دعی ماضی مجہول یائے مفتوح گردد. **حبلی**: کہ الفش در تثنیہ یا گردد.

عماداً: پس در الف دوم عماد کہ بدل از تنوین است امالہ میکنند برائے موافقت امالہ اول. (منہ)

وَالضَّحَىٰ: پس در الف "ضحی" کہ بدل از واو است امالہ کنند برائے موافقت امالہ لاحق ای: **إِذَا سَحَىٰ** (الضحی: ۲) **(وَمَا مَلَىٰ)** (الضحی: ۳).

بعد الف: چوں ناقد و باخل و لاعب و جزاں.

یا فصل تا بد و حرف مانع امالہ است، و قبل الف هم نہ، در باب خاف و طاب و صفا، چنانچہ رائے غیر مکور متصل الف و رائے مکورہ که متصل الف ست و بعد مانع مانع ست نحو: صارف. و رواست امالہ فتح منفرد قبل ہائے تانیث یا رائے مکورہ،

تا بد و حرف: و بیک حرف چوں: سیالخ و نابض، و دو حرف مثل: مناقیخ و مناشیط. **مانع امالہ:** زیرا کہ از پائین بالا رفتمن مفتح باشد یا مضموم لازم می آید، در صورت فصل بیک حرف بالاتفاق مانع ست، در "ارتشف" گفته: مگر بلطفت که اعتبارش نیست و دور صورت دو حرف منع کثیر است و امالہ قلیل، سیبوبیه گفته: بعضی امالہ آں میکنند، و مبرد بمعنی آں رفتہ. (الارتشف)

قبل الف: [قبل آں باشد، چوں: کرام، یا بعد آں، چوں: هذا ھمارک و رأیت ھمارک.] و قیل: الف هم مانع ست برائے افتادن از اعلیٰ باسفل، آں دشوار است، وایں در صورت وصل ست چوں: خالد و حالب، و در فصل اختلاف و تفصیل است اگر مستعملی مفتح بود بالف در یک کلمہ باشد چوں: خلاف مانع امالہ نیست، و اگر مفتح بود ممتنع بالاتفاق، و اگر ہر یک در کلمہ علی حدہ باشد جائز بالاتفاق، چنانکہ بصورت فصل بد و حرف نحو: اعتبار، هذا هو التحقیق. (نوادر الوصول)

باب خاف: [اصلہ: خوف، مثال الف مبدل از واو مکور]. ای جانیکہ الف بدل از واو مکور، خواہ از یاء باشد، یا الف کہ بکلر و دیگر یائے مفتح شود مانع امالہ است. (منہ) **طاب:** اصلہ: طیب، مثال الف مبدل از یاء.

صفا: مثال الف کہ در کلمہ دیگر یا شود چوں: صفحی مجھوں. **چنانچہ:** یعنی ایسیم مانع امالہ است؛ زیرا کہ ضمہ و فتح راء مثل دو ضمہ و دو فتح است، پس در اقتضائے تعلی و منع امالہ که لازم آں سفل است قوی تر باشد. **بعد مانع:** [ای بعد حرف مستعملی یارا نے غیر مکورہ که مانع امالہ است]. ای رائے مکورہ که متصل الف و بعد آں باشد، والف بعد حرف مستعملی بود آں رائے مکور مستعملی را زمانع شدن امالہ باز دارد، یعنی امالہ جائز باشد اگرچہ انحدار از اعلیٰ باسفل باشد؛ زیرا کہ کسرہ راء مثل دو کسرہ است، و اگر راء مستعملی الف نیست، چوں: بقدر و در امالہ آں اختلاف است، و اگر بعد آں بود، نحو: ﴿مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ (الأفال: ۶۰) با آنکہ راء قبل مستعملی افتاد، مثل: فارق امالہ ممنوع است؛ زیرا کہ صعود از زیر بیلا لازم می آید، آں دشوار تر است.

(شرح الأصول، ج، رضی، نوادر الوصول) **نحو صارف:** رائے مکورہ بعد الف افتاد و الف بعد صاد مستعملی.

فتح منفرد: [کہ بعد آں الف نباشد]. وایں فتح اگر بر راء باشد و قبل ہائے ست امالہ فتح بود چوں: کدر، و اگر بر غیر مستعملیه است حسن، و اگر بر مستعملیه باشد متوسط است، و فتح قبل رائے مکور، برابر است کہ بر مستعملی باشد چوں: من البقر، یا بر راء، یا غیر آں تو ان کرد؛ چہ پیشتر دانستی کہ رائے مکورہ مانع مانع ست. (منہ) **قبل ہائے تانیث:** ای ہائے کہ بدل از تائے تانیث میشود ور وقف؛ زیرا کہ ایں ہائے مشابہ الف ست لفظا در خفاء و معنی در تانیث، بخلاف تائے فعل کہ مشابہت لفظی ندارد، و بخلاف ہائے سکتہ و ضمیر کہ شہر معنوی در آں نیست، وبعضاً قبل ہائے سکتہ جائز دارند. (شرح الأصول)

نحو: رجھه و حقه ومن الضَّرِّ و المَحَادِرِ، و در اسم مبني و حرف جز مني و اني وذا، و جز بلي
و يا ولا و راما لار و نبود. و تثنیه يعني الحال الف و نون ياء و نون بـ^{لازم} بکلمه؛ تاد لالت کند بر دوشے از
یک معنی نحو: رجل رجلان، و عین عینان، پس الف اگر ثالث واژه او بود و او شود کثالت اصلی
مفرد ای بدل از واو چوں عصا و عصوان
لم یُمَلْ، و گرنه ياء گردد، و همزه ممدوهه اگر اصلی ثابت ماند، و اگرنه واو شود و جوبا اگر از الف
اماله کرده نشود
تاثیث است، و إلا جوازا. و جمع که دلالت کند بر زیاده برداز یک معنی دونوع است، صحیح: که
بو او ياء و نون است،
ما قبل مفہوم ما قبل مکور

رجھه: مثال آنکه فتح بر غیر مستعملیه باشد. **حقه:** درج مثال آنکه فتح بر مستعملیه بود. **من الضَّرِّ:** مثال رائے مفتوح قبل
مکور. **المَحَادِرِ:** مثال مفتوح غیر راو مستعملی قبل رائے مکور. **بلي:** ای سه حروف در جواز اماله مستثنی است؛ زیرا که بجائے
جمله و فعل می آید، پس اماله کرده شود، می گوئی بلي در جواب أضربت؟ **دوش:** حقیقت باشد یا مجاز چوں: زیدین که مفرد را
بتاویل مسٹی بزید تثنیه آوردند، و چنینیں ابوبین و قمرین به تعجب. **لم یُمَلْ:** چوں إلى هرگاه اسم بود تثنیه آں إلوان بود.
و گرنه: چوں مصطفیان و مصطفی که الفش ثالث نیست، و رحیان و روحی که الفش بدل از ياء است، و بیان در بله و تقدیم که
علم بود که الفش اگرچه اصل است، لیکن ممال است ای اماله کرده شد. (منه) **ممدوهه:** ای نه زائد نه بدل از چیز.

ثابت ماند: برائے اصالت چوں: قراءان تثنیه قراء، و ابو علی قلب آں بو او از عرب حکایت کرده.

وجوبا: نحو: حمراوان و رحمراء برائے فرق میان همزه اصلی و غیر آں، اصل حمراء حمری بود، الفے قبل الف تاثیث را همزه
بدل کردن، و نزد بعضی همین همزه زائد است، بہر تقدیر لائق تغیر است، و بو او بدل کردن جهت آنکه در ثقل مقارن او است، و گاهی
آنرا ثابت دارند و حمراء ان گویند، و برد از بعض عرب حمرايان ياء نقل کرده. (شرح الأصول)

و إلا: ای اگر اصلی نبود و بدل از الف تاثیث، بلکه بدل از حرف اصلی باشد یا زائد برائے الحال.

جوازا: ای قلب آں بو او جائز است؛ زیرا که ایں همزه بعینه اصل نیست، پس مشابه حمراء شد. و باقی آں هم رواست؛ چرا که
ياء بدل اصلی است یا بجائے آں آمده، پس حکم اصلی پیدا کرد. (شرح الأصول)

جمع: واو آنست که در مفردش تغیر شده باشد لفظا یا تقدیر از زیادت حرف یا حذف یا قلب آں؛ تاد لالت کند انج.

صحیح: که واحد در اس صحیح بود. **بواد:** غالبا برائے مذکر عاقل.

یا بالف و تاء موضع ستر قلت را، و مكسر دو قسم است، قلیل: که دلالت کند بر سه تاده، وزنش چهار: افعال جمع فعل که اسم بودن اجوف، و در اسم چار حرفی که مؤنث بود باليفتح نه صفت يعني مؤنث سامي بود تقدیر تاء و سو مش مده بود، و در رجل^{بالكسر پاچمهه ارجل} وزمن^{بالضم جمعه أصنع} و ضبع^{بالضم حيض و طبر} و فرط^{بفتحين شتر} و صنع^{بفتحين شتر} و نعمه^{بفتحين شتر} و أکمة^{بفتحين شتر} و جز آل^{بضمين گروان بوزن فمou بالفتح دثن} نيز آید، مثل: أقوس وأعین شاذ. أفعال جمع فعل اجوف، و قرء^{بالفتح} و حمل^{بفتحين شتر} و فخذ^{بفتحين شتر} و عجز^{بفتحين شتر} و عنق^{بفتحين شتر} و عدو^{بفتحين شتر}، و جمع عنب^{بفتحين شتر} و إبل^{بفتحين شتر} اسم و شريف و ميت صفة، و در فرد و رطب و جاهل.....

مر قلت را: [مگر آنگاه که لام جنس بر آل آید مطلق جنس مراد بود، و هر گاه لام استغراق آید چوں: **إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ** (الأحزاب: ۳۵) بهم افراد مقصود باشد.] يعني از سه تاده بادخال هر دو جانب گواستعمالش برائے زیاده هم بود. وابن خروف گفته: برائے قلت و کثرت بالاشتراك موضوع است، وبعضاً گویند: وضع آل برائے مطلق جمع است بدون لحاظ قلت و کثرت. **رسه تاده:** رضی گفته: هر گاه اسے راجز جمع قلت نباشد چوں: رجل و ارجل، یا سوانی جمع کثرت نبود چوں: رجل و رجال پس آل جمع برائے هر دو مشترک است. **نه اجوف:** چوں: فلس و أفلس، بخلاف صعب که صفت است، و بخلاف قول که اجوف است. **مده بود:** چوں: أعنق جمع عناق بمعنی بزغاله ماده، وأذرع جمع ذراع بمعنی دست از مرفق تا سر و سطی، وأعقب جمع عقاب، وأین جمع بین. (نوادر الوصول)

ودر رجل: ای بعض الفاظ که بریس اوزان بود. **زمی:** بفتحین روزگار، جمعه: أزمن. **ضبع:** بفتح اول و ضم ثالثی لفظ، جمع ضبع. **فرط:** بضمین کاریکه در وے از حد گزرانیده باشند، جمعه: أفرط. (نوادر الوصول) **صلع:** بكسر اول و فتح دوم استخوان پهلو، جمعه: أصلع. **نعمه:** بالكسر نیکی و مال، جمعه: أنعم. **أکمه:** بفتحات پشت، جمعه: أکم.

جز آل: ائمہ در فخر، و اركب در اکب، و آدر در جمع دار. **شاذ:** زیرا که هر دو جوف است و ضممه بر واو و یاء و شوار. **اجوف:** اوی باشد خواه یائی، اسم بود چوں: ثوب و أثواب، و بیت وأبیات، یا صفت نحو: عون و أعوان، و ضیف وأضیاف، و همچنین جائے که در اوزان قیاس قید اسم و صفت نکرده مراد مطلق است، کذا نقل عن المصنف.

قرء: [ای و جمع ایس اوزان هم]. ایس بهم امثله اسم است سوانی عدد، و مثالهای صفت چوں: حر و بکر و بطل و نکد و یقظ و کفو، و فمou اسکی چوں: فلؤ. **فخذ:** بفتح اول و کسر دوم ران. **عجز:** بفتح اول و ضم دوم سرین.

عنب: بكسر اول و فتح دوم انگور. **در فرد إلخ:** ای وزن فعل مفتوح الفاء صحیح العین که فاء کلمه اش همزه یا واو بود نیز مطرد است نحو: ألف و آلاف و وهم وأوهام. **رطب:** بروزن صرد بمعنی خرماء.

وجبان و جزآں نیزاً ید. فعلة جمع اسم چار حرفي کہ مذکور است و سو مش مده، و مانند حبیب و در
نجد و قن و جزآں نیزاً ید. فعلة درولد و شیخ و خلیل و غزال و غلام. و کثیر کہ دلالت کند
بر یازده و بیش، وزنش بسیار است. فعل جمع أحمر حمراء صفة، و در فعل و فاعل و عمیمة
و خوار و خواره و فلک و اسد و بدنه و جزآں نیزاً ید. فعل جمع فعال و فعل نه
مضاعف و فعیل و فعل،
.....

جزآں نیزاً ید: بحسب سامع چوں: ندبہ بالفتح و آنداز، وفلذہ بالكسر وأفلاذ، وحزبة بالضم وأحزاب، وکاثبة
وأكتاب، وإدام بالكسر وآدم وجزآں. **سمش:** چوں: طعام و حمار و سوال و رغيف و عمود، جمع آں أطعمة وأحمرة
وأسولة وأرغفة وأعمدة، وأذوية جمع "ذاو" و "ذوي" شاذ است. **مانند حبیب:** ای صفت مضاعف بر وزن فعال،
وأمسلة جمعه ممیل بر وزن فعلی است از مسل نه از ممیل.

نجد: ای فعل بالفتح زین مرتفع. **قن:** بر فعل بالكسر بمعنى بندہ. **جزآں:** چوں قرط بالضم وأفرطة، وشتو بالفتح
وأشتبه، ولو بالكسر اول وفتح دوم مقصورو الوية، وعيّل بالكسر یائے مشدده و أعلولة، وفعال بالفتح والضم مؤنث، چوں: جناح
وأجنحة و عقاب وأعقبة وغير آں. **نیزاً ید:** ای جمع اوزان مذکورہ بحسب سامع. **ولد:** بفتحتین جمع ولدة.

غزال: بالفتح، جمعه: غزلة. **بر یازده:** وزن بعضی آنکہ از سه تا غیر متناہی دلالت کند. **بسیارت:** غالب دراں ہمین سی
وشش وزن است که مذکور میشود. **احمر و حمراء:** ای صفتی کہ بریں وزن باشد. **صفة:** احتراز از جمع افضل اسم تفضیل،
وصحراء اسم. **خوار:** بر وزن فعل بالفتح است. **خواره:** جمع هر دخور و خوره.

فلک: بر وزن قفل مفرد، و جمع هم بریں صورت است، لیکن ضم آں چوں ضمہ اسد است. **بدنه:** بر وزن فعلة بتحریک اوسط
شرت، و گاؤ قربانی کہ بملکہ معظمه قربان کند. **جزآں:** بحسب سامع چوں: غزل بضمین، و ذرب بفتح اول و کسر دوم، و صبع بفتح
اول و ضم دوم و غیر آں. **جمع فعل:** بالكسر و فعل بالفتح اسماً باشد یا صفت، چوں: حمار و حمراء، وجبان و جبن.

نه مضاعف: یعنی فعل بالفتح والكسر اگر مضاعف باشد جمعش بر وزن فعل بضمین مطرد نیست، پس از جنان و کمام احتراز شد،
وعن جمع عنان، و عضض جمع عضاض شاذ است، وبعضی گویند: ای وزن جمع در فعل و صفتی هم مطرد نیست. (شرح الأصول)
فعیل و فعل: ای لفظیکه بریں دو وزن باشد، اسم بود چوں: رغيف و رغف و عمود و عمد، یا صفت بشر طیکه بمعنى مفعول
باشد چوں: نذیر و نذر و صبور و صیر، بخلاف جریح و رکوب که بمعنى مفعول است، و گویند: در فعل صفت مطرد نیست،
و ہمچنین برائے وزن فعل و صفتی ای وزن مطرد است نحو: بازل و بزل، و لفته اند: کثیر است نه مطرد. (شرح الأصول)

و در سقف و خشین و نصف و قزاد و سفینه و جز آید، و در ناقص نیز آید. فعل جمع نوبه
 بفتحین میانه سال
 بروزن صرد

و برقه و تهمة اسماء و فعلی افعال، و در رؤیا و حلیة وعدو و عجایه و نفسماء نیز آید. فعل جمع
 قید بر است
 بالكسر زیور

بدره و فرقه اسماء و در عدو و تاره و علجه و جز آید. فعله جمع فاعل صفت عاقل که ناقص
 بالكسر زن کبر
 بروزن رقبه بر سکل اطراف

نبو، و در سید و بر و خبیث نیز آید. فعله جمع فاعل که صفت عاقل بود و ناقص، و در غوى
 ساما
 بفتحین معنی
 بضم فاء و فتح عین
 بروزن فعیل تحقیق ساده

و غریان و عدو و هادر نیز آید. فعله در فعل و در قرد و قرط وجار اسماء و در علچ و هادر و جز آید
 بالضم جمعه عراة
 بالضم
 بالضم
 بالضم

خشن: لفتح اول و کسر دوم درشت. **قاد:** بالضم، و گویند: دریں وزن قیاس مطرد است. **سفینه:** بروزن فعله لفتح اول و کسر
 ثانی. **جز آی:** چوں: بد ع بالكسر، وأذن بضمتهن، وقرضة بالضم، وبقرة بفتحین، وغرة لفتح اول و کسر دوم و جز آی.

در ناقص نیاید: برائے تطرف حرف علت بعد ضمه، و آں متروک است. و ئین بضم ثاء و کسر نون جمع ثانی بروزن فعل شاذ است،
 واصل ئین ثئی بروزن فعل بود، ضمیر نون بکسره بدل کردن و یاء را سکن کرده با جمیع ساکنین انداختند.

جمع نوبه: اینجا در مذهب جمهور و فراء جمع کرده، و در "اصول" گفته که نوبه درویاء نزد فراء مطرد است، و تهمة بضم اول و فتح دوم
 سوء هضم، و رؤیا آنچه در خواب دیده شود. **برقه:** بالضم زمین سنگ و گل و ریگ. **عجایه:** بروزن فعالة بالضم بمعنی پی بند
 دست و پا. **نفساء:** بضم نون و فتح فاء زچه. **فعل:** بکسر فاء و فتح عین.

جمع بدره: [با لفتح بهیان ده هزار درم]. ای باطراد، و همچین نزد فراء جمع اسے که بروزن فعله با لفتح و اجوف یائی بود چوں:
 صیغه، و اسمک بروزن فعلی است نحو: فکری و ذکری. (منه) **تاره:** بروزن فعله بفتحین، اصله: توره.

جز آی: چوں فعل بالفتح نحو: ظل ظلل، وبالكسر، مثل: هدم و هدم، و بفتحین چوں: ناب و نیب، و فعله بالضم
 نحو: صورة و صور، و ابن مالک گفته: که ایں جمع می آید ساما بالاتفاق در لفظ که میانه آیں اسم جنس تاء فارق بود، چوں:
 سدره. (شرح الأصول) **صفت عاقل:** چوں: حافظ حفظة، بخلاف کاہل بمعنی میان و کتف که اسم است، و گاهی برائے غیر
 عاقل آید چوں: ناعق و نعقة. **ناقص:** احتراز است ازرامی. **بر:** بروزن فعل بالفتح، جمعه: بربه.

خبیث: بروزن فعلی، جمعه: خبیثة. **صفت عاقل:** [و در غیر عاقل کمتر آید، چوں: بزا جمع بازی یعنی باز]. چوں:
 قاضی و غازی، جمع آیل قضاء و غزاة، و اصل قضیة و غزوة بود. **غوی:** بروزن فعلی، جمعه: غوای.

عدو: بروزن فعل، جمعه: عداه. **جار:** بهسایه بروزن فعل تحریک، اصله: جور. **علج:** بالكسر که صفت است،
 جمعه: علجه. **هادر:** که صفت است بروزن فاعل. **جز آی:** چوں: کتف و رجل و سخله و طنب و هدمه و أمرط.

ناور سنت **فعل** جمع فاعل و فاعلة صفة و در اعزل و سخل و نفسيه نيز آيد. **فعل** جمع فاعل
 صفة و در فاعلة و سخل و نفسيه نيز آيد. **فعل** جمع فعل نه سيل و اسني بر جمل كه مضاعف
 واجوف نبود، وقصبة ورقبة واسم چار حرفی که رابع او الف تانیت است، وجمع حذر و جواد
 وهجان وفاعل وفيعل وفعيل وفعيله وفعلى فعالان وفعلان فعلانة وفعلان فعلانة
 وبطحاء وعشراء صفة، ودر قدح وخف وسب وسب وربع
 بالفتح كاسه مجع قصاع بالضم چول حمسان ومحسانه
 بکسرها چول تاجر و تجار چول حید و حياد

فعل: اي بضم فاء وفتح عين مشدد جمع لفظی است که بروزن فاعل مذکور و فاعلة مؤنث بود چول: رکع جمع راکع و راکعة.
 در اعزل: [بروزن افعال مرد بے سلاح، جمع آش اعزل]. اي بسماع جمع ایس اوزان آمده، و می آيد جمع هطل و خریده و خرید
 و هجود و غلاف واولی، و گاهی ضمه فائے ایس جمع در اجوف و اوی بکسره بدل کنند و در نوم نیم گویند.
 سخل: بروزن فعل بالفتح مرد ضعیف. **فعل**: بالفتح، نحو: رطل و رطلة. **نيز آيد**: ساعا، و چنین در عرب بتحریک و بقرة
 بتحریک. **نه سيل**: يعني در فعل اجوف یا ای ایس وزن نیاید، و چنین در مثال یا ی چول: یعر برائے ثقل کسره برایه و ما قبل یائے
 متحرك (جاربردي، شرح الأصول). **بر جمل**: اي بروزن فعل بتحریک، و گویند: در صفت برین وزن مطرد نیست.
 اجوف نبود: ونا قص هم نبود، و آنچه از ایس همه آمده ساعی است نحو: دار و دیار قسط و قطاط. **رقبة**: بفتحتین گردن جمع رقبا.
 اسم چار حرفی: چول: حبلی و حبال و اثنی و ایاث، وشرط است که مؤنث اسم تفضیل نبود چول: فضلي.
 جمع حذر: اي صعیکه بروزن فعل بفتح اول و کسر دوم بود، و حذر ترسنده. **جواد**: بفتح در بین افرق میان منفرد و جمع باختلاف حرکت است.
 هجان: بروزن فعل بالکسر بمعنی شتر سفید، صورت منفرد و جمع درویکیست لیکن کسره منفرد چول: کتاب و کسره جمع چول:
 رجال است، و مذکور و مؤنث درویکان باشد. (منه) **فعل و فعيلة**: چول: کرام جمع کريم و کریمة، وشرط است که ناقص
 و معنی مفعول نبود، اگر چنین باشد ساعی خواهد بود نه قیاسی، چول: نقی و نقاء. **فعلی فعالان**: اي فعلی مؤنث که مذکور آش
 فعال باشد چول: عطشی عطشان، جمع آش عطاش.

فعالان فعالان: اي فعالان بالفتح مذکور که مؤنث آش فعالانه باشد چول: ندمان و ندمانه. **بطحاء**: بالفتح ز میں سگنگزہ
 سیل آب. **عشراء**: بضم اول وفتح دوم ناقه که بر جمل اوده ماہ گذشتہ باشد.

صفة: حال سنت از تمامی امثله، يعني جمع بریس وزن وریس اوزان می آید اگر صفت باشد، و گویند: ایس وزن جمع در مثل جواد
 و تاجر و اثنی وجید و فعال بالکسر مطرد نیست. **سبع**: بفتح اول وضم دوم درنده. **رباع**: بروزن صرد شتر بچه که در ربیع زاید.

و جُمْدٌ و لِقْحَة و بُرْمَة و فَصِيلٌ و سِرْحَان اسماً و حَسَن و عَيْلَة و أَفْعَل و فاعلة صفة، و جز بالكسر مُجْرُك
آل نِيز آيد. فُعُول جمع اسماً نه اجوف واوي كه بر فلس و حمل و قُراء و ذَكَر و بدرة،
بروزان دخول بیانے مجہول بالفتح بالكسر
صفتے بر قاعد و ظريف و در غر و ضلوع و حُجَّة و عناق اسما، و كھل صفةً و جز آل نِيز آيد،
جمعه عنوق

وْفُوْج وْسُوْق شاذ. فُعْلَان جمع فعال وْجُعْ فاعل وأفعَل وشجاع صفة،
 كفران جمع ساق چون راکب ور کیان جمه شجاعان

جد: بصمتین زمین بلند، ولقحة بالكسر ناقه شیر دار، وبرمه بالضم دیگه شتر بچه از مادر باز داشته شده. **اسما:** یعنی ایس اوزان هرگاه اسم باشد جمع آن بروزن فعال آید.

حسن: ای فعل بفتحتین، و عبلة بر وزن فعلة زن تام إخلقة، وأفعال چوں: أحمق، وفاعلة چوں: صائمة، هر گاہ ہم صفت باشد جمعش فعال آید. وابن حاچب در مثل حسن اطراو بیان کرده. **جز آں:** چوں: فعل و فعلة بکسر تین نھو: غر و غرة، و فعلة بکسر فاء وفتح عین چوں: عضهه، و فعلة بضم فاء وفتح عین، چوں: ربعه، نه غير آں، وگا ہے برائے تاکید معنی جمعیت دریں وزن تاء افزایید چوں: حجارة وثماره در حجار وثار. (شرح الأصول) **نہ اجوف واوی:** احتراس از حوض که قیاس دراں فعال بالکسر است، پس یا صحیح باشد یا اجوف یاً چوں: قید، یانا قص، نھو: دلو و ظبی، یامثال نھو: وکر.

جمل: بشر طیکه عینش پائے مبدل ازاونبو دچوں: ریح کو اصلش روح بود، وقواس جمعش فعال است۔

قراء: بشرطیکه مضااعف و ناقص یائی نبود چوں: خف و دمی بمعنى صورت متفوشه، و آمده است خصوص جمع خص مضااعف بمعنى خانه نے، ونی که اصل آں نئوی ماشد جمع نئوی ناقص بمعنى خندق گرد خیمه که مانع سیل بود.

ذکر: وابن حاجب گفت: در مثل فرس بحسب ساعت. **صفت بر قاعد:** ای جمع صفتیک بر زن فاعل و فعلی باشد، و ذر "اصل" جمع ظرفیف بسماع داخل کرده. **جزء:** بضم نیمه از از، جمعه: حجوز بالفتح. **کهل:** بالفتح پیر جمعه کهول.

جز آل: چوں: حب بالفتح، وحقيقة بالكسر، وشغفة بفتحات، وأئم بر وزن سید، وسوار بالكسر، وهجود بالفتح، وتخوم بالضم، وايضاً جمع ومفرد هم صورت باشد. **شاذ:** [ويُعْضَى دراں هم مطرد گویند]. بجهت بودن آل جمع اجوف واوی، وامتناع دراں برائے ثقل ضمہ برداشت خصوصاً ہنگام ضمہ ما قبل؛ ولہذا در اجوف یاً گا ہے فاء را کسرہ دہند چوں: شیوخ، ودریس وزن هم گا ہے تاء می افزایید چوں: بعلة وذکورة. (رکاز الأصول) **جمع فعلی:** در اسم نحو: رغیف، و گویند در صفت پھوں نی، و ظاہراً مرضی مصنف هم اینست. **فعل:** بشرطیکه اسم تفضیل نباشد چوں: أحمر حمران، واگر عین کلمہ یاء باشد فاء را کسرہ دہند نحو: أيض بیضان، و بعض گویند: ایں وزن در فعل مطرد نیست.

ودر بطن و جمل و ذئب و حاجز وزقاق، وجذآل نیز آید. فعلان جمع شجاع، واسمی بر
 سیاعاً بالفتح جمعه بطان بالكسر جمعه ذوبان تلاب جمعه حجزان
 کرضوان
 صرد و نحو: تاج و عُود، وصفتی بر فعلی، ودر ضیف و خرب و صنو و فاعل و فعال
 صرد و نحو: تاج و عُود، وصفتی بر فعلی، ودر ضیف و خرب و صنو و فاعل و فعال
 بالفتح جمعه ضیافان بفتحین جمعه خربان نحو حائط و حيطان
 وغزال و صوار و ظلیم، وجذآل نیز آید. فعلی جمع فعلی بمعنى مفعول، ودر
 بالفتح جمعه غزلان
 مریض و فاعل و فیعل و فعلان وجذآل نیز آید. فعلی در حجل و ظربان فقط.
 بالفتح بمعنى کریم چوں هالک جمعه هنکی چوں احق چوں کسلام و کسلی
 بروزن ذکری بفتحین کیک
 فعلاء جمع فاعل و فیعل و جبان و شجاع که صفت عاقلند ودر سمح وأسیر و ودود و خلیفة
 بالفتح بالضم مذکور بالفتح بمعنى کریم
 چوں شاعر و شعراء بالفتح
 وجذآل نیز آید.

زقاق: بالضم، جمعه: أزقة. **شجاع:** بالضم صفت باشد یا اسم چوں: غراب جمعه غربان، وگویند: در صفت مطرد نیست.
صرد: بضم فاء وفتح عین، جمعه: صردان. **تاج إلخ:** لیعنی وزن فعل بفتحین و فعل بالضم؛ چه اصل تاج توج بود بشر طیله هر دو جوف باشدند، جمع هر دو تیجان و عیدان. **فیعل:** چوں: سریع و سرعان، ودر "شرح الأصول" تحت سامي نوشته.
صنو: بالكسر بمعنى همتا، جمعه: صنوان. **صوار:** بالكسر ماده گاو، جمعه: صیران. **ظلیم:** کر غیف شتر مرغ، جمعه: ظلمان. **جذآل:** چوں: کعیت بضم اول وفتح دوم، وبرکة بالضم وجذآل. **فعلی:** بالفتح والقصر. بروزن سکری.
بمعنى مفعول: بشر طیله آفت رسیده باشد چوں: قتیل و جریح، جمع آآل قتیل و جرحي، ودر "حمدید" گوید: بمعنى مفعول باشد روانبود؛ زیرا که آفت رسیده نیست. (شرح الأصول) **فیعل:** چوں: میوت، اصله: میوت، جمعه: موتی. **جذآل:** چوں:
 وجمع بفتح اول وکسر دوم، وسکری بالفتح، پس جمع بصورت واحد باشد، وناورست در فعل بالفتح، چوں: جلد.
حجل: ای وزن فعلی جز در جمع ایں و لفظ نیامده سیاعاً، وابن سراج بدال رفتہ که حجلی و ظربی اسم جمع حجل و ظربان
 است، ودر "صراح" گفتہ: جمع ظربان گاہے ظرabi می آید. **ظربان:** بفتح ظلائے معجمبر و کسر راء جانورے ست مثل گربہ و بدبو.
فعلاء: بدمضم فاء وفتح عین. **فیعل:** بمعنى فاعل چوں: کریم و کرماء.
کر صفت عاقلند: ای هر چهار وزن، همچینیں از "أصول" فهمیده میشود، ونیز شرط است که ناقص و مضاعف واجوف نبود، وجواداء
 در جواد و سرواء در سیری و نقواء در نقی و تقواء در تقی بحسب سامع آمده، ودر اخیر شذوذ دیگرے است اعنی قلب یا
 بواؤ. (شرح الأصول) **أسیر:** ای فیعل بمعنى مفعول وغیر مختص بفاعل.
خلیفة: برائے مذکور، وگاہے بر مؤنث نیز اطلاق کنند، وفارسی گفتہ: خلفاء جمع خلیف است، وبعض گویند: تاء در ای برائے
 مبالغہ است نہ جہت تانیث، وبعضی کے اعتبار تانیث کر دند جمع آآل خلاف گفتند. (شرح الأصول، جار بردي)

أَفْعَلَاء جمع فَعِيلُ كَه صفت عَاقلَ سَت، وَنَاقْصَ يَا مَضَاعِفَ، وَدَرْ صَدِيقَ وَبَيْنَ وَجْزَآَلَ نِيزَآَيْدَ.

مطرداً مطرداً
چوں غنی جمع أغنية
چوں شدید جمع اشداء دوست
سیاعاً

فَعَالَيْ جمع اسَّمِي بِرَفْعَلَاء وَفَعَلَيْ وَصْفَتَيْ بِرَفَعَلَيْ كَه مَذَكُورَ نَارَدَ، وَفَعَلَيْ نَهْ أَنْشَى أَفْعَلَ وَفَعْلَانَ

بالفتح والقصر
مطرداً

فَعَلَيْ، وَدَرْ وَجَعَ وَيَتِيمَ وَأَيْمَ وَطَاهِرَ وَعَذْرَاء وَمَهْرِيَ وَجْزَآَلَ نِيزَآَيْدَ. فَعَالَيْ دَرْ فَعِيلَ بِمَعْنَى

سماعاً
بے پدر جمعه بتامی جمعه طهاری
بالفتح چوں عطشی و عطشانَ

مَعْفَولَ وَفَعْلَانَ فَعَلَيْ. فَعَالَيْ جمع فَعَلَاء، وَجَمِيعَ فَعَلَيْ وَفَعَلَيْ اسَّمَّا، وَفَعَلَيْ فَعْلَانَ وَمَهْرِيَّ.

در صَدِيقِ: ای فَعِيلُ که نَاقْصَ وَمَضَاعِفَ نَبُودَ صفت باشد چوں: صَدِيقَ، یا اسَّمِ چوں: طَاهِرَ. **بین:** بِرَوزَن سَيِّد بِمَعْنَى ظَاهِرَ.

جزَآَلَ: چوں: خلب بالكسير، وصلف لفتح صاد وكسر لام، وبين بر وزن سيد. **نِيزَآَيْدَ:** چوں: نم بالفتح، جمعه: أَنْمَاء، وصديقه مَوْنَثَ، وثقام بالفتح. (شرح الأصول)

بر فَعَلَاء: بالفتح، چوں: صحراء، جمعه: صحاري، هر دو الف حذف کردنده الف تانيت آوردند، وگويند: اول جمع آآل صحاري کردنده بکسر راء و ياء مشدد که بدل از هر دو الف است، پس یک یاء حذف کرده فتحه بر راء گذاشتند و يائے دوم را بالف بدل کردنده. (شرح الأصول) **فَعَلَيْ:** [چوں: حرمنی گوپنده که نر خواهد]. بالفتح او الضم أو الكسر، چوں: فتوی و ذفری و سعدی. **نَأْنَشَى أَفْعَلَ:** ای فَعَلَيْ بالضم که مَوْنَثَ اسَّمَّ تفضیل باشد چوں: ختنی جمع خنانی.

فَعْلَانَ فَعَلَيْ: ای فَعَلَانَ بالفتح که مَوْنَثَ آآل فَعَلَيْ بود چوں: سکری، جمعه: سکاري. **أَيْمَ:** زَن بے شوہر، جمعه: أَيَامِی. **عَذْرَاء:** ایس بر منذهب ابن مالک ست، وور "أَصْوَل" در زمرة اطراو گفتة. (ركاز الأصول)

مَهْرِيَ: ای فَعَلَ بالفتح که آخر ش ياء نسبت باشد، گويند: جمل مهری منسوب بمهره بن حیدان، جمع آآل مهاري بحذف ياء مشدد و آوردون الف تانيت مقصورة. **جزَآَلَ:** چوں: قدم بفتحتين وإلية بالكسير، وأحمدق وفلو بالكسير وغير آآل.

فَعِيلَ بِمَعْنَى مَعْفَولَ: چوں: أَسِيرَ وَأَسَارِيَ، بِمَعْنَى فَاعِلَ هُمْ نَحْوُ: قَدِيمَ وَقَدَامِيَ.

فَعْلَانَ فَعَلَيْ: فَعَلَانَ بالفتح که مَوْنَثَ آآل فَعَلَيْ بود چوں: سکران و سکری، جمعه: سکاري.

فَعَالِيَ: لفتح فاء وكسير لام وسكون ياء. **فَعَلَاء:** بالفتح والمد، اسَّم باشد چوں: صحراء وصحاري، یا صفت، مثل: عذراء وعذاري، همزه راحذف کرده الف را بجهت کسرة ما قبل که در جمعت یاء بدل کردنده، یا اول بر صحاري بتشدید یاء جمع کرده یک رابرائے تحفیف الگنده. (شرح الأصول)

فَعَلَيْ: چوں: دعوى ودعاوي، وور "كافي" گفتة: بیاء مر دو دوست.

فَعَلَيْ: [بالكسير، نَحْوُ ذَفْرَى وَذَفَارِى]. اسَّم، وَبِمَجْنِينِ فَعَلَيْ بالضم، اسَّم باشد نَحْوُ سُعَدِيَ، یا صفت مثل: جبلی.

و سُرِّيٌّ و سُرِّيَّةٌ و سِعلاَةٌ و حبْطَىٰ و عَدَولٌ، و قَلْنسُوَةٌ و قَهْوَبَا، و دَرْ أَهَلٌ و لَيْلَةٌ و عَشْرِينَ. **فَعَالِيٌّ**
 جمع ثلاثی کہ ساکن العین بود و در آخرش یائے زائدہ مشدد و علباء و قوباء و حولاًیا، و در صحراء
 وعدراء و إنسان و ظربان. فعائل جمع فعيلة و نحو: عجُوزٌ و جمِع حَمَامَةٌ و رسَالَةٌ و ذُواَبَةٌ و سَفِينَةٌ
 جمعه أناسی جمعه ظرای مطرد ای فقول صفت مؤنث بالكسر جمعه رسائل
 و حَمَولَةٌ و شَمَالٌ و جَرَائِضٌ و قَرِيَثَاءٌ و حَبَارَىٰ و حَزَابِيَّةٌ اسما، و در أَقِيلٌ و ذُنُوبٌ و ضَرَّةٌ
 بالضم طائرے جمع حباری بالفتح باو شال
 و حَرَّةٌ و جَزَآنٌ نِيزَآید.

سُرِّيَّةٌ: بروزن فعلية ضم فاء و كسر لام و تشدید یاء، جمعه: سراري. **حَبَطَىٰ**: [بفتحتين و سكون نون كوتاه شکم]. دریں ہر چہار اگر زائد اول را حذف کنند جمع بروزن فعلی آید، واگر ثانی را الگند حبائط و قلاس و عداول و قهاب، وبعضی قهائب، وابن مالک گفتہ: درینما جز فعالی بکسر لام فعالی وفتح آں درست نیست. (شرح الأصول)
قلَنسُوَةٌ: بفتحتين و ضم سین کلاه. **قَهْوَبَا**: بفتح اول و ضم دوم پیکان سه شاخ. **دَرْ أَهَلٌ**: ای سماعا و وزن فعل و فعلة بالفتح وفتحین آمدہ، نحو: أهالی لیالی عشراری، ویتوان گفت: کہ لیالی جمع لیلاہ باشد. **فَعَالِيٌّ**: بفتح فاء و كسر لام و تشدید یاء.
كَهْسَنَ الْعَيْنَ: وگا ہے جمع متحرك العین هم آید چوں: عاریہ، اصلہ: عوریہ، جمعه: عواری.

يَائِيَّ زَائِدَه مَشَدَّدٌ: نہ برائے نسبت چوں: کرسی، جمعه: کراسی، وگا ہے در منسوب هم آید چوں: مهری و مهاری.

عَلَبَاءٌ: بالكسر عصب گردن، جمعه: علابی. **قَوَبَاءٌ**: بضم اول وفتح دوم مرخص است، جمعه: قوابی.

حَوَلَيَا: بروزن فعلايا بالفتح، جمع آں حوالی، الف اخیر الگند و دوم را برائے کسرة ما قبل بدیل از یاء کرده دریاء او غام کردن. **دَرْ صَحَرَاءٌ**: یعنی در وزن فعلااء بالفتح اسم باشد یا صفت، و ہمچنین در إنسان و ظربان سماعی است، و ایں مذهب ابن مالک است، ومصف در "أصول" بضم مطرد داخل کرده. **عَذَرَاءٌ**: بالفتح دوشیزہ، جمع آں عذاری. **جَمِع فَعِيلَةٌ**: بشرطیکہ بمعنى مفعول نباشد، اسم بود چوں: صحیفہ و صحائف، یا صفت نحو: کریمة و کرامہ. **حَمَامَةٌ**: بفتح کوثر، جمع آں حمامیم.

ذُواَبَةٌ: بالضم گیسو، جمعه: ذواب. **سَفِينَةٌ**: فعلية ایں راشتمل است. **جَرَائِضٌ**: بضم اول و کسر همزه مرد فربہ، جمع جرائض.

قَرِيَثَاءٌ: بروزن فعيلة بالفتح نوعے از خرما. **حَزَابِيَّةٌ**: بفتح حاء مهملہ وزاء مجھہ و کسر باء موحده و تخفیف یاء درشت کوتاه، جمعه: حزاب اگر زائد ثانی حذف کنند، واگر الف دور کنند جمع آں حزابی باشد. **أَقِيلٌ**: بروزن فعل شتر کوتاه، جمعه: افائل.

ذُنُوبٌ: دلو پر آب، ای وزن فعول بالفتح صفت مذکر. **ضَرَّةٌ**: بالفتح زنیکہ برزن دیگر آید و گوشت پستان، جمعه: ضرائر.

جزَآنٌ: چوں: فعلية بمعنى مفعول نحو: ذبیحة و ذبائح، و شمال بالكسر بمعنى چپ، و عقاب بالضم وغیر آں.

فواعل جمع فاعل که اسم است، یا صفت مؤنث، یا غیر عاقل، و فاعلاء و فاعلة، دور غیر آں نیز
چوں طوالق و طوالق

که اسم است: علم بود چوں: خالد و خوالد، یا غیر علم مثل: کاهل و کواهل. **غیر عاقل:** ای مذکور چوں: ناھق و نواهق.
فعاله: بد و کسر عین بشرطیکه اسم باشد چوں: قاصعاء سوراخ موش دشتی، جمعه: قواصع. **فاعلة:** اسم بود چوں: کاثبه، یا صفت نحو: ضاربة. **در غیر آآل:** یعنی سماع چنانکه در فاعل صفت نحو: فوارس در فارس، و پنجه‌نین طاحونه و دخان و جزآں.
أفعال: بفتح همزه و کسره عین. **أحدل:** یعنی آنچه بصورت أفعال باشد، هر حرکت که بر همزه و عین بود، لیکن اسم بودن شرط است علم یا غیر آآل، و در لفظ اصبع نه لغت آمده که بضرب سه حالت همزه در سه حرکت باء حاصل می‌شود، وأفعال تفضیل هم در ریس حکم داخل ست چوں: اکبر و اکابر، و بد انکه اصعب از أحدل معنیست. **در رهط:** زیرا که بصورت أفعال نیست، وبغضه گویند:
 رهط بمعنى رهط آمده، وبغضه گفته اند: مجع آآل است، بریس دو تقدیر اراهه ط جمع ارهط قیاسی است.

جمع إقليم: [جمعه: أقاليم، وهمچنین أقئوم وأقانیم]. ای بر سبیل اطراو جمع اسمیست که در اس سه حرف اصلی بود و اول آن همزه زايد و بعد عین لین زايد باشد. **أقوال:** جمع قول، جمعه: أقاویل. **تفاعل:** ای اسم چار حرفی که او لش تائے زايد بود.

تصب: بالفتح وضم ضاد معمجره درخته. **مثال تمثال:** مراد ازیں اسم پنج حرفی کہ او لش تائے زائد بود و رابع آں مده چوں: تر کیب و تراکیب. **مثال مسجد:** ای اسمیکہ سہ حرف اصلی دار و او لش میم زائد بود.

در مطفل: [بعض میم و کسر فاء زن صاحب طفل]. ای در لفظیکه بعض میم و کسر عین باشد بشرطیکه صفت مؤنث بود بحسب سالع پیشتر آید، وور مفعول بعض میم و فتح عین نیز آید نحو: مسند و مسانید، وور لفظیکه او لش میم زائد بود شاذ است چو: حسن و محاسن و مشبه و مشابه. **مثل میعاد:** ای لفظیکه که سه حرفاً اصلی دارد، فاء مصدر بعیم زائد و بعد عین مده زاده بود، چنانچه در "شرح الأصول" است. **در ملعون:** [ای در اسم مفعول بریں وزن]. اگر گوئی: قاعدة میعاد ایس را نیز شامل است، و همچنین قاعدة مثل: مسجد مر مطفل را، پیش چرا جد اکرد؟ گوییم: قیاس اسم فاعل و مفعول جمع صحیح است، و ایس جمع ساما عاً مده؛ لہذا جد انمود. **در موسر:** مر و ایس فاعل است، جمع آس میاسیر و منا کیر.

شاذ است. وفعال مثلاً: بلغن. وفعالين مثل: سلطان. وفعال جمع رباعي مجرد وملحق باه،^{فتح فاء وكسر لام} ودر خماسي بحذف خمس آيد. وفعاليل مثل: قرطاس وملحق باه. فعالله وأفاعلة وما نند آس جمع اسم منسوب يا عجمي. وگاه است که جمع بر لفظ واحد نيايد چوں: نساء، وجمع راجع کنند چوں: أکالب وجمائل وبيوتات.

پس جمع بواوونون برائے لفظ مجردازتاء که علم است احتراز شد از رحل

شاذ است: برائے نبودن مده بعد عین. **مثل بلغن:** بکسر باء وفتح لام بمعنى بلاعنة، ومراد ازاں اسم چار حرفی کہ آخرش نون زائد بود. **مثل سلطان:** ای مطرود را سمیکہ سه حرفاً صلی والف ونون زائد در آخر دارد. **فعال:** ^{فتح فاء وكسر لام اول} جمع رباعي: اسم باشد چوں: قمطر وقماطر، یا صفت مثل: سحل، یا علم چوں: دمشق. **ملحق باه:** بشرطیکہ ملحق بـ تکریر لام باشد چوں: قردد وقرداد، واگرلام مکرر شود نحو: حدول، بروزن فواعل یا فواعل یا فاعل آید.

حذف خمس آيد: نحو: حمامر در حامر، وگفتہ اند بحذف زائد یا شبہ زائد اگر قریب طرف باشد نحو: فرازق در فرزدق. **ملحق باه:** [ـ تکریر لام چوں: جلباب وجلایب]. بالکسر ای رباعی مزید کہ رانع مده باشد صفت یا اسم.

مانند آں: ای صیغہ منتسبی الجمع کہ تاء برآں زائد شود چوں: فواعله وفماعله. **جمع اسم:** بشرط مناسبت وبدون اینما بر وزنیک در آں جمع اقصی مطرود بود، وتردید برائے منع خلوست چوں: کشامرة وفرازنة ور کشمیر وفرزین. **نساء:** بالکسر جمع امرأة، ومناحدج جمع جلد بصیرتیم موش کور، ومناحدج جمع خلد بصیرت. **جمع راجع:** جمع کسر یا صحیح، بالف و تاء، بواوونون، وجمع رامفرو اعتبار کنند بمعنى جماعت، ودریں ہنگام اطلاق آں بر کمترازنه صحیح نباشد. جمع الجموع زدا کثرے و مبرد و مازنی در جمع قلت قیاس است و در جمع کثرت زرد بعضی، ودر "تسهیل" گفتہ: جمع تکمیر کنند مگر نحو: مفاعل و مفاعیل و ورطہ و عنبة، وزرد سیبویہ و معظم نحویان مقصور بر سماعیت است. (شرح الأصول) **أکالب:** جمع اکلب کہ جمع کلب است.

جهائل: جمع جمال بالکسر کہ جمع کثرت جمل است. **وبيوتات:** [از سجا بیان جمع صحیح است]. جمع بیوت، وآں جمع بیت است، ودر "شرح الأصول" گفتہ، مثل: کلابات و رجالات نهایت کثیر است. یعنی جمع الجموع بالف و تاء، بواوونون هم آید چوں: صبرون جمع صبر بفتحتین جمع صبور بالفتح. **مجردازتاء:** ای تائے تائیث ملفوظ کہ عوض از مخدوف نباشد، بقید تحرید از تاء نحو: طلحة و علامة خارج شد، ودر آنکہ الف تائیث است چوں: سلمی و صحراء اگر علم مذکر عاقل باشد جمعش بواوونون آید، وملفوظ احتراز است از نحو: سعاد علم مذکر عاقل که جمعش نیز بواوونون است، وبقید عدم تعویض احتراز لفظے شد کہ در آں تاء عوض مخدوف است؛ چاگر علم مذکر عاقلش کنند بواوونون جمع شود بعد حذف تاء. (شرح الأصول)

مر من ذکر عاقل را نحو: زیدون، یا صفت است، نه أفعال فعلاء، و نه فعلان فعلی، و نه صفت مشترک. و بیفتند در الف مقصوره و همزة تانیث واو شود، وأما سنون در سنته و قلون در قلة
بالتضم والكسر
بکسر سین
و ثبون در ثبة و أهلون در أهل و مانند آن بخلاف قیاس است. و جمع بالف و تاء برائے علم مؤنث
بالضم
کمان
ولفظی که در و تانیث است اسم بود یا صفت، نه فعلاء أفعال، و نه فعلی فعلان. و لفظی من ذکر که
صفت غیر عاقل بود، یا مر او را جمع مکسر نیامده باشد تائے تانیث در و بیگنی،.....

من ذکر: احتراز از هند علم مؤنث. **عقل:** احتراز است از زید علم غیر عاقل. **یا صفت:** من ذکر عاقل را چوں: ضارب، بخلاف
حائض و بازل. **نه افعال فعلاء:** چوں: أحمر حمراء، پس أحمر ون گویند. **نه فعلان فعلی:** چوں: سکران و سکری،
پس سکرانون گویند. **نه صفت مشترک:** چوں: صبور و قتيل، پس صبورون و قتيلون گویند.

الف مقصوره: برائے اجتماع ساکنین، وما قبلش مقتوح ماند. برائے دلالت برال چوں: مصطفی و مصطفون.
واو شود: چوں: حمراؤون در حمراء علم من ذکر. **سنة:** أصله: سنوة یا سنبة بمعنى سال. **قلة:** بالضم، أصله: قلوة غوکه
چوب. **ثبة:** بالضم، أصله: ثبۃ یا ثبۃ بمعنى گروه. **مانند آن:** چوں: فيون و رفیة، و غصون و رغصة.

خلاف قیاس است: برائے نبودن شرط جمع اسم و صفت که من ذکر شد. **برائے علم مؤنث:** ای مطرد است، برادرست که علامت
تائے ظاهر یا مقدر بود چوں: سلمة و هند، یا الف ممدوه و مقصوره، نحو: أسماء و لیلی. **ورو تانیث است:** الف مقصوره یا ممدوه،
خواه تائے لفظی یا مقدره. **اسم بود:** چوں: بشری و صحراء و ظلمة و ارض. **یا صفت:** چوں: حلی و نفساء و ضاربة.
نه فعلاء أفعال: چوں: حمراء أحمر و سکری سکران، پس حمراءات و سکریات گویند؛ زیرا که جمع بالف و تاء فرع جمع بو او
و نون است، و من ذکر اینها بو او و نون جمع گردیده شد چنانکه دانستی، وابن کیسان جائز داشته، و اگر در مثل: سکری و حمراء اسمیت
غالب شود جمعش بالف و تاء، باتفاق درست است، در حدیث آمده: ليس في إلخضراوات صدقه.

لفظی من ذکر ایخ: [از بجا بیان تصرفات ایس جمع است]. برادرست که من ذکر حقیقی باشد یا نه چوں: صافن و صافنات و سجل
وسجلات، و اگرچه آن صفت هم مصغر باشد؛ زیرا که از تصریح هم معنی و صفتی حاصل می شود، و ایس جمع بالف و تاء، برائے فرق میان
عاقل و غیر عاقل آید. (شرح الأصول) **یا مر او را ایخ:** ای لفظ من ذکر که جمع تکسیر ش نیامده باشد و نام غیر عاقل بود چوں:
سرادق جمع آن سرادقات، پس جوالق را بالف و تاء جمع نکنند؛ زیرا که تکسیر ش جوالیق آمده، و بوانات در جمع بوان بالكسر با
آنکه بون بالضم در تکسیر ش آمده نادرست، وزیدات در زید گویند؛ زیرا که اسم غیر عاقل نیست. (شرح الأصول)

تائے تانیث ایخ: تاء و علامت تانیث جمع نشود چوں، مسلمة و مسلمات.

و حکم الف و همزه از مشنی بدانی، و عین تقره نه اجوف فتحه یابد، و هذیل در اجوف نیز فتحه خوانند، و عین کسرة فتحه و کسره، و تمیم سکون نیز خوانند، و ناقص داوی و اجوش سکون و فتحه، و عین حجرة
فتحه و ضمه، و تمیم سکون نیز خوانند، و ناقص یاً و اجوش سکون و فتحه، اما صفت و مضاعف هر سه بر
برائے خفت و فرق چوں کلیة لینی فعلة مثلثة الفاء سکون سنت فقط. و فعل کفعلة. و در معنی جمع بود آنچه می آید بلحوق تاء باختر مفردش چوں:
کماء، و بحذف تاء یا یاء از آخر نحو: تقر و معد و روم،
و این طور بسیار است

از مشنی بدانی: که جائے ثابت ماند، و جائے واو شود، و جائے یاء چنانکه گذشت. **نه اجوف:** چوں: جوزة و بیضة که عین آں در جع ساکن ماند، چه در صورت تحریک بالف بدل شود وزیادت تغیر لام آید و باز هم ساکن ماند. **فتحه یابد:** چوں: تمرات برائے فرق میان جمع اسم و صفت، و فتحه از میان حرکات خفیف است؛ لہذا اختیارش کردند.

فتحه خوانند: برائے فرق میان اسم و صفت، گویند: بخوات و بیضات بفتح عین، و از ثقل حرکت به سبب عروض آں در جع باک ندارند. **فتحه و کسره:** ای فتحه یابد برائے تخفیف، و کسره بمتابعت فاء، پس گفته شود: کسرات بفتح و کسر میں.

سکون نیز خوانند: بر عایت اصل، و رضی سکون را بلغت تمیم نسبت نکرده. **اجوش:** [ضمیر شین راجع بفعلة بالكسر است]. واوی باشد چوں: دینه، یا یائی نحو: بیعة، و بھر کیف ییاء نوشته خواهد شد برائے کسره ما قبل.

سکون و فتح: بوجه که گذشت، و کسره نهند برائے ثقل آں قبل و او بالائے یاء، و اند لسی فتحه هم جائز نداشت، و فراء در تمام ایں باب کسره منع کرده. **سکون نیز خوانند:** بر عایت اصل و خفت آں. **اجوش:** [ضمیر برائے فعلة بالضم چوں: دوله].

سکون و فتح: و ضمه باتباع نهند؛ برائے ثقل آں بر واو و مر ما قبل آں. **صفت:** چوں: صعبة بالفتح، و عجلة بالكسر، و جلوة بالضم. **مضاعف:** نحو: مدة بالفتح، وعدة بالكسر، و مدة بالضم.

بر سکون ست: در صفت گوئی: صعبات و علجمات و حلوات بسکون عین؛ برائے فرق میان اسم و صفت، و عکس نکردن؛ زیرا که صفت مثل فعل ثقلیست و تخفیف باں مناسب، و در مضاعف گوئی: مدادات عدادات؛ چه اگر عین را حرکت و هند فک ادغام شود باز ساکن کرده ادغام نمودن لازم گردد. (منه) **کفعلة:** به تثییث فاء، مثل فعلة ست در همه امور مذکور، پس برآں قیاس کن.

و در معنی جمع: از سجا در اسم جنس و جمع شروع کرده. **کماء:** اسم جنس گیا ہے، واحد آں کماء بالفتح، و ایں طور که در جنس تاء باشدنہ در واحد کمتر است. **تقر:** بالفتح جنس خرما، و یک راترہ گویند، و معد بفتح اول و کسره دوم جنس، واحد ش معدہ.

روم: جنس واحد رارومی گویند.

ومثل: رَكْبُ وَخَدَمُ وَظَرْبُ وَعَبْدُ وَرَجْلَةُ وَرُفْقَةُ وَجَامِلُ وَعَبِيدُ وَتَوْأَمُ وَقَصْبَاءُ
 بالضم اسْمَ جِنْ رَفِيقٍ اسْمَ جِنْ عَبْدٍ بفتحين اسْمَ جِنْ خَادِمٍ
 وَمَشْيُوخَاءُ وَصَحَابَةُ وَجَزَّاً.
 بالفتح اسْمَ جِنْ صَاحِبٍ وَتَصْغِيرٌ:

ای تغییر لفظ؛ تادلالت کند بر حقارت یا قلت مدلولش، و برائے تعظیم و ترحم نیز بود. و تغییر در کیت خو در یہماں مغرب بر پنج وزن می آید،

مثل رکب: [بالفتح اسم جمع راکب]. اینها بهم اسماء جمعت، چنانکه سه قسم مذکوره بالا اسماء جنس بود، و مصنف از هر وزنه در سیجا یک مثال آورد، لیکن حصر در آن نیست؛ چه فعل بالفتح مثلا چنانکه در فاعل آمده همچنین در فعل بفتحتین چپو: ولد، و ورفعله بتحریک، نحو: فاح، و در نائحة و خوان بفتح خاء و تشدید واو و حمز آس، و همیں نمط اوزان دیگر نیز.

ظرف: بفتح اول وكسر ثانی اسم جمع ظربان. **عَبِيد:** بفتح اول و ضم دوم اسم جمع عبد. **رَجْلَة:** بالفتح اسم جمع رجل ياراحل.
جامِل: بروزن فاعل اسم جمع جمل بفتحتين. **توَّأم:** بالضم بروزن فعال اسم جمع توأم بروزن فوعل بمعنى طفله كه باديك متولد
شود. قصباء: بروزن فعلاء بالفتح اسم جمع قصبة بفتحتين. **مشيُّوخَاء:** بروزن مفعولاء بالمد اسم جمع شيخ.

جز آن: چوں: ولد بالكسر ای ولد بفتحتين وفعال بالفتح چوں: شبال وشبل، وفعلان بالفتح نحو: قنوة قنوان. وبدائلکه فرق میان اسم جمع و جنس آنکہ اسم جنس وضعابر قلیل و کثیر گفته شود، واژ واحد بتاء خواه یاخذفا و ایشایتا ممتاز گردد، وبعض اسمائے جنس که اطلاق جزبر کثیر نیست ایس تصرف دراں از استعمال راه یافته، چوں: کلم، واسم جمع لاجرم برائے کثیر گفته شود وضعاء، و میانه آں واحد بتاء و ماء فارق گردد.

و جمع از هر دو بصیغهای ممتاز است که اسم جمع و جنس غالباً بر ای اوزان نیاید، و نیز ضمیر مفرد بایس هر دو راجع میگردد، بخلاف جمع. و اسم جمع نزد اتفاق آنست اگر واحد از ترکیبیش بود نحو: رکب و راک، و پیشین اسم جنس نزد فراء باشر طمذگر نحو: تمر و تمرّة.

ای تغیر: زیادت یا نگفتن؛ زیرا که تغیر گاهی بالف آید نحو: دوا به ور دابه. **لطف:** اسم نگفت؛ زیرا که گاهی تغیر فعل کنند اگر چه شاذ است نحو: ما أحیسنه. **تا دلالت کند:** برابر است که محل تحقیر مجهول باشد چنانکه در اسم نحو: رجیل، معلوم نمی شود که چه چیز از رجل محققر شد، معلوم بود چنانکه در صفت نحو: عویلم؛ چه ظاهر است که متعلق به تحقیر علم است.

حقارت: ای کمی در کیفیت چوں: عویلم. **برائے تعظیم:** چوں: دویهہ ای داهیہ عظیمة، و گویند: آں فی نفس عظیم ست لیکن مردم آنرا حقیر یئند. **ترجم:** خو: یا بینی، و آنہم از تصریغ کیفیست. **مغرب:** احتراز است از مبنی که حکش خواهد آمد.

ای وزن صوری نه صرفی: سه حرفی بر فعلیل چوں: رجیل و طلیحة و حبیلی و رجیلان
 و زیدون و هنیدات و بُصیری و بعیلک و خمیسه عشر و عبید الله، و ثلاثی مزید، و رباعی
 و خماسی اگر حرف رانع آنها مده نبود بر فعلیل آید چوں: مضیرب و جعیفر و سفیرج، واگر بود
 فعلیل چوں: مضیرب و قریطیس و خدیریس، در حضر رباعی

وزن صوری: آن عبارت است از تقابل سکنات و حرکات بخصوصا، چنانکه ضمۀ بضر فتح بفتح کسره بحسره مقابله باشد، و تقابل اصلی وزائد شرط نیست. **نه صرفی:** که عبارتست از تقابل سکنات و حرکات بخصوصاً اصلی با اصلی وزائد بازآمد.

رجیل: در همه کلمات سوانح رجیل تائی تانیث و علامت شنیه و جمع وغیره کلمه علیحده است حقیقت، پس تصویر جزء اول کند؛ لذا می‌بینی که معنی و کسانه برای وزن مصغر نشود؛ چه الفش کلمه دیگر نیست، بخلاف حملی و صحراء، وجاینکه عین شناختی یا باشد کسر فاء در تصویر روابود، نحو: شیخ، وفراء بدل یا بواؤ حکایت کرده نحو: شویخ. (شيخ الأصول) طلیحة: در طلحه ای در آنکه تائی تانیث بود. **حیلی:** ای در آنکه الف مقصوره برای تانیث بود. **زیدون:** ای در مجموع بواؤ ونون. **هنیدات:** در هنیدات جمع بالف و تاء **بعیلیک:** در بعلیک مرکب منع صرف. **خیسه عشر:** در خمسه عشر مرکب مزبجی. **عیید الله:** در عبد الله مرکب اضافی.

رباعی و خماسی: هر دو محمد باشد یا مزید نخو: قفیخر و عضیر ف در قفخر و عضر فوط. **مده نبود:** قبل تغییر یا بعد آن.
مضیر ب: در مضرب اسم مفعول از اضراب. **سفیر ج:** تغییر سفر جل. بدائنه تغییر خماسی الاصل ضعیف است؛ زیرا که حرف اصلی اند اخترن می‌افتد، و اگر کنند بهتر آنکه حرف خامس اند از اند؛ چه آخر محل تغییر است و گویند: حر ف که از زوالد یا شبه آن باشد چنانکه در حجمرش میم زالد را الداخته جحیرش گویند، و در فرد حق دال شبه زالد افگنده فریزق خوانند، بعضی عوض حرف محدود مده افزایید نخو: سفیر پج. (شرح الأصول، جاربردی)

اگر یو: ای اگر رابع مده بود تغییرش فعیلیل آید، برابرست که مده رابع قبل تغییر باشد نحو: قرطاس، یا بعد آآل بایں طور که مده او لاخمس باشد پس ازما قبل آآل حرف اندازند و مده رابع شود چوں: خندریس، یا بایں طور که حرف علت ساکن چهارم در کلمه افتاد، پس هنگام تغییر برائے کسره ما قبل مده خواهد شد چوں: سنور تغییر سینیز.

مضير يب: در مضراب مثال شلاشی مزید. **قریطیس:** در قرطاس مثال رباعی مزید.

خدیب پس: ورخندریس مثال خماسی مزید، بحذف نون تصویر کردند.

ونحو: سکران واجهال فعیلال. و خماسی بروایت اخفتش فعیلال، چوں: سفیر جل بکسر حیم. پس بدانکه از دوزائد ثلاثی جز مده رامع یکه را که عمدہ نبود بیگنند و مده را یا گردازند چوں: هر کدام باشد
مطیلق در منطلق و قلینسية و قلیسیة در قلنوسة، و سلیطین در سلطان، و رواست مطیلیق
بتوعیض یاء از مخدوف، واز سه زائده غیر عمدہ را حذف کنند مگر مده مذکور یاء گردد چوں:
دو شلثی ای همه را که مثل وزن است
مقيعس در مقعنسيس و حریحیم در
.....

سکران: [ای آنکه الف و نون زائد دارد، اسم باشد چوں: عثمان، یا صفت]. یعنی اگر چه اینجا هم رامع مده است، لیکن تصغیرش بر فعیلال آید؛ زیرا که مثل الف تانیث باقی داشتن اتفé که بanon یکت بار زیاده شده است ضرور، و همچنین ابقائے الف جمع.
اجهال: یعنی جمع بروزن افعال. **اخفش**: که ساعت خود از عرب بیان گرده است.

بکسر حیم: وراء، و نزد سیبوبیه بفتح حیم، و خلیل گفته: اگر تصغیر خماسی بدون حذف چیزی میکردم ما قبل آخر راساکن میکردم، نحو: سفیر جل بقياس آنکه نحو: دنیبر در کلام عرب ثابت است وما قبل آخر ساکن. (رضی) **جز مده**: یعنی مده را بیگنند برای عدم اختلال وزن تصغیر. یکه را: و هر دو را حذف کنند؛ چه حذف در صورتے کنند که بنائے تصغیر ممکن نشود، و اینجا بعد حذف یکه بنائے آن ممکن است، و حروف دوم مثل وزن نیست، پس اندانختنش نمی باشد.

عمده نبود: و اگر عمدہ بود آنرا باقی دارند و دوم را بیگنند. **منطلق**: پس در منطلق میم و نون هر دوزائد است، لیکن میم عمدہ است برای بودن آس در صدر، و علامت اسم فاعل؛ بهذا نون را ندازند میم را. **قلینسه**: بروزن فعیلة بحذف واو و ابقائے نون.

قلیسیة: بحذف نون و ابقائے واو که بجهت افتادن بعد کسره یا شد. **قلنسوة**: نون و او و برآں زائد است و پیچ عمدہ نیست. **سلیطین**: که مده آس بیا بدل شد. **حذف کنند**: اگر مثل وزن تصغیر باشد، پس اگر زوائد ثلاثه که عمدہ و مده نیست اختلال در وزن نشود همه را باقی دارند، چوں: أفعوان بر وزن أفعلان که زوائد آس مثل وزن نیست، و همزه بجهت صدارت فی الجملة عمدگی دارد، بالجملة پیچ حذف نشود تصغیرش افیعیان آید.

مقيعس: نون و یک سین را حذف نمودند و میم عمدہ را باقی داشتند، و مبرد در تصغیرش فعیسس گوید. بحذف میم و ابقائے سین؛ زیرا که تکریر حرف اصلی است و بمزدرا اصلی، و برای آنکه مقعنسيس مطلق بکسر حیم است و تصغیرش حریحیم آید، برآں قیاس فعیسس باشد.
مقعنسيس: میم و نون و یکه از دو سین در آن زائد است و میم اقوی.

حریحیم: بحذف همزه و نون و ابقائے مده که یا شد.

احر بخام، و در ربع اعجمی جز مده مذکوره زیادت نماند، و مده یاء شود، چوں: بعیشیر در مبعشر، مگر در
نحو: سکران و اجمال و حمراء و قرفصاء که سکیران و اجیمال و حمیراء و قریفصاء گویند.

الف تانیث مقصوره غیر رابع بیفتند چوں: حجیجب و حُویلی در حجاجی و حولاًیا. و در
حَبْنَطِيٌّ حُبْنَطِيٌّ و حبیط آید. و در أَعْلَىٰ أَعْيَلِيٰٰ و أَعْيَلِيٰ. و همزه و صل نماند، چوں: مریئة، ..

زیادت نماند: اگرچه بعض عده هم بود؛ چه بدون حذف بنائے تغییر ممکن نه شود. **مبعشر:** بداتکه حریجیم در احر بخام اینجا باید، و موقع آس سابقاً از قلم ناخست، آنجا قعیسیس و حمیریر در اقعنساس و احمرار باید کما لا یخفی، کذا فی "الشرح"؛ زیرا که احر بخام ربعی است و اقعنساس و احمرار شلاشی مزید.

در نحو سکران: [ای جایگاه الف و نون مزید باشد.] که اینجا و لذرا حذف نکنند؛ زیرا که بنائے تغییر بدون حذف ممکن است، و مده اینها یاء نشود؛ چه محافظت الف و نون زائد والف جمع والف تانیث ضرور است، بالجملة: اگر زیادت مثل وزن نباشد حذف نشود، و اگر باشد ساقط گردد، چوں: عیکب در عنکبوت و جحیفل در جحیفل. (منه) **حمراء إلخ:** که الف تانیث دارد، ایس هرسه رامده رابع است. **قرفصاء:** بضم قاف و فاء و بصاد مملحة نوعی از نشستن، آس ربعی مزید است. **بیفتند:** از آنکه الف تانیث و بجهت بودن یک حرف از اجزاء ما قبل شمرده شده بود، چوں خامس یازیاده افتاد از طول بنا ثقل لازم آمد؛ لہذا اختند، بخلاف محدوده که دو حرف است؛ لہذا جزو ما قبل نشمردن و مثل کلمه بک در بعلیک قراردادند.

حویلی: بروزن فعیلی، الف اخیر از حولا یا انداختند حولا ی شد، پس الف اول بجهت کسره ما قبل در تغییر یاء گردد و در یاء ادغام یافت، و حویلی منصرف حاصل آمد؛ زیرا که عدم صرف برائے الف بود و آس نماند.

حججاجی: بفتح و جیم که میان آس حائی مهمله است نام مردے. **حولا یا:** نام موضوع غیر منصرف بجهت الف تانیث.

در حبیطی: [از بین این الف غیر تانیث است خامس بود یاراب]. کوتاه بزرگ شکم، نون والف در آن زائد است و یعنی یک عده نیست، و الفش برائے الحق بسفر جلت. **حبیط:** بون بروزن فعیلی اگر الف انداخته شود. **حبیط:** اگر نون را لفکند، و در این حال الف آس که رابع است برائے کسره ما قبل در تغییر یاء شده، یا بقاعدۀ قاض افتاد. (نظمی) **ورأعلى:** هرگاه الف "أعلى" جهت کسره ما قبل یاء شد در آن دو مذهب، یکی: اثبات یائے ساکن در رفع و جر، دوم: اسقاط آس و ابدال تنوین از آن، و در حال نصب بهردو مذهب یاء مفتوح ثابت ماند چوں: حوار، و ایس اسم غیر منصرف است. (منه)

مریئة: بروزن فعیلۀ تغییر امرأة؛ چه اگر همزه لازم آید که با وصف تحرک مابعد باقی باشد و در حروف اصلی محسوب شود.

وگاه در **ثلاثی** هرچه زائد است **بیگنند** چوں: صریف در **مصطفیّ** و مصروف، وایس را **تغییر ترخیم**
 نامند. باز آید **محذوف** در **ثانی** چوں: **منیذ و عیذ و بنی و بینة** در **مذ و عدہ** وابن و بنت،
 و تائے مقدره در **موئش** که **ثلاثی** بود یا بماند، نحو: هنیده و عنیقة، ومبدل منه بزواں علت ابدال
ای بسب آآل
 چنانکه در جمع **تکسیر** نحو: **موازین و مویزین و اعیاد و عیید** در عید گویند؛ تا ملتبس نشود
در جمع تکسیر در تغییر

.....

باعواد و عوید و رعود **الف ثانیه**

جمع تکسیر تغییر بالضم

در ثلاثی: دور رباعی هم نحو: زعفران در زعفران. **بیگنند**: محمده باشد یا غیر آآل، مثل وزن شود یانه، و اینجا مده عوض محذوف نیارند. **صرف**: اسم فاعل و مفعول از تصریف. **وایس را تغییر**: وایں قسم نزد فراء و ثعلب باعلام خصوصیت، و گاهی هر حرف اصلی اندازند، چوں **بریه** در **ابراهیم**، و **سمیع** در **اسماعیل** که اسمائے عوام الناس باشند.

باز آید محذوف: فاء بود یا عین یا لام، لیکن اصلی نه زائد؛ زیرا که اعاده آآل برائے آنست که اسم براقل بنائے معرب گردد و نون تغییر ممکن شود، و اعاده یک حرف اصلی کافی است. **منید**: بردنون محذوف که عین کلمه است، و وعید بردواو که فاء است، و بین و بنیه بردواو که لام است، اصله‌ها: بنو و بنو، چوں یائے تغییر باوا و جمع شد قاعدة سید کردند. **وتائے مقدره**: یعنی باز آید اگر چه زائد است؛ زیرا که تائے تانیث ور بنائے کلمه نیست، بلکه مثل جزو دوم مرکب منضم شده است. **ثلاثی بود**: یعنی قبل تغییر سه حرفی بود یا هنگام آآل بر سه حرف ماند. **هنیده**: در هند که **ثلاثی** است قبل تغییر. **عنیقة**: در عناق بزغاله ماده، و آآل اگرچه چار حرفی است لیکن هنگام تغییر ترخیم الفش افتاد و سه حرف ماند. **مبدل منه**: ای باز آید حرف مبدل منه. **در جمع تکسیر**: هم باز می‌آید نحو: موازین. **مویزین**: در تغییر میزان، اصله: موزان، و او بعد کسره افتاد یا شد، وایس علت در تغییر نمانده؛ لهذا او باز آمد، و اگر علت ابدال در تغییر موجود باشد مبدل منه باز نیاید، چنانکه در ترااث، اصله: وراث، و او مضموم در صدر بتاء بدل شود، ایں علت در تغییر هم است، پس تریث گویند، و همچنین در قائم قویم بهزره، اصله: قاوم، و علت قلب و قوع آآل در عین کلمه و تعلیل در فعلت و آآل هنوز باقی، و جرمی قویم بترک همزه گوید؛ چه علت ابدال و او قاوم نزدش و قوع آآل بعد الف فاعل است و در تغییر نماند، و رضی گفته: سیبوبیه نیز همیں گوید و خویان بر ای اتفاق دارند. **واعیاد و عیید**: جواب سوال مقدر.

در عید گویند: که در اصل عود بود، و او مبدل منه را باز نیارند. **الف ثانیه**: زائد باشد چوں: ضارب و ضویرب، یا مجھوں الأصل نحو: صایبة نام درخت، و حال الفش معلوم نیست تغییر آآل صویبه، والف که بدل از یائے اصلی بود، چوں: ناب و او نشود تغییر شنحیب آید، کما فی "الرضی"؛ و اگر مصنف گفته: مده ثانی و او و ثالث یا، گرداگر نبود اخصر بود، فافهم.

واؤ شود کیاء ضیراب، وثالث یاء گردد کالواو نحو: حمیر و دلی و اسید، وقل اسیود، چوں جمع شوند ویا در آخر کلمه بعد یائے تصغیر آخر بیفتد منسیا مانند عطی و معیة در عطاء و معاویة واحی در احوالی، ونزو عیسی منصرف شود. تغیر وزن، ونزو أبو عمر واحی واحی بود، ونزو بعضه احیو واحیوی، وبعضه احیوی واحیوی، ودر جمع کثیر تصغیر نشود مردیاه مه

واؤ شود: زیرا که الف حرکت را بر تابد واؤ مناسب ضمه است. **کیاء ضیراب:** که آنهم واؤ شود؛ چه یاء بعد ضمه مناسب نیست. **یاء گردد:** ویاء در یائے تصغیر مد غم گردد، وایس وتنیست که محل وزن نبود، ویلا بیفتد نحو: مقال تصغیره مقیل. **کالواو:** که آنهم یاء گردد آخر بود یا در وسط ساکن زائد یا شد نحو: عجوز، تصغیره عجیز أصله: عجیوز، یا اصلی نحو: معینه در معونه، أصله: معینه، یا متحرک زائد بود نحو: جدیل در جدول، أصله: جدیول، یا اصلی نحو: اسید ور اسود، أصله: اسیود. (شرح الأصول) **حییر:** بر وزن فعیل در تصغیر حمار. **دلی:** بر وزن فعیل در دلو. **قل اسیود:** بتحقیح بنظر تحقیح کسر نحو: اسود، وکسر نحو: اسود. **عطاء:** أصله: إعطاؤ، واؤ از تطرف بعد الف همزه شد ودر تصغیر الف ثالث یاء گردد یا داغام یافت، واؤ مبدل منه باز آمده از طرف، وکسر ما قبل یاء شد، وبرائے استقبال از اجتماع سه یاء بیفتاد. **معاویة:** الفش ہنگام تصغیر برائے امکان وزن انداخته معیویة گفتند، پس قاعده سید کرده یائے اخیر را افگندند.

احی: أصله: احیوی، قاعده سید کرده یائے اخیر انداختند. **نزو عیسی:** وسیبویه وغیره غیر منصرف گویند؛ زیرا که منع صرف ایں قسم وزن فعل از زیادت همزه بر صدرست اگرچه وزن متغیر گردد، چوں: افضل، ودر حیر وشر آن زیادت نماند قیاس برائے نیاید. (نوادر الوصول، جاربردی) **تغیر وزن:** فعل از حذف چوں: حیر وشر که بالاتفاق منصرف است.

احی: بکسره و تنوین در رفع وجر؛ چه ضمه و کسره بر یاد دشوار بود ساکن کردند و یا با جماعت ساکنین از تنوین افتاد. **احی:** لفتح یاء که ثقل نیست، باجملة یاء نزو او نسیا منسیا حذف نشود. **احیو:** یعنی در رفع وجر واؤ بعد یائے تصغیر باقی دارد، چوں: اسیود، واؤ اخیر بعد قلب آن بیا، مقدر کند برائے **ثقل** ضمه و کسره بر یاء و در نصب یائے مفتوح باقی ماند. (منه)

احیوی: بابقائے یائے ساکن و تقدیر رفع وجر؛ زیرا که **ثقل** در تقدیر نیست.

دور جمع کثیر: زیرا که تصغیر بر قلت افراد دلالت میکند و جمع کثیر بر کشت آن، پس میان هر دو منافات است، با جمع قلت منافی تصغیر نیست، بلکه مناسب آنست؛ الہذا تصغیرش کنند، لیکن اگر مکسر است روا باشد که رد بو احمد ش نمایند و تصغیر نموده جمع سالم سازند نحو: ارغفة ورغیفات، دور جمع صحیح بواحد برند؛ زیرا که حاصله نیست، و جمع کثیر اگر علم باشد تصغیرش جائز بود، ونزو کوفیان اگر بر وزن یچ مفردے باشد رواست نحو: رغیفان در رغفان بعض که بر وزن عثمان است. (شرح الأصول)

و بجا لیش مفرد آنرا که مستعمل است یا متروک تصریف کنند، پس جمع صحیح چوں: غلیمون و دویرات قیاسی یا غیر قیاسی و عبیدیدون در غلمان دور و عبادید، یا جمع قلت مفردش را نحو: غلیمة. اشارات و موصولات می آید بزیادتی یاء قبل آخر والف در آخر، چوں: ذیا و تیا، و ذیان و تیان، و اولیاء و اولیاً والذیا و التیا، واللذیان و اللتیان، والذیون و التیات در الذین واللاتی، در اولاً بالمد در اولی بالقصر والذی والاتی

پس جمع صحیح: کنند بواوونون، یا بالف و تاء. **غلمان:** آنرا ب glam کرد یا واحد قیاسی و مستعملت رده تصریف ش نمودند، پس بواوونون جمع ساختند. **دور:** بالضم آنرا با واحد مستعمل قیاسی که واوست رد کرده، بعد تصریف بالف و تاء جمع نمودند.

عبدادید: بر وزن فعالیل گروهی از مردم دونده، آن را مفرد نیست که مستعمل باشد لا جرم مفردش مفروض کنند، آن عبدودست مثلا، پس آنرا بعیدید تصریف کرده بواوونون جمع نمایند، مثل: محسن که محسن واحد قیاسی آن مهمل، و حسن مفرد غیر قیاسی مستعمل است بغیر قیاسی رونمایند و حسینات گویند، خلافاً للبعض. (شرح الأصول)

جمع قلت: تصریف کنند ای جمع کثیر را قلیل نمودند. **غليمة:** در غلمان بعد کردنش جمع قلیل که غلمه است. **غیر:** و "غیر" اگرچه اسم ست مصغر شود، برای مشاهدت حرف استثناء، دور "الأصول" گفته: زیرا که مغایرت تفاوت نه پذیرد، و رضی گوید: زیرا که غیر ممکن قاصرست؛ چه شنی و مجموع نی شود اگرچه مغایرت اپنوما ثابت متفاوت است، و سوا وسوی هم برآں محمول است.

اسم عامل: عمل فعل؛ زیرا که هنگام عمل بشبه فعل غالب است، و فعل مصغر نشود. **جازر نبود:** همچنین اسمائے شهر چوں: شعبان و رمضان، و أيام أسبوع چوں: ثلاثة وأرباع نزو سیبویه، خلافاً للبعض، و اسمائے الله تعالی و انبیاء عليهم السلام، وابن قتبیه دانست که مهیمن تصریف مؤمن است، ابوالعباس اور انوشت که ازین قول بپرسیز.

در فعل: واسم فعل، وما أميلحه وما أحیسنه در تعجب شاذ است. **موصلات:** برای مشاهدت باسماء ممکن در تثنیه و جمع و فاعلیت و مفعولیت و جزآں. **بزیادتی یاء:** [برای عدم صلاحیت هر یکی موصوفیت را.] والف اصلی آن یاء منقلب گردیده در یاء تصریف مد غم شود، و حرف اول مفتوح گردد، و هرگاه تصریف خلاف قیاس بود وزن هم مخالف شد.

ذیان: نون که مشابه تثنیه است گویا کلمه دیگرست؛ بهذا الف قبل آن آمد، و همچنین همزة اولیاء و نون الذیون. **در الذین:** هرگاه یاء تصریف در یاء آن مد غم شد والف بعد آن افزود مشابه تثنیه گردید؛ بهذا الف را او کردن در رفع، و یاء در نصب و جر. **واللاتی:** ایس را باحد روکنند یعنی الی و تصریف آنرا که الشیاست بالف و تاء جمع کنند، سیبویه به تصریف واحدش از جمع بے نیاز شدند، و اخوش تصریف لفظ اللاتی واللاتی رواداشته. (منه)

وأنيسيان وعشيشية وأغيلمة وأصيبية شاذ.

ونسبت:

ای الحاق یائے مشد و باحر کلمہ؛ تا دلالت کند بر وابستگی چیزے بدلول آں نخو: عربی و یائے مشد برائے مبالغہ نخو: أحمری وبرائے مصدریت بزيادتی تاء نیز آید، وب فعل و حرف لاحق نشود مگر آنکہ علم شوند، پس بیفتند در تائے تانیث چوں: رجل کوفی وامرأة كوفية، ووزيادي تثنیة
.....

أغيلمة: در غلامة وقياس غلية بود. **أصيبية:** در صبية وقياس صبية بود. **شاذ:** زیراکه موافق قیاس نیست، در ضم گفته: کے که إنسان راز نسیان مشتق داومند اینسیان نزد او قیاس است، در "جار بردي" است: که قیاس عشیشیة عشیة چوں معیة بود، لیکن برائے لزوم التباس به تغییر عشیة یائے اول را بشین بدل کردند، زیراکه زیادت حر ف از لبس عین آسانست، وأغيلمة گویا تغییر أغيلمة جمع قلت غلام است، وأصيبية تغییر أصيبيه جمع قلت صی، وفعال بالضم وفعيل برأ فعلة جمع میشود. (منه) یائے مشد: نه ساکن؛ بتایائے متکلم التباس نزود. **باحر کلمہ:** زیراکه چوں اعراب عارض است و محلش آخر.

تا دلالت کند: غرض از نسبت آنست که منسوب را از آآل منسوب الیه گردانی، یا از اهل آں شهر یا صناعت، وفاده آں صفت است. (جار بردي) **بدلول آں:** معنی باشد چوں: عربی، یا لفظ چوں: گفته برائے شخصیکه گوید: کنت کذا و کذا اینجا نسبت بلفظ "کنت" مراد است. (شرح الأصول) **برائے مبالغہ:** در صفت وبرائے وحدت در اسم جنس چوں: روم و جبسی.

لاحق نشود: بجهت عدم صلاحیت اتصاف معنی آنها. (ركاز الصول) **مگر آنکه:** چه دریں وقت از معنی حرفي و فعلی بر می آید، پس در تغلب ولما اسم تغلیبی و لموی گویند. (منه)

پس بیفتند: چه اگر باقی ماند لازم آید که در مؤنث در تائے تانیث جمع شود نخو: کوفية. **تائے تانیث:** در مفرد باشد یاد در جمع، در علم یا غیر آآل، معرض از حرف اصلی باشد یانه. **کوفي:** در منسوب کوفة.

دو زیادتی: در اول دو صورت است، یک: آنکه تثنیه و جمع را ب واحد نه برند، بلکه علامت آآل دور کند، در نسبت بزیدان وزیدان زیدی گویند، وفرق از واحد بقرینه حاصل شود؛ چه اگر جاء زیدونی ورأیت زیدینیا مثلًا گویند اعراب بحرف و حرکت جمع شود، و، پچشین تنوین و نون دور کند، صورت دوم: آنکه تثنیه و جمع را ب واحد برند؛ برائے فرق مذکور و طلب خفت، لیکن فرق در ظاهر جز بعضی جایافتہ نشود، وأرضی بسکون راء در أرضین بفتح راء موئید وجده دو مست، ونسبت بشبه تثنیه و جمع موئید صورت اول.

و جمع صحیح و شبه آں مگر آنکه علم گردند معرب بحرکت نحو: قِنْسُرِی، و یائے مشد و بعد اکثر از دو حرف مثل: کرسی و شافعی و بخاتی و مردمی در کرسی و شافعی و بخاتی و مردمی. و رواست در و مردموی، و واو رابع بعد ضمہ در نحو: ضَرَبَی، و یائے مکسور از یائے مشد که قبل آخر صحیح است نحو: سیدی و مهیمی در مهیم که نه تضییر مُهَوّم است؛ زیرا که در و مهیمی گویند، و یائے اول در فعل و فعله و فُعَلَہ که ناقصند و دوم واو شود و عین فتحه باید مثل: غنوی و قصوی، برائے خفت در غنی و غنیہ.

جمع صحیح: بواوون نیان یا بالف و تاء. **شبہ آں:** چوں: اثنین و عشرین نسبت باں اثنی و عشری.

مگر آنکه علم گردند: چه دریں وقت تثینیه و جمع نماند، وزیادت آں چوں زیادت مفرد گردد.

معرب بحرکت: و اگر معرب بحرکت شود نیز علامات حذف کنند و قنسری گویند. **قسری:** منسوب بقنسرین نام شهرے، و در حقیقت جمع قنسر است بمعنی مسن. **یائے مشد:** یعنی زائد باشد یا اصلی بیفتند و یائے نسبت لاحق شود.

دو حرف: و آنکه بعد از دو باشد حکم شد میشے آید. **کرسی:** مثال یاء که بعد از حرف اصلیست. **شافعی:** منسوب بشافع، مثال یائے زائد بعد چار حرف. **بخاتی:** بتقدیم بائے موحدہ برخائے معجمہ. **بخاتی:** نام مردے وغیر منصرف است؛ از آنکه در حقیقت جمع بخاتی است منصرف آید. **رواست:** ای جاییکه یائے اول از مشد و زائد باشد و دوم اصلی رواست که آں زائد را حذف کرده اصلی را بواو بدل نمایند. **ضری:** در نسبت بضر بواہر گاہ علم باشد.

یائے مکسور: ای بیفتند در هر وزن که باشد برائے استقبال و یائے مشد که محیط دو کسره استند و اگرچه حذف از آخر و سه است، لیکن یائے نسبت را بجهت علامت حذف نکردن، و کسره ما قبل نینداختند؛ زیرا که قبل یائے نسبت مطرد است، و از دو یائے غیر نسبت ساکن را بیگلنند؛ زیرا که ثقل دور نمی شود؛ چه یائے مکسور بعد آں حرف مکسور، پس آں یا مشد دیماند، و مکسور را دور کردن؛ زیرا که در غیر ایں وقت از سید هم میافتد. (شرح الأصول، رضی)

صحیح است: [نه حرف علت، پس در محیی بروزن مصرف مکسور را نیندازند، بلکه ثالث را، گویند: محی]. یک حرف، و اگر قبل ازان بد و حرف بود مکسور را حذف نکنند، بلکه ثالث را نحو: نکیلی ورنکیل بروزن فعلی. **مهوم:** بلکه اسم فاعل است از تهوم بمعنی سرفرا افگندان از خواب کذا فی "الصراح". **مهیمی گویند:** با بلکه یائے مشد و زیادت دیگر عوض واو مخدوف؛ چه هر گاه مهیم را مصغر کردن یک واو از مشد و زائد اختند؛ برائے امکان وزن، پس مهیموم گفتند، و قاعدة سید کردن. (شرح الأصول) **یائے اول:** بیفتند برائے ثقل از اجتماع یاءات، و اخصاص باول جهت سکون و ضعف آنست.

واو شود: برائے ثقل یائے مکسور قبل یائے مشد. **قصوی:** در قصی بروزن فعل بضم فاء وفتح عین نام مردے.

چنانچه در تحقیة تحویلی، واو و یائے فعولة و فعلیة که نه مضاعنف اند و نه اجوف، مثل: شنئی^۱
 چوں قوولة و طولیة
 و حنفی^۲، و مبرد در عدّوّة عدّوی^۳ گوید، یائے فعلیة غیر مضاعنف، مثل: جهنی و اموی کسره میانه
 سه حرفي فتحه گردد، مثل: غری و شقری. و در ابل رواکه بماند یائے اخیر ثالث که بعد کسره یایا
 بود واو شود و بعد فتحه گردد، نحو: عَمُوْيِ و حَيَوِي و طَوَوِي، و رابع بیفتند یا واو شود و بعد فتحه گردد
 نحو: قاضی^۴ و قاضوی^۵، و جزآل بیفتند نحو: مشتری و در محی^۶ بعد حذف.....

 بنا بر قول اول بنا بر اعلیٰ بر ای طول بنا

در تحقیة: آس اگرچه فعلیة در تحقیقت نیست وزن آس تفعله است، لیکن الحال وزن فعلی در صورت پذیرفتة.
 واو و یائے: افتدان هر دو بجهت فرق میان ذو التاء و غير آس، و خاص بذو التاء شد؛ زیرا که تاء تائیت لاجرم در نسبت خواهد
 افتاد، پس واو و یاء هم اند اختند؛ زیرا که تغیر با تغیر مجال است دارو. (منه) نه مضاعنف اند: [چوں: ضرورة و شدیدة]. [زیرا که
 حذف در اس موجب زیادت ثقل می گردد؛ چه اگر در شدید شدیدی بی او غام و در طویل طویل بدون ابدال گویند ثقل بود،
 و اگر ادغام کنند تغیر بسیار کرده باشند.

شنئی: در شنیوءة نام قبیلۃ از یکن. حنفی: در حنفیة نام قبیلہ از عرب. در عدوّة: ای در مطلق فعولة واو نیندازو، گوید: ضمه
 بایایه مشدّ ثقل نیست نحو: سری بضم میم و رسرا، همچنین واو هم ثقل نه بود، وشنئی نزد او شاذ است.

عدوی گوید: و سیبویه عدوی بروزن شنئی. غیر مضاعنف: [نحو: مدیده گو معتن العین بود نحو: سویقة]. لغی معتن
 گردد؛ زیرا که بایایه مفتوح بعد ضمه ثقل نیست. فتحه گردد: برائے کراہت توالي دو کسره و دو یاء. واو شود: برائے کراہت مذکور،
 و از اند اختنش خلل در اقل وزن هم لازم نمی آید.

بعد فتحه گردد: برائے کراہت اجتماع کسرات و یاءات. عموي: در عم، اصله: عمي بكسر میم، یاء بقاعدہ قاض افتاد، ما خواز
 است از عمي عليه الامر ای مشتبه شد، پس هنگام نسبت یائے مقدره واو شد. طووی: در طی، اصله: طوي بکون واو در
 نسبت دوم واو شد، وحیی و طیی باتفاق یاء شاذ است و نزد ابو عمر و قیاس.

واو شود: زیرا که اگرچه چار حرف جمع شد لیکن یک ساکن است پس آزا کمنزد و معدوم شمرده کلمه سه حرفي قرار دادند و تخفیف بقدر
 امکان نمودند و حذف کردند؛ زیرا که في الجملة تخفیف بجهت سکون در آنست؛ لہذا محافظت حروفش مناسب. (رکاز الأصول،
 شرح الأصول) جزال: خامس باشد یا زیاده. مشتری: در مشتری اسم فاعل و مستقصی در مستقصی.

محی: اسم فاعل از تفعیل، اصله: محیی. بروزن مصرف، یاء بقاعدہ قاض افتاد.

یائے خامس محیی و محوی گویند. الف ثالث واو شود، نحو: فَتَوِيٌّ، چنانچہ رابع اگر اصلی
باثبات یائے مشد اول
ست یا الحالی. ورواست حذف آں، نحو اعشوی و ارطاوی و ارطاوی، واگرنہ بیفتند یا واو شود،
برائے مشاہدت اصلی زائد زندگت
چوں: حُبْلِیٌّ و حُبْلُویٌّ و حُبْلَوِیٌّ، ودر خامس حقيقی یا حکمی حذف است فقط نحو: حُبَارِیٌّ و جَمَزِیٌّ.
برای آنکه زندگت
ہمزہ مددودہ اگر اصلی ست نزد اکثر بماند، مثل: قراءی، اگر برائے تانیث ست واو شود
و جوبا، نحو: حمراوی، در حمراء

محوی: ای بحذف یک یاء از مشد اول و قلب دوم بواء، بلکہ بحذف یائے زائد و قلب اصلی بواء، کذا فی "شرح الأصول"،
ونزد ابو عمرو محوی بہترست، نزد مبردمحیی. **الف ثالث:** کہ آخر اسم مقصورہ باشد.
واو شود: [بحذف نشود؛ تا نقصان از اقل بنائے معرب لازم نیا یہد]. برای برست کہ بدل از واو باشد از یاء، خواه بجهول الأصل،
اول: برائے آنکہ رجوع باصل اولی ست، دوم: بنابر آنکہ اجتماع کسرہ و یاءات نشود، سوم: جہت آنکہ بجهول الأصل رابہ بنات واو
برند. (جار بردي، شرح الأصول) **فتوي:** در فتن و رحوي در رحی.

چنانچہ رابع: ای واو شود بدل از واو بود خواه از یاء. (جار بردي) **اعشوی:** در اعششی یعنی شب کور، الفش بدل از واو اصلی
است. **ارطاوی:** در ارطی نام گیا ہے، والفس برائے الحال است. **ارطاوی:** یعنی زیادت الف قبل واو برائے تخفیف از آوردان
مدہ میان فتحہ واو هم جائز است، و ہمچنین اعششوی، ومصنف مثال الف مبدل والحال واؤ و مثال اصلی ملوی در لما علم، وجائز
ست در ال لمی و لماوی. **واگرنہ بیفتند:** ای اگر الف رابع اصلی مبدل ازان و برائے الحال بناشد بلکہ برائے تانیث بود، کذا فی
"شرح الأصول". **خامس:** کہ پنج حرف دارد. **حکمی:** کہ چار حرف دارد و تانی متحرک است، پس تحرک تانی را بجائے حرف
خامس شمارند، چنانکہ در سقر تحریک او سط بجائے رابع. **حذف است:** برائے طول بنا، پس در مصطفی مصطفی باید،
و مصطفوی قول عامد غلط است. **جزی:** در جزوی بفتحات تیزرو، الفش زائد است، گویند: حمار جزوی خر تیزرو.

ہمزہ مددودہ: کہ بعد الف زائد افتند. **اصلی ست:** نہ زائد نہ مبدل و نہ برائے تانیث. **نزد اکثر بماند:** بعضے بواء بدل کنند؛ زیرا کہ
ہمزہ از واو ثقلی است، و ہمزہ مددودہ را باقی داشتنندہ مقصورہ را؛ زیرا کہ مددودہ دو حرف است، و بجهت حرکت قوی گردیدہ، خلاف
مقصورہ ساکن. **قراءی:** در قراءہ بروزن فعل بمعنی متبعد. **واو شود:** برائے فرق میان اصلی و زائد تغیر اولی ست، و بیاء بدل
نکنند؛ برائے کراہت یاءات، واثبات و حذف آں ہم حکایت کرده اند، و جلوی و حروری در جلولاء و حروراء نام دودہ نزد
جمهور شاذ است، و گاہے واو مبدل از ہمزہ را بون بدل کنند نحو: صنعتی و رصنعتی. (رضی، جار بردي، شرح الأصول)

واگرنہ جوازا، مثل: کسائے وعلباء. ویاء در نحو: سقاية وحولايا همزه گردد، ودر رای ورایة بماند یا همزه شود یا واو وظی وظی وغزو وغزو ومانند آن تغیر نیابد مگر بحذف بقياس صحیح نحو ظی تاء، وزد یونس در انچہ بتاء ست عین فتحه یابد ویاء واو شود، ودر اسم دو حرفی رد محفوظ واجب وزجاج نحویان که حرفي ازان افتد است، یا ممتنع، یا جائز، بگویند در آخر وست: أخوي وستهی، ودر شیة: وشیی،

واگرنہ: ای نہ اصلی بودنہ برائے تانیث، بلکہ یامبدل از اصلی باشد، یا برائے الحال.
جوازا: زیرا کہ اصلی نیست، پس مشابہ تانیث شد، وباقا هم جائز است؛ چرا کہ یاء بدل از اصلیست یا قائم مقام آن، باجملہ ہر دو رعایت کردن. **کسائے:** وأصله: کساو، همزہ آں بدل از اصلی. **علباء:** بالکسر عصب گردن، همزہ آں زائد برائے الحال بقطرات است. **یا در نحو:** مراد ازان یا نیکست کہ قبل یائے نسبت بعد الف زائد افتند.

سقاية: بروزن فعلة بالكسر والضم پیکانہ شراب. **همزه گردد:** تا اجتماع یاءات لازم نیاید، وہم ازان کہ ہر گاه تاء والف از آخر برائے نسبت افادہ مانع قلب یاء بہمزہ نہماند، وایس ہمزہ راوی وکنند چنانکہ کسائے؛ تادو تغیر لازم نیاید، ودر لغتے واوہم شود. **رأیة:** ای یانیکہ قبل یائے نسبت بعد الف اصلی افتند. **یا همزہ شود:** [برائے مشابہت حلبو در سکون ما قبل،] نحو: سقایتی برائے مشابہت الف زائد؛ چہ ایں الف بذات خود اصلی نیست. (شرح الأصول) **یا واو:** نحو: راوی؛ زیرا کہ واو قبل یائے نسبت خفیف است. **مانند آن:** ای لفظیکہ آخر ش واو ویاء بعد حرف صحیح ساکن افتند.

بتاء ست: واوی بود خواہ یا یائی نحو: ظبیہ وغزوہ، وزدو ابن مالک وغیرہ صرف دریائی. **فتح یابد:** تا میان آنچہ بتاء وبلغیر تاء ست فرق شود، چوں تاء در نسبت لا جرم می افتند تغیر دیگر دراں کردن کہ تغیر مجلس تغیر است. (شرح الأصول)
واو شود: یعنی در نحو: ظبیہ، وواو در نحو: غزوہ بحال ماندہ. **واجب است:** اگر در اصل متحرک الأوسط بودہ لامش نسیامنیا محفوظ و عوض آں همزہ وصل نیامدہ یا ناقص محفوظ الفاء. **یا ممتنع:** اگر با صحت لام محفوظ الفاء، یا محفوظ العین است. **یا جائز:** در غیر صورت وجوب وامتناع، آں سه قسم است، یکے: ساکن الأوسط محفوظ اللام کہ عوض آں همزہ وصل نیامدہ، دوم: متحرک الأوسط محفوظ اللام معوض بہمزہ، سوم: ساکن الأوسط همچینیں.

در آخر: اصلہ: أخو بتحریک لامش نسیامحفوظ است. **ست:** اصلہ: سته بتحریک سرین، لامش نسیامحفوظ است. **أخوي وستهی:** ہر دو مثال متحرک الأوسط کہ لام محفوظ وجوہاً بازآمد. **شیة:** اصلہ: وشیة، مثال ناقص محفوظ الفاء کہ وجوہاً محفوظ وش باز آید.

و در عده: عدی، و در سه: سهی، و در دم: دمی و دموی، و در حر: حری و حر حی، و فم: فمی و فوهی، و در ابن و ابنة: ابنی و بنوی، و اسم: اسمی و سموی، و ابنم: ابنمی و بنوی، و نزد انفس در وقت رد محفوظ آنچه در اصل ساکن است ساکن بود، و در اخت و بنت مانند آخ چوں دم و حرو اسم در نسبت مثل جبلوی که گذشت ای نسبت وابن، و نزد یونس احیتی و بنیتی، و در کلتا که اصلش کلوی بود کلوی، و نزد یونس کلتوی و کلتوی و کلتوای. لاحق می شود بجمع مكسر اگر نام شخصه بود، یا گروهی، یا مر او را واحد موافق نبود، چوں: مدائی

عده: اصله: وعد، لامش صحیح است، و فائے محفوظ در آآل منوع است. **سه:** اصله: سته، لامش صحیح است عین محفوظ در و ممنوع. **دم:** اصله: دمی، لامش محفوظ است بعوض و عین ساکن، پس رد محفوظ عدم آآل جائز، همچنین در حر و فم. **ابن و ابنته:** اصلهمما: بنو و بنویه تحریک لام کلمه محفوظ است و عوض آآل همزه و صل آمده. **ابنی و بنوی:** بعه رد محفوظ و رد آآل و حذف همزه، وابنوی غویند؛ برائے اجتماع عوض و معوض عن. **فم:** اصله: فوه، لامش محفوظ است و میم بدل ازواؤ. **اسم:** اصله: سمو بالضم والفتح والكسر، لامش محفوظ است و عین ساکن و همزه عوض. **سموی:** بكسر و ضم وفتح میم، و نزد انفس بیکون میم. **وابنم:** ای در ابن که میم افزایید هنگام نسبت سه وجه است، یکی اینمی بكسر نون نزد جمهور؛ زیرا که نوش تابع میم است، و میم در نسبت لاجرم مکور، و نزد بعضی بفتح نون است، دوم: اینی باستقطاب میم و همزه. **ساکن بود:** زیرا که عینش بعد حذف لام حرکت اعرابی داشت، چوں لام باز آمد عین هم رجوع باصل نمود، نزد سیبويه بهر حال مفتوح ماند بحسب سماع. **اخت و بنت:** اصلهمما: اختو و بنویه تحریک اوسط، بعد حذف لام تائے تائیث عوض دادند و همزه را مضموم و یا رامکور و خاء و نون ساکن کردند. **مانند آخ:** پس اخوی و بنوی غویند، و تائے تائیث دور گندند. **کلوی:** بر مذهب مختار و او برائے اشعار تائیث بیا بدل شد. **کلوی:** تائے تائیث راحکم اصلی داد؛ زیرا که عوض محفوظ است، و نزد سیبويه بحذف تائے بدل آآ و ردن و او بدل منه، مثل: اخت و حذف الف رابع.

کلتی: بحذف الف؛ زیرا که تاء نزدا او مثل اصله است چوں: احیتی. **کلتوی:** با بدال الف بواؤ چوں: علوی.

واحد موافق اخ: بر ابرست که واحدش بآشند چوں: عبادید، یا باشد لیکن قیاس جمع آآل ایس وزن باشد.

مدائی: ورمدائی که جمع مدینة و نام شهر خاص است.

وأنصاری ومحاسنی، وإلا روکنند بواحدش نحو: مسجدی، ومركب اگر علم است، پس از
غیر اضافی جزو دوم بیگانند چوں: بعلی وتأبظی، واز اضافی اگر کنیت است، یا مدلول جزو
دو مش معلوم ودر اضافت مقصود است جزو اول را، چوں: زبیری ورسولی، وإلا ثانی نحو:
امرنی، ومانند رازی
.....

أنصاری: در نسبت بالأنصار، وايشان ايل مدينته انك در رسول ﷺ راياري دادند، ولقطع أنصار نام ايس گروه شد.

محاسنی: در محاسن، ايس مثال آنست که واحدش موافق نبود؛ چه آس جمع حسن است، وقياس جمعش أفعال وفعول است، وبعضه بچو جمع را بهمان واحد غیر قیاسی برند، ویائے نسبت بدآن لاحق نمایند، وحسنی در محاسن گویند.

والا رد کنند: زیرا که غرض از نسبت بجمع آنست که دلالت کنند بر طابت منسوب بجنس منسوب الیه، ومفرد برائے حصول ایں غرض کافی است؛ للہذا علامت شنیه وجمع میے اندازند. (جار بردي، شرح الأصول)

اگر علم است: در نہ برائے هر دو جزو معنی مقصود بود و نسبت بیکه بجمع نشود. **از غير اضافی:** اسنادی بود یا تو صیغی یا مزجی، مستضمن حرف یانه. **جز و دوم:** بجهت بودن آنرا محل تغیر، و بمزدرا تائے تائیث، وامکان استدلال از جزو اول بر تمام مرکب غالباً، وبرائے شغل در بقاء هر دو کلمه. (ركاز الأصول) **بعلي:** در بعلبک که مرکب مزجی است، همچین سیبویه و خمسه عشر، وبعضاً در عدد منع کنند، وبعضاً گویند: بیک جزو نسبت کنند اول بود یا آخر، پس در بعلبک بکی هم جائز دارند، وابو حاتم نسبت بهر دو جزر را داشته بعلی بکی گفته، وبعضاً بعد هر دو جزو یائے نسبت آرند، نحو: بعلبکی. (شرح الأصول)

تأبظی: در تأبظ شرا که علم باشد. **از اضافی:** حذف کنند و یائے نسبت در اول لاحق نه نمایند. **اگر کنیت است:** اینجا جزو اول را زان حذف کنند که مشترک است در نسبت بدآن تمیز حاصل نشود، همچنین دیگر آنچه مشترک باشد، چوں: لفظ عبد الله و عبد الرسول، لیکن شرط است که درینجا ثالثی مقصود به نسبت باشد؛ للہذا در عبد مناف که حقیقته غرض عبدیت مناف نیست عبدی گفتند، والتباش اشتراک رامضائقه نکردند، و منافی هم بنظر خوف اشتباه آمده است. (شرح الأصول، جار بردي)

زبیری: در ابن زبیر که کنیت است و جزو دوم مشهور هم، پس ایں مثال هر دو میتواند شد.

رسولی: در عبد الرسول، و اینجا جزو دوم باضافت مقصود است؛ چه غرض عبدیت رسول است. **امرنی:** بخسر راء وفتح آن نحو: امرئی در امرؤ القیس که جزو دوم مقصود باضافت نیست، پس بمزدله بعلبک شد، و مرئی بفتح راء و سکون آن نیز گویند وقت رد باصلش که مرء بالفتح است. (ركاز الأصول، جار بردي) **رازی:** در ری نام شهر باضافه الف وزائے معجمہ.

وَرَجُلٌ مَرْوَزِيٌّ وَبَدْوِيٌّ وَهَنْدُوَانِيٌّ عَبْقَسِيٌّ وَعَبْشَمِيٌّ وَعَبْدَرِيٌّ شَافِسَتٌ، وَيَصَاغُ مِنْ
 وَرَبْبَتْ بَادِيَّةٍ بَرَائِيَّةٍ شَشِيرٌ مُنْسَبٌ بَهْنَدٌ اَزْعَبِدَ الدَّارَ خَلَافَ قَيَّاسٍ سَاخَّنَتْ مِيشَورٌ
 اسْمَ الشَّيْءِ فَعَالٌ لِعَامِلِهِ، أَوْ صَاحِبِهِ، وَفَاعِلٌ لِصَاحِبِهِ وَمَفْعُلَةُ الْمَكَانِ كَثُرٌ فِيهِ.

فصل

ابدال و حذف :

حروف ابدال کہ نہ برائے اوغام ست چہار دہ اند: **أَنْصَتَ** یوم جَدُّ طَاهِ زَلَّ أَمَا هَمْزَهُ می آید
 بدل از حرف لین در ذَّاَبَة وَعَاءَ لَمْ وَبَأْزَ وَشَسْمَةَ وَمَؤْقَدَ، وَازْبَاءَ وَعَيْنَ دَرْمَاءَ وَأَبَابَ بَحْرَ، ...

رجل مروزی: بزیادت زاء و مرو نام شهرے، وصفت رجل ازان آورد کہ در غیر انسان ثوب مروی بر قیاس گویند، گویا فرق
 کر دند میان انسان و غیر آں، کذا فی "الجاربر دی". **عقبسی:** در عبد القیس کہ از هر دو جزو بعض حروف گرفته اند.

اسم الشیئ: از نام شئی اسے بر وزن فعل جائے عامل آں، وزن فاعل برائے صاحب آں، وزن مفعولت برائے مکانیک
 بسیار ست در مکان آں شے. **عامله:** کہ معاش و پیشہ دارد چوں: عواج عاج فروش. **صاحبہ:** کہ کثرت بملابست دارد
 و پیشہ او نیست نحو: جمال صاحب شتران ای گلے باں. **مفعولة:** چوں: مأسدة برائے زینے کہ در ان شیران بسیار باشد.

ابدال: و آں عبارتست از واشتن حرف بجائے حرف، پس تاء در رعدہ و همزہ در ابن که عوض مخدوف ست ابدالش گویند مگر
 مجازا، و همچنین تاء در راحت و بنت بجا نهاده و او نهاده انداگرچه مجاور و مقارن آنست؛ لہذا گویند: که وزنش فعنة است نه فعل، و واو
 در ان مخدوف ست نه مقلوب از تاء، و در قال گویند: که واو بد لست الف نه مخدوف، و طرائق شناختن ابدال چند چیز است که در
 "شافیه" و "شرح اصول" بیان کرده. **حرف ابدال:** مراد از یں آنست کہ ابدال جز بایں حروف نه شود، نہ آنکہ ایں حروف ہمیشہ

مبدل باشد، و نیز ابدال اینها از جمیع حروف نبود بلکہ بعضی چنانکہ می آید. (رکاز الأصول)

نہ برائے اوغام: احتراست از مثل: اسمع، اصلش استمع تاء بسین برائے اوغام بدل کر دند.

أنْصَت: خاموش شد روزیکہ جد طاه نام لغزید. **دَأْبَة:** فتح همزہ، اصله: دابة بالف ساکن. **بَأْزَ:** بسکون همزہ لغتے ست در
 بازی، و اصلش بالف مبدلہ از واوست، و دلیل واوی بود لش أبو باز جمع اوست. **مَؤْقَدَ:** بهمزہ اصل آں واوست مرزا و قود.

از باء و عين: ای بدل از باء و عین. **ماء:** اصله: ماه بد لیل امواہ و میاہ و امواء، و میاء هم آمده. **أَبَابَ بَحْرَ:** در عباب بحر، عین
 بهمزہ بدل شد، و عباب بالضم بمعنى بلندی آب بحر.

والف از واو و یا و همزه، چوں: طائی و آل، یاء از واو والف و همزه، چوں: صیم و صبیة
 و حبلی، واز یکه از دو یاسه حرف تضعیف واز نون سمعاً کثیراً، چوں: دینار و املیت و قصیت
 بدل نمیشود، و نزد بعضه املیت امملکت و لغت مستقلند، واز عین و باء و سین و ثاء و رضفادی.....
 موضعه همچله مثلث

طائی: وطنی. روزن سید یائے دوم برائے تخفیف حذف شد و اول بالف بدل گردید.

آل: اصلش نزد کسانی اول است، واو بالف بدل شد، و آس بقياس اقربست، چنانکه صاحب "قاموس" اعتبار کرده، و نزد بصریان اصل آس اهل است، هاء بهمزه بدل شد و همزه بالف، کما في "شرح الأصول"، رضی گفتہ: زیراً که ابدال هاء بالف ثابت شد، بخلاف همزه، پس قول بعض شارحین: "که وجه طول مسافت ظاهر نمیشود، و نزد بصریان الفش بدل از هاء و همزه است" ساقط شد، و ایش مثال برائے ابدال واو هاء بنابر و مذهب است، چنانکه گفتہ شد، غایت کار آنکه برائے ابدال هاء، بواسطه ابدالش نمیشود، و از بجا و جه آس دریابی که معنی نشر بغیر ترتیب اف کرده مثال طائی اول گفت.

همزه: چوں: ذیب بیا از ذئب بهمزه. **صبیة:** از صبوة جمع صبی. **حبلی:** بیاء از حبلی بالف. **دینار:** در دنار بتشدید نون بدلیل دنایر. **املیت:** از امملکت از املاک عبارت زائد نویسانیدن، در قرآن است: ﴿وَلِيُّمْلِلُ الَّذِي﴾ (البقرة: ۲۸۲) ﴿فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ﴾ (الفرقان: ۵).

قصیت: از قصصت، و تقصیص ناخن چیدنست، وجار ردی گفتہ: رواست که معنی قصیت اظفاری ایش باشد که آوردم اقصای آن؛ چه سر ناخن بر میشود و همان اقصی است. **أناسی:** از انسانین جمع انسان، و مبرد گفتہ: انسانی جمع انسانی است، پس یاء بدل از نون نباشد. جوابش داده اند که یاء در انسانی برائے نسبت است جمع عش انسانی نیاید. (شرح الأصول، رضی) **ولغت مستقلند:** زیراً که هر دو وارد شده، پس یکه را اصل و دوم رافرع گفتن معنی چه؟ **واز عین:** ابن حاجب گفتہ که ایش ابدال ضعیف است، وجار ردی امثله از کلام شعراء آوردہ، در عین:

ولضفادی جمه نمائق

ودر باء:

من الشعالي و وخر من أرانيها

ودر سین:

فرو جل خامس وأبوبك سادي

ودر ثاء:

قد مر يومان وهذا الثالبي وانت بالهجران لا تبالي

و ایش اشعار ضعف رارفع نمیکند. **تعالی:** از تعالب جمع ثعلب.

وَثَعَالِيٌّ وَسَادِيٌّ وَثَالِيٌّ، وَوَاوَأَزْيَاءُ وَالْفَ وَهَمْزَهُ، نَحْوُهُ، وَمَيْمُ ازْ وَأَوْ دَرْ فَمُ، وَازْ لَامْ تَعْرِيفٌ در
از سادس از ثالث عطف بر یاء عطف بر راء
لَيْسَ مِنْ امْبَرْ امْصِيَامْ فِي مَسَفَرْ، وَازْ نُونْ در مانند عنبر و شنباء و صم بکم لزو ما، و در
بنام و طامه اللہ علی الخیر، وَازْ بَاءُ در بَنَاتُ مَخْرُ وَمَا زَلتَ رَاتِنَا وَمِنْ كَشْمُ وَنُونْ ازْ وَأَوْ لَامْ
عطف بر یاء عطف بر راء

در صنعتی و لعنٰ و تاء از یاء و واو و سین و باوصاد، چوں: أَتَلْجَ
..... عطف بر نون عطف بر نون

والف: چوں: اوادم، و همزه نحو: جون و جونه که در اصل بهمזה بود. **هُو:** صیغه مبالغه از نهی، اصله: هنوي بر وزن فعل، و قیاس آس بود که واو یاء می شد. **فَم:** اصله: فوه، هاء حذف شده واو بکیم بدل گردید. **دَرْ لَيْسَ إِلَّا:** قول نبی ست **لَيْسَ إِلَّا**، و ایس ابدال لغت بنی حمیر است، و آنحضرت **لَيْسَ إِلَّا** نیز در خطاب بالیشان فرموده، شاعرے از بیان گوید:

ذاكَ خَلِيلِي وَذُو يَعْتَبِي يَرْمِي وَرَائِي بَامْسَهِمِ وَامْسَلْمَهِ

واز نون: ای جاینکه نون ساکن قبل یائے موحده باشد در یک کلمه، چوں: عنبر، یاد رو کلمه نحو: سمع بصیر، و اگر نون متخرک باشد چوں: شب بتحریک او سط بکیم بدل نشود. (رضی) **شنباء:** بروزن فعلاه از شب بمعنی تیزی و خوش آبی دنمان، گویند: امرأة شنباء.

لزو ما: زیرا که نون ساکن حرف ضعیف رخوه است بعنه طرف خیشوم دراز میشود، و باء شدیده مجهوره شفوهی، پس خروج از نون بحر و ف مخالف آس موجب ثقل است، و اعلام جهت التباس وبعد مخراج جائز، نه پس بکیم که مشارک نون در غنه و موافق باء در مخرج بود بدل کردن، و لفظ در عرب نیست که قبل باء آس میم ساکن باشد؛ تا التباس بدان لازم آید. (شرح الأصول)

بنام: از بنا ن بمعنی سر انگشت. **و طامه اللہ:** [خمیره کرد او را خدا بر نیوئی]. از طامه ای طین او ساخت و خمیر کرد و پیدا نمود، بعضه گویند: طانه و طامه دو لغت است، در "ارتشف" است: که آنچه مد عیان اصالت طانه گویند: که بطیم جائے بطین نیامده خطاست؛ زیرا که یعقوب بطیم حکایت کرده. **واز باء:** ای بدل میشود هم. **بنات مخْرُ:** از بنا ت بخرا ای دختران بخار، و آس ابر تک است که قبل موسم گرما از بخار متولد میشود؛ لہذا بد خرتیت آس نامزد شد، این جنی گفتة: اگر مخز بمعنی شگافتن گیرند بعید نباشد. (شرح الأصول، رضی) **رَاقِا:** و راتا ای همیشه بودم مقیم. **مِنْ كَشْ:** از کتب ای قریب شد.

صنعتی: در نسبت بصنعت، گویا اول صنعتی گفتة واو را بون بدل کردن، وبعضه گویند: همزه را بون بدل کردن، اول صحیح تر است؛ زیرا که میان همزه و نون مقارنت نیست، و بمرد گوید: همزه فعلاه در اصل نون است، پس نزدش بدل نیست. (رضی)، شرح الأصول) **لعنَ:** در لعل حرف مشبه بالفعل.

وطست وذعالٰت ولصت، وباء از تاء وهمزه نحو : هرّقتُ وهرّحتُ وهياك وهنْ فعلتَ
 فعلتُ ويا هناء، واز الف در مهْ وأنه، ولام از نون وضاد در أصيالٰ وانطجع، وطاء ودال از
 تاء نحو: حُصْطُ وفُردُ واجدمُعوا ودو لج، وجمیم از یائے مشدد در حالت وقف نحو: فقیمچ،
 واز مخفف، نحو: حجاج وامسجت. ورواست ابدال صاد از سین که قبل غین و خاء قاف و طاء
 بود، نحو: أصبغ وصلخ ومس صقر وصراط، وابدال زائے از سین وصاد که قبل دالند وساکن نحو:
 طست: أصله: طس بد لیل طسوس، سین دوم بتاء بدل شد. **ذعالٰت**: در ذعالب بمعنی پارچه کهنه، ولصت در لص، صاد
 دوم بتاء بدل شد. **ازتاء**: فو قاینه نحو: رحمه در وقف. **هياك**: از إياك، وهياك نستعين قراءت آمده.
 يا هناء: بمعنی هن بنداء، أصله: هناو، واومترف همزه شد وهمزه باء، گردید، ورضی گفته: نزد بصیریان بدل ازو اوست، ونزد
 ابو زید و اخفش برائے سکته، ونزد بعضی اصلی، وهو ضعیف. **أنه**: ای انا ضمیر متکلم. **أصيالٰ**: أصله: أصیلان، تصریح اصلاح
 جمع اصیل وقت ما بین عصر و مغرب، نحو: رغیف و رغفان. **انطجع**: أصله: اضطجع، وآل لغت روی است.
حصط: أصله: حصت، وفرد أصله: فرت از حوص بمعنی خیاطت وفوز، وایں قسم شاذ است برائے تغیر ضمیر.
اجدمعوا: وآل شاذ است در اجتماعوا. **دو لج**: در تولج موضع دخول و حشیان. **فقیمچ**: در فقیمی منسوب بفقیم پدر قبیله، ابو
 عمر و گفته: یک را از بني حنظله پر سیدم: از کدام گرده هستی؟ گفت: فقیمچ. (جار بردي) **از مخفف**: متصل یا منفصل، یک
 حرف یابدو، یابه حرف. **حجج**: أصله: حجی ای حج من، شاعر گوید:
 لاَ هُمْ إِنْ كَنْتَ قَبْلَتْ حِجَّةَ
 خدا یا! اگر قبول کردی حج منا.

امسجت: در امسیت، وبعضاً گویند: مر جیمش بدل از الف اسکی است. **قبل غین**: بد انکه ایں حروف مجہوره مستعملیه اند و سین
 مہمous متسفل؛ لہذا خروج ازاں بایں حروف ثقلی دانسته با صاد بدل کردن؛ زیرا که صاد در همیں و صیری با سین و در استعمال
 بحروف مذکوره موافق است، و اگر سین متاخر ازین حروف افتاد بدل نکنند، چون: قسیت؛ زیرا که فروآمدن چنان دشوار نیست
 که بالارفتن. (رضی، شرح الأصول) **صقر**: در سقر نام طبقه دوزخ.

ابدال زائے: سین حرف مہمous است و دال مجہور، و خروج بحروف منافی ثقلی است خصوصاً وقت سکون حرف اول، پس سین را
 بزاء بدل کردن؛ زیرا که در صیر و مخرج مناسب سین است و در جسر موافق دال، و همچنین صاد از حروف مطابقه مہمousه رخواه است
 و دال از منفتحه مجہوره شدیده. (رضی، ورکاز الأصول)

یزدُل و فردي. آمده است حذف يك از دو حرف تعريف مانند **احست** و مست **فتح و كسر ميم**.
 در فصدى و آن حرف اول است در **احست** در **فتح و كسر ميم**.
 و تاء يا طاء در استطاع ويستطيع، و تاء اول در يتسع ويتقى، و از بجا تق الله واستخذ در
 بخندق تاء هانی استخد لزوما، و بلعابر و علماء و ملماء در بني العنبر وعلى الماء ومن الماء، و از **تغيرات** سامي
 حذف لام **ـ بخندق نون**.
حذف دريد ودم وغم واسم وأخ وأب وحم وهن وفم وابن وأخت وبن وجزآنست.
 حذف لام **ـ كلمه** أصله يدي أصله يدمو أصله سمو أصله أبو أصله أبو ازگنو از خواهه از بگو

فصل

حروف زوائد اي حروف که زيادي بمناء

يزدل: وري سدل ثوبه ميلگزار و جامه خود را. **آمده است**: از بجا بيان حذف است. **مانند احست**: اي جايکه خمير مرفع
 متحرک پيوندد. **فتح و كسر ميم**: فتح در صوريکه سین اوی را به لقل حرکت اندازند و كسره و قتيکه کسره آن بما قبل برند، غرض
 اوی دو حرف تعريف هرگاه مکور یا مضموم باشد و بعد متحرک افتاده اختش بنقش حرکت و بلا لقل جائز، و اگر مفتوح است از لقل
 حرکت فائد نیست، و اگر بعد ساکن است، چوں: احست لقل حرکت لازم گردد. **استطاع ويستطيع**: پس اگر تاء حذف
 کند استطاع ويستطيع گويند، و همیں اوی است، و اگر طاء اندازند استطاع ويستطيع گويند. **يتسع ويتقى**: أصله‌ها: يتسع ويتقى
 یوو، و اوّر اباء بدل نموده تاء او غام کردن، و چوں يك تاء اندازند يتسع ويتقى **فتح تاء خواند**.

تق الله: امر زيرا که در يتقى بعد حرف مضارع متحرک بود، پس همزه نياورند و یاء بجزم افتاد. **استخذ در استخذ**: که
 استفعال است ماخوذ از اتخاذ استخذ، وبعضاً گويند: اصل استخذ اتخاذ بتشديد تاء از افعال بود، اوی از تاء مشد بسین بدل شد،
 چنانکه سین بدل میشود تاء در شرار النات بجائے شرار الناس. (شرح الأصول) **بلغابر**: [بخندق نون برائے تحجیف، پس
 یاء باجتماع ساکنین افتاد]. حذف دریں مثل برائے تحجیف و کثرت استفعال است، و چوں لام و نون متقارب هستند و او غام جهت
 سکون ثانی متغیر شد حذف کردن، سیبويه گفته: ای حذف جايکه لام ظاهر شود قیاس است، نه جايکه لام ظاهر نه شود، چوں: بین
 النجار. (شرح الأصول، رضی) **جزانت**: چوں: ناس در آناس، ولا آبال ولا ادره ولا ادری مضارع منفی، ولم يك
 دریکن، ولو تر درلو تری. (منه) **حروف زوائد**: مراد آنست که زيادي همیشه بدین حروف شود، نه آنکه ای حروف همیشه زوائد
 باشد، و گاهی ترکیب کلمه محض از ای حروف گردد نحو: سال، و نیز زيادي آن بیکار نیست، بلکه برائے معنی، چوں: انصر
 و اذهبت، والفضل ضارب ویائے تغیر، و گاهی برائے عوض میم اللهم، و برائے **لغنیم** معنی چوں: میم زرقم، و گاهی برائے غرض
 مد مثل الف عمداد، و گاهی برائے امکان تلفظ همچو همزه وصل. (نظماني، جار بردي)

برائے غیر الحق و تضعیف جز آں نیا یہ هویت السمان سست، دلیل زیادتی حرف اشتقاق سست کہ دلیل اصالت نیز بود، ای فرع بودن لفظے مر لفظے را، علامت متوافق ہر دوست در مادہ و معنی، علامت اشتقاق ای اصل و فرع و عدم نظری کہ ہم دلیل اصالت سست ای خروج کلمہ از اوزان عرب بر تقدیر اصالت حرف یا زیادت، و غلبہ زیادت ش در محلش، و ترجیح یکے بر دیگر.

غیر الحق: تضعیفی؛ زیرا کہ زیادت برائے الحق تضعیفی گاہے ازیں حروف بود و گاہے از غیر آں، نحو: شمال و حلب، وزیادت الحق غیر تضعیفی بزیادت حروف نباشد. **تضعیف:** ای تضعیفی کہ برائے غیر الحق سست؛ چہ آں گاہے ازیں حروف باشد چوں: علم، و گاہے از غیر آں نحو: جرب، (جار بردي) **هویت السمان:** [دوست داشتم زنان فربه را] حکایتست کہ مبردمازنی را لحروف زیادت پر سید، گفت: هويت السمان فشيбинي وقد کنت قدما هویت السمان

مبرد گفت: کہ من حرف زیادت رامی پر سم و تو شعر میخوانی، گفت: دوبار جوابت دادم، (نظمی) **اشتقاق سست:** آں سے قسمت، یکے: تناسب در حروف و ترتیب، چوں: ضرب از ضرب، آنرا صغیر گویند، دوم: تناسب حروف غیر ترتیب، چوں: جبد از جذب، آنرا کبیر نامند، سوم: تناسب باعتبار مخرج نہ در لفظ، مثل: نعم از نعم، آنرا اکبر خوانند. **کہ دلیل اصالت:** ای اصالت وزیادت ہر دو اشتقاق شناختے میں شود۔ **در مادہ:** ای در حروف اصلی و معنی، پس اگر در اصل حرفے ازان یافته شود نہ در فرع حکم کنند کہ در اصل زائد سست، چوں: نون و یائے بلهینہ مصدر کہ در ابلہ نیست، ہمچنین اگر در فرع حرفے باشد نہ در اصل گویند: آں حرف در فرع زائد سست، چوں: میم و واو مضروب کہ در ضرب نیست، (شرح الأصول)

عدم نظری: ای دوم دلیل زیادت حرف عدم النظری سست. **دلیل اصالت سست:** چنانکہ دلیل زیادت سست. **اوزان عرب:** ای اوزان مستعمل نہ شاذ. **بر تقدیر اصالت:** پس اگر در لفظے از حکم بزیادت حرفے خروج از اوزان عرب لازم آید حکم باصلی بودن آں حرف کنند، و اگر از حکم باصالت خروج لازم آید زائدش قرار دہند.

یا زیادت: ملوط بالكسر و فتح واو و تشید طاء، اگر میمیش رازائد و واو را اصلی گویند خروج لازم آید؛ زیرا کہ مفعول در اوزان نیست، و اگر بالعكس گویند خارج نشود؛ چہ فعول موجود است نحو: عسود. **در محلش:** ای چوں حرف در محلے واقع شود کہ زیادت ش در ان محل غالب است مر زائدش قرار دہند اگر مانع نبود، چوں: میم مدین بے یائے آں؛ زیرا کہ میم پیشتر در اول زائد شود، و ایں دلیل سوم است. **و ترجیح یکے:** حاصل آنکہ: اگر دو دلیل معارض شوند یکے حکم بزیادت حرف کند دوم باصالت، پس اگر مر بجھے بائیکے یافته شود تر جیحس دہند، و الا ہر دو جائز بود.

اما اشتقاق قوی ترین دلائل است؛ و لہذا بلغان فعلن بود از بلغ، و ترخوت تفعّل از
بروزن ای برای تقویت اشتقاق به عنی پاره از رکار در کلام عرب

ترنم، و سنته فعلت از سنت با عدم نظیر هر سه، و میم مراجل اصلیست از جهت مرجل با غلبه
زیاد تر در اول. و در کلمه که محتمل دواشتقاً است اگر هر دو جملی باشند هر دو وجه است ارطی هم
فعلی بود و هم افعال؛ لوجود بعیر آرط، و اگر نه ترجیح یکی، چون: ملک، اصله: ملأک،
نزویک ابو عبیده مفعول بود از لالک به معنی ارسل،.....

قوی ترین اخ: مقدم بر دو دلیل دیگر، پس یعنی کی با او معارضه نتواند کرد و با وجود اشتقاق دلیل دیگر معبر نشود.

بلغن: بجسر باء و فتح لام و سکون غین به معنی بلاعنت. **فعلن**: اگرچه فعلن یافته نشد، و فعلل بسیار است چون: قمطر.

ترخوت: به معنی ترنم کمان وقت کشیدن. **فعّلوت**: نه فعللول با وجود کثرت آن، چون: عضر فوط. **سنّتة**: فتح سین و سکون نون و فتح موحده و فوتنایه. **فعلتة**: نه فعللة با وصف کثرت آن، مثل: بعثرة. **با عدم نظیر**: پس چون اشتقاق دلیل قویست با تقضائے آن حکم کردند. **میم مراجل**: به معنی جامهای منقوش اصلی است، و وزنش فعال، نه مفاعل.

مرجل: می گویند: ثوب مرجل ای منقوش، اگر میم دوم را زائد گویند وزنش مفعول باشد و آن در کلام عرب یافته نشده. **دواشتقاً**: یازیاده از ای بدیں طور که آن کلمه راد و فرع یاد و اصل با یک فرع و یک اصل مختلف در ماده باشد.

جملی باشند: یعنی محقق که عبارت است از توافق در معنی مشترک. **هر دو وجه اخ**: در ای کلمه بلاتر ترجیح یکی. **آرطی**: نام درخت که شتر آزار مینگورد. **فعلی**: باصالت همزه و زیادت الف آخر. **أفعال**: بزیادت همزه و اصالت الف که بدل از یاء است.

بعیر آرط: ای شتر خورنده آرطی، پس استعمال اول مقتضی آنست که همزه اصلی باشد و الف زائد برای الماقع بمحض زیرا که آرط بر وزن فاعل است همزه اش فاء کلمه افتاد، واستعمال دوم می خواهد که همزه زائد بود و الف اخیر مبدل از یاء؛ زیرا که اصل راط راطی بود، یاء بقاعدۀ قاض افتاد آن لام کلمه واقع شده. (شرح الأصول، حاربردی) **و اگر نه**: ای اگر هر دو اشتقاق واضح نباشد. **ملأک**: اتفاقاً بدل دلیل ملائک و ملائکة، همزه رابع نقل حرکتش بما قبل برای تخفیف اند اختند.

لالک: و ملأک و ملأکه به معنی رسالت موئید آنست، پس میم زائد باشد، و گویند: ای اشتقاق بعید است؛ چه اگر لالک به معنی ارسل باشد معنی ملک مرسل بجسر سین خواهد بود حالانکه رسول است. وجواب داده اند که مصدر میمی به معنی مفعول است، جاربردی گفته: اگر لالک به معنی ارسل ثابت شود ای منذهب حق است؛ زیرا که در ای نه قلب لازم می آید و نه بنائے نادر که در کلام عرب نباشد. (شرح الأصول، حاربردی)

ونزدیک بعض مفعول از الوکة بمعنى رسالت، ونردا بن کیسان فعال از ملک، وبر تقدیر فقد استقاق
آن کسایست بالفتح وفتح همزه بحرکات غواشور میم متعلق بهند
دیل زیادت حرف خروج کلمه یا اختش از اوزان بود بر اصالت، کنون کنتال و نون قنفخر
مبداء خروج و خنفسیاء، واگر بر زیادت هم خروج لازم آید نیز زائد است، کنون نرجس، مگر آنکه زیاد تش
جانور سیاه از زیادت کلمه یا اخت ایش دراں محل نیاید، کمیم مرزن جوش، واگر بر یعنی تقدیر خروج نبود زیادت غلبه است. غالب ...

الوکة: الـ لـ کـ بـ رـ وزـ نـ وـ معـنـی رـ سـوـلـ موـیدـ آـنـتـ، وـرـیـسـ هـمـ مـیـمـ زـائـدـ بـودـ، اـصـلـ مـالـکـ قـلـبـ مـکـانـیـ نـمـودـهـ هـمـزـهـ رـاجـائـ لـامـ آـوـرـدـنـدـ، وـبـاـلـعـکـسـ، وـآـسـ بـسـیـارـ آـیدـ، وـدـرـ مـلـکـ معـنـی رـسـالـتـ هـمـ سـتـ، پـیـشـ مـنـاسـبـتـ مـعـنـیـ شـدـ. **ملک**: اـزـ مـلـکـ؛ زـیرـاـکـهـ مـلـکـ اـمـوـرـیـسـتـ کـهـ خـدـائـیـ بـدـوـ تـقـوـیـضـ نـمـودـ، پـیـشـ مـیـمـ اوـاـصـلـیـ سـتـ وـهـمـزـهـ زـائـدـ، وـدـرـیـسـ مـذـہـبـ ضـعـفـ لـفـظـیـ سـتـ؛ زـیرـاـکـهـ فـعـالـ بـنـائـیـ نـادـرـ سـتـ وـهـمـ بـعـدـ مـعـنـیـ؛ زـیرـاـکـهـ مـنـاسـبـتـ آـلـ بـالـوـکـتـ قـوـیـ تـرـاستـ. (شرح الأصول، حار بردی، نظامی)

دیل زیادت حرف: عدم نظری باشد، و آس سه قسم، یک: خروج کلمه، دوم: اخت آل بر تقدیر اصالت، سوم: خروج کلمه بر تقدیر اصالت زیادت است. **اختش**: که موافق آل در حرف و معنی است. **بر اصالت**: ای اگر حرف را اصلی گویند لازم آید که آل کلمه با اختش از وزن بیرون رود. **کنون کنتال**: بالضم بمعنى کوتاه بر وزن فعل بضم فاء وفتح عین، واگر نون را اصلی گویند وزنش فعل باشد، و آس یافته نشد، پس کلمه از وزن بیرون باشد. (شرح الأصول) **نون قنفخر**: بکسر قاف وفتح فاء بر وزن حردحل، و خنفسیاء بضم خاء معمجمہ وفاء بر وزن قرفصاء، نون هر دوزائد قرار داده بر وزن فعل و فعلاء گفتند، واگرچه از اصلی گفتش ایس دو کلمه از اوزان بیرون نمیروند، لیکن از حکم اصالت درینجا لازم آید که در اخوات شان اعني قنفخر بالضم و خنفسیاء بالفتح فاء نیز اصلی بود، و آس از اوزان بیرونست، چه فعل بالضم وفتح لام اول یافته نشد.

نیز زائد: زیرا که حرف زائد چوں در زیادت و اصالت و اکر بود بزیاد تش حکم کنند؛ چرا که مزید جهت کثرت غیر مضبوط هستند.

کنون نرجس: اگر آنرا اصلی گویند وزنش فعل بکسر لام اول باشد، واگر زائد قرار دهندر بر وزن تفعل بود، و هردو یافته نشد.

محل نیاید: پس لا حرم حکم باصالت آل کنند اگرچه بهردو تقدیر خروج لازم آید. **کمیم مرزن جوش**: لفتح میم وزانه معمجمہ بعد مهمله وضم جیم مغرب مرزنگوش نام گیا ہے خوشبو، میمیش را اصلی گویند یا زائد خروج از اوزان لازم است؛ چه فعلنلول و مفعتنلول هردو نیامده؛ لیکن زیادت میم در اول قبل چار حرف اصلی سوانی شبه فعل بعید است، پس لا حرم باصالتش حکم دهندر.

غلبه است: ای غلبه زیادت حرف در موضع که واقع است.

غالب: چوں اور اک غلبه زیادت بر دریافت موقع زیادت موقوف بود در اس شروع کرد.

ست زیادتی حرف تضعیف با سه حرف اصلی، چوں: کرم و قردد و عصبصب و مرمریس^{*}، و تکریر فاء تهار وانبود، وزلزل وقوقیت رباعی ست نه از باب تکریر، و همزه و میم در اول با سه حرف اصلی فقط. ومطرب است میم در اسم فاعل و مفعول و ظرف و مصدر و آله اگرچه باز زیاده از سه بود، ویاء با سه حرف ویازیاده مگر در اول رباعی غیر مضارع،.....

حرف تضعیف: [یکه یاد و برائے الحق وغیرآں]. و آس دوم ست از دو حرف؛ زیرا که تکرار بد و حادث میشود، و هم زیادت مرتبه ثانی ست از اصالات، و سیبویه گفته که یکه بدون تعین زائد است؛ چه تکرار از هر واحد میتواند شد، وزدن خلیل اول معین است؛ زیرا که در کرم حکم بزیادت اول برائے سکون بهترست، پس همچنین در غیرآں. (شرح الأصول) **سه حرف اصلی:** مثل تکریر عین برائے غیر الحق. **قردد:** زمین بلند، مثل تکرار لام برائے الحق؛ جعفر، و دران هم مثل کرم یک حرف مکرر است. (رکاز الأصول) **عصبصب:** بمعنی شدید از عصب، وزنش فعلعل تکرار عین و لام برائے الحق بسفر جل. **مرمریس:** بمعنی سخت از مراسة ست، وزنش فعفعتل تکرار فاء و عین برائے الحق بخندر لیک.

تکریر فاء: بدون تکریر عین و لام. **روانبود:** پس جائز نیست مثل: ضضرب؛ زیرا که مستلزم ادغام است، و آس جهت لزوم ابتداء بسکون متذعر، و اگر همزه و صل آرند التباس لازم آید، و اگر ادغام نکنند ثقل ماند؛ لہذا باب دون قلیل است، و اجتماع متجانسین در نصر از قبیل تکریر فاء نیست؛ چه وزنش فعلست نه فعل، و اگر بعد عین تکریر ش کنند تکرار حرف بفضل حرف اصلی غیر مکرر لازم آید، و آس ثابت شده، پس آنچه در "شرح الأصول" است که این ثقل و قته لازم آید که تکرار بدون فعل شود با اینکه همچو شغل در نصر موجود است فقط ساقط شد. (حار بردی، رکاز الأصول)

وقویت: از قوقة بمعنی آواز کردن مرغ. **رباعی ست:** تزویج بر و زن فعل و فعللت. **نه از باب تکریر:** چنانکه کوفیان گویند؛ زیرا که اگر در وزلزل فاء و عین را در قویت هردو حرف علت را مکرر وزائد گویند کلمه بردو حرف باقی ماند، و اگر یک حرف را مکرر وزائد قرار دهند تحکم لازم آید. (شرح الأصول) **در اول:** چوں: افکل بر و زن افعال، و فعلل هم گفته اند چوں: ماسل نام موضعی، بخلاف بیبل که همزه اش در وسط است و اصلی است. **حرف اصلی:** و اگر حرف زائد باشد مضائقه نیست، نحو: أحصل بر وزن افعال. **نقط:** کم ازان نه زیاده، پس همزه بابل و اصطبل اصلی باشد. **بازیاده از سه:** نحو: مدحرج و متدرج و مندرج و مضروب و منصر و جزآں. **یابسه حرف:** [اصلی چوں: یرم و یلمع. آی و غالب است زیادت یائے تختانیه. یازیاده: از سه، چوں: سلحفیه بمعنی جانوره. اول رباعی: اصلی که آنجا زائد نشود، پس یستعور فعللول است، چوں: عضروف ط ی فعللول. غیر مضارع: که آنجا ناچار اصلی نیز زائد بود، نحو: یدحرج.

^{*} وزیاده از اول به معنی تحریک

والف وواو ناسه حرف ياز ياده مگر اول. ونون اگر ثالث است وساکن يا آخر کلمه بعد الف، ومطرد
است در مضارع وبعضی ابواب. وتأم مطرد است در تفعیل وبعضی ابواب مانند رغبوت. وسین در
باب استفعال، اما لام کم آید، وباء کتر بل نیاید بقول بعضی نحو: زیدل وعبدل وأهراق. چوں
غالب متعدد بود همه زائده اند اگر ممکن است نحو: إهجيري، وإلا حرفة كه مستلزم خروج نبود چوں
میم مدين، نه يالیش، وطائے قطوطی نه الفش، لوجود مفعول وفعوعل، نه فعال وفعوعل، ...

ياز ياده: نحو: سروح بالكسر وحاءً مهملة ناقص طولیه، وکنهور. بروزن سفر جل سحاب متراکم.
مگر اول: یعنی الف وواو در اول زائد نشود، پس در در تعلیل بمعنى داهیه ملحق بسفر جل. بروزن فعل است، والف در اول نیاید.
ونون اخ: یعنی زیادت نون ازگاه غالب است که در رتبه ثالث ساکن افتاد، چوں: عرند بعضیین، يا آخر کلمه بعد الف نحو:
عمران، واگر ثالث متحرک باشد اصلی است نحو: برناساء، کذا قيل. **بعضی ابواب:** ثلاثی مزید نحو: انظر واحر نجم.
بعضی ابواب: مثل: تفعل وتفاعل واستفعال وتفعل وجز آن. **رغبوت:** مصدر، وهمچنین نحو.
وسین: در باب استفعال مطرد است، وزیاد تش در اس طبع یسطیع که اصلش نزد سیبیه اطاع بطبع است شاذ بود، وزمخشی
سین کسک را که در حالت وقف بعد کاف خطاب مؤنث می افزایند نحو: أکرمشکس زائد شمرده، وابن حاجب قول اورد کرده؛
زیرا که دریں ہنگام شین کشکش هم که برائے فائدہ مذکوری آرند زائد شمردن خواهد افاده حال آنکه شین از حرف زیادت نیست.
اما لام: کم آید در اول ووسط زیاده نشود جز در آخر بعضی الفاظ یافت نه شد، بعضی فنی زیادت آس کرده اند.
بل نیاید: زیاده گفتن یعنی کلمه بر تقدیر زیادتی همه از سه حرف اصلی کتر نمایند. **بعضی:** یعنی مبرد؛ ولهذا آزا ز حروف زیادت
نشمرده. **أهراق:** اصله: أراق، همزه را بهاء بدل کردن، وچوں گمان میشد که هاء فاء کلمه است آنرا ساکن کرده همزه وصل
آوردنده، وهر اق هم آید، ومبرد را میرسد که گوید: الف در ای زیاده است؛ چه هرق هم می آید.
غالب متعدد: یعنی اگر در کلمه دو حرف ياز ياده یافته شود که زیادت آس در ای موضع غالب است.
إهجيري: بکسر همزه وحیم بمعنی داب وشان، پس همزه ویاء والف در ای زیاده است بجهت غایبی زیادت اینها باقی نه کلمه بر سه
حرف اصلی وزنش افعیلی است. **وإلا:** ای اگر زیادتی همه ممکن نبود؛ زیرا که بردو حرف اصلی میماند.
میم مدين: که زائد است وزنش مفعول. **قطوطی:** نام موضعیک طالیش زائد است وزنش فرعی.
نـ الفش: تابروزن فرعی باشد. **مفعول:** ناظر است بدمین، وفعوعل بقطوطی. **وفعوعل:** در کلام عرب چوں: عشویل.

واگر هر دو موجب خروج اند پس حرف که زیاد تش زیاده بود از دیگر، چوں: واو کوال نه همزه زاویه قرار داده شود اش اگرچه فوعل و فعلل هر دو نایابند، واگرچه کدام باعث خروج نشود و در کلمه فک ادغام بود با شبۀ اشتلاق بر شقۀ ترجیح دهنده یک را بفک ادغام، و بعضی بشبهه، پس یا ترجیح یا فعلل بود بزیادتی جیم برائے الحق، یا فعلل؛ لوحود آج، واگر شبۀ بر هر دو شق ست ترجیح بفک ادغام است، ...

موجب خروج: یعنی هر که رازاند گویند کلمه ازاوزان عرب بیرون رود. **کوال:** بمعنی کوتاه بروز نفواعل مطلق بسفر جل. هر دو نایابند: لیکن زیادت واو در وسط کلمه پیشترست از زیادت همزه دران؛ لذا واو رازاند گیرند نه همزه را. بدآنکه خروج از اوزان با شبۀ اشتلاق که معنی آش عنقریب میدانی معارض شود بایس طور که اگر در لفظی بزیادت حرف حکم کنند خروجش از اوزان عرب لازم نیاید، لیکن شبۀ اشتلاق مفقود گردد.

واگر بزیادت حرف دیگر حکم کنند خروج لازم شود که فقدان شبۀ اشتلاق درین صورت هر دو وجه رواست هر کراخواهند اختیار کنند، چوں: مسیک بفتح میم و یاء اگر میمیش رازاند گویند وزنش مفعول باشد و آش موجود است و ماده آش سیک بود و آش یافته شد، پس شبۀ اشتلاق مفقود گردد، واگر یاء رازاند قرار دهنده وزنش فعلیل باشد و آش ازاوزان عرب نیست، لیکن ماده اش مسک بود و آش ثابت است، پس شبۀ اشتلاق باقی ماند، بالجملة رواست که وزنش مفعول گویند یا فعلل. (شرح الأصول)

باشبۀ اشتلاق: [ای بر شق واحد یعنی بر تقدیر زیادتی که مخالف فک ادغام است، یعنی فک ادغام زیادتی آنرا مقتضی نباشد. (منه)] یعنی در کلمه هم ادغام باشد و هم شبۀ اشتلاق، و آش عبارتست از یافته شدن لفظی از ماده لفظ دیگر بدون مناسبت معنوی میان هر دو. (ركاز الأصول وغيره) **بفک ادغام:** ای بد لیل جواز آش، یعنی جواز فک ادغام مقتضی بزیادت حرف که باشد همان رازاند گویند اگرچه شبۀ اشتلاق از دست رود؛ زیرا که اشتلاق یقینی نیست، پس چرا ثقل فک ادغام در حرف متجانس اصلی برخود لازم گیرند. **بشبه:** یعنی شبۀ اشتلاق از دست ندهند، و باقی ماندن آش مقتضی زیادت حرف که باشد همان رازاند گویند اگرچه فک ادغام لازم آید؛ تا حتی الامکان لفظ موضوع مستعمل از دست نرود. **یافعلل:** اگر بفک ادغام ترجیح دهد.

برائے الحق: بعفتر پس فک ادغام صحیح باشد؛ زیرا که در ملحقات ادغام نشود اگرچه ماده اش یا ج خواهد بود و آش موجود نیست.

لوجود آج: بمعنی روشن شد، یعنی یاء رازاند و جیم را اصلی گویند؛ چه شبۀ اشتلاق آش موجود است، و فک ادغام را بر شاذ محول کنند، اگر جیم رازاند گفته شود بنای مجهل که یا ج باشد لازم می آید.

بر هر دو شق: یعنی از دو حرف هر کراخواهند رازاند گویند شبۀ اشتلاق از دست نرود. **ترجیح بفک:** پس حرف را که جواز فک ادغام مقتضی باشد رازاند گویند؛ زیرا که ترجیح شق دوم نیست و شبۀ در هر دو صورت باقیست.

چوں: مهدد؛ لوجود مهد و هد، واگر بفک نبود ترتیج بشبه بود، وزد بعضے بوزن اغلب،
نام زنے

پس موظب مفعل باشد؛ لوجود وظب، نه مطلب ورمان فعالان بود، لوجود رم، وزد بعضے

فعال که اس وزن در باش اغلب است، واگر شبہ بھر دو لقدرست ترتیج دهنده بوزن اغلب،
بریادت حرفي تقطیف

ولبعضے باقیس، پس حومان نه فوعال از حمن است بل فعالان از حوم که اغلب است، ومورق مفعل
وزن فعالان از فعال بفتح نام شنخه

بود، نه فوعل که اگرچہ در ان اقیس است اما مغلوب است،

لوجود مهد: [یعنی گواره وزین و جزاً]. یعنی مهد در اور هر دو صورت ماده اشتراق موجود است برابر است؛ که از مهد گیرند
و دال دوم رازلند برائے الحاق گویند؛ تا وزن فعل بود، یا از هد گویند، و میم رازلند قرار داده بر وزن مفعل خوانند، لیکن حکم
بریادت دال لازم است؛ تا فک ادغام شاذ بود. **اگر بفک:** ای اگر یه ریک شبہ اشتراق باشد و فک ادغام بود.

ترتیج بشبه: زیرا که مرنج دیگر نیست. **زد بعض:** حاصل آنکه: اگر در لفظی بر لقدر زیادت حرف شبہ اشتراق میشود لیکن
وزن مظلوب لازم می آید، و بر لقدر زیادت حرف دیگر بر وزن اغلب میماند لیکن شبہ اشتراق از دست میر و دریں صورت زد
بعضے ترتیج بوزن اغلب است، وزد جمهور شبہ اشتراق؛ زیرا که رد کلمه بطرف ترکیب موضوع مستعمل اگرچہ وزن مغلوب باشد
از ان بهتر است که ترکیب مجمل رد نمایند وزن اغلب حاصل کنند. **وظب:** نام موضعی که در ان فک ادغام نیست و شبہ
اشتقاق موجود. **مفعل:** بریادت میم و اصالت واو. **وظب:** بمعنی دام، پس وزنش فوعل باصالت میم وزیادت واو بود.

لوجود رم: بمعنی اصلاح یا کل و من موجود نیست؛ تا وزنش فعل گویند. **زد بعض:** ای زد مرجان بوزن اغلب.

در باش: ای اسمائے اشجار و اشجار. **اغلب است:** چوں: تفاح سیب، و کرات گند ناوجزاً. **شبہ:** یعنی بر لقدر وزن اغلب و غیر آن.

ترتیج دهنده: اگرچہ وزن اقیس معارض شود، پس حرف را که وزن اغلب مقتضی زیادت باشد زلند گویند.

بعضے باقیس: یعنی اگر لفظ بریک لقدر بر لفظ دوم بر وزن اقیس ترتیج دهنده. (منه)

حومان: بالفتح نبات بر وزن فعال بریادت الف مشتق از حمن بمعنی کنه، هندی: چھری نیست؛ زیرا که آن وزن مغلوب
ست، بلکه بر وزن فعال بریادت الف مشتق از حمن بمعنی گرد گردید نست، وابجا وزن اقیس معارض نیست.

فوعل: باصالت میم وزیادت واو از مرق. **که اگرچه:** کاف برائے علت و بیان هر دو میتواند شد، یعنی وزن فوعل در امثال مورق
که او لش میم مفتوح و ثانی و او ساکن و ثالث حرف مفتوح باشد بقیاس نزدیکتر است به نسبت مفعل بفتح عین؛ زیرا که مفعل از مثال

واوی صحیح اللام بکسر عین می آید چوں: موعد و موجل و موضع، کذا فی "شرح الأصول". (منه)

اما مغلوب است: ومفعل غالب؛ لبذا بر غالب حکم کرده شد که که ترتیج باقیس بیند وزنش فوعل گویند.

واگر اغلبیت نبود ہر دو برابرند، چوں: ارجوان افعالن ست یافعلوان، واگر شبہ اصلاً نبود پس باغلبیت، واگر نباشد ہر دو برابرند.

ای اغلبیت ہم نباشد

فصل

تمرین ای علمے کہ ازان جواب کیف تبی من کذا مثل کذا؟ آسان شود، یعنی اگر بنا کنی مثلاً از دعا مانند صحائف، و درال آنچہ قیاس خواهد بعمل آری، چگونہ آید جوابش دعا یا بود، ... فرع ای در مصنوع ازبدال وغیره

اگر اغلبیت: یکے از دوزن را وشبہ اشتراق بھر دو تقدیر یود. **ہر دو برابرند:** ای ہر دوزن برابرند در صحت و اعتبار، یا ہر دو حرف برابرند ہر کدام را کہ خواہند زائد قرار دھند. (منہ) **ارجوان:** بضم همزہ و حیم رنگ سرخ مغرب ارغوان.

اعلافت: بر تقدیر زیادت همزہ و اصالت واو چوں: أفعوان از ترکیب رجا یرجو، یافعلوان بر تقدیر اصالت همزہ وزیادت واو، مثل: عنفوان از ترکیب ارج بمعنی خوشبو، ویچ یکت ازیں دوزن بر دیگرے غالب نیست. (شرح الأصول)

پس باغلبیت: یعنی بر تقدیر زیادت حرفیک وزن غالب حاصل آید ہمان رازلہ گویند نحو: إمعة بمعنى ست رائے بروزن فعلة بصالت همزہ وزیادت حرف تعصیف، نہ فعلة بزیادت همزہ؛ زیرا کہ وزن فعلة بسیار است چوں: دنبة و قنبلة، وإفعلة مکتر مثل: إمللة، و ایمع و مع ہر دو مفقود است. **ہر دو برابرند:** چوں: اسطوانة کہ بروزن أفعوالہ بود یا فعلوانہ ہر دو ناور است، و سطن وأسط معدوم، و فيه شيء. **تمرین:** در لغت خو گرفتن، و وضع آس برائے امتحان متکلم است.

کیف تبی اخ: [چہ گونہ می سازی یا ساختہ میشود از چنین لفظ مثل چنین؟] معنی آس نزد جمهور آنست کہ اگر تغیر دی لفظ اول را، و تصرف کنی درال باقیائے مادہ اصلی، و گردانی آنرا بر صورت لفظ ثانی در حرکات و سکنات و ترتیب اصلی وزائد، و بعمل آری در مصنوع آنچہ مقتضائے قیاس بود از تقلیل و ادغام و حذف و قلب و جزاں برچہ صورت شود؟ و ناگزیر است از تناقض صیغہ ہر دو مادہ آس ٹگویند: از ضرب مثل: خرج یا یضرب بازار. و ہم از ربانی ثلاثی نہ سازند، ہاں بنائے مثال مجرد از مزید مضائقہ ندارد، پس اگر حروف مبني منه از مبني عليه زیادہ بود زائد را اندازند، و از مستغفر مانند کتف غفر سازند، و جرمی گفتہ: بنائے آنچہ در کلام عرب نبود روانیست اگرچہ مثل آس موجود باشد؛ زیرا کہ اختراع لفظی خواهد بود، گویند: کہ از ضرب مثل: دحرج بازار، جوابش وادہ کہ ایں محض امتحانست نہ برائے استعمال لفظ مبنی. **مانند صحائف:** کہ ازال صورتے صحائف ساختہ شده.

دعایا: اصلہ: دعایو، جمع دعیۃ، اصلہ: دعیو، پس یاء کہ در جمع بعد الف سوت و در مفرد مده زائدہ بود همزہ گشت، و واو یاء گردید و عالی شد، پس همزہ را بیاء بدلت کر دند و فتحتے دادند، و یاء را بالف دعا یا شد بقاعدة خطایا. (منہ)

بنائے مثل محوی از ضرب

پس دعا مبني منه ست، وصحابه مبني عليه ودعایا مبني، وابو علی گوید: بیگنی ویفرزائی در اصطلاح مبني آنچہ در مبني عليه افتاده وافز وده بود قیاساً، وزد بعض شرط قیاس نبود، چوں بنائی از ضرب مثل: محوی نزد جمهور مضربی شود، وزد ابو علی وبعضه مضري، واز دعا مثل اسم وغدِ دعوٰ و دعوٰ، وزد بعض ادع ودع، وبنائے عنسل وقفتخر از عمل، وقال: عنمل وقنوٰل و عنمل وقنوٰل آید بلا اد غام نون؛ بتاتباس بفعّل و فعل نیاید.

آنچہ در مبني عليه: یعنی آنچہ در مبني عليه بقاعدہ و قیاس افتاده بود از مبني هم افگندند اگرچه قاعدة حذف در ای نبود، خلافاً للجمهور. **شرط قیاس:** یعنی میگویند: که آنچہ در مبني عليه بقیاس یا بغیر قیاس حذف شده است در مبني هم اندازند، وزد جمهور حذف در مبني وقتیست که در مبني قاعدة حذف یابند، پس در حذف اختلاف شد، واتفاق برینست که زیاده کند و قلب سازند در مبني برابر زیادت و قلب مبني عليه، واجماع است بر حذف زوائد مبني عليه در مبني وقتی که گنجائش آن ندارد، و بر عدم ابدال واد غام در مبني وقتیکه علت ابدال واد غام که در مبني بود مفقوده باشد. (رکاز الأصول)

محوي: بضم ميم وفتح حاء وكس راء وواو ياء مشدد منسوب بمحوي اسم فاعل از تفعيل که ياء اخير ويكي ازو ياء مشدد ش افتاده ياء دوم واو شد، چنانکه در نسبت گذشت. **مضري:** بضم ميم وفتح ضاد وكس راء مشدد وباء موحده قبل ياء مشدد، پس يفتح حذف نکند؛ چه قاعدة حذف که در محوی بود ایجاد یافت شد.

مضري: بضم ميم وفتح ضاد وكس راء قبل ياء مشدد بروزان محوی بحذف لام کلمه وکیت عین، چنانکه در مبني عليه قیاسی بود اگرچه در مبني قاعدة حذف یافت شد. **دعو و دعو:** اول: اسم ست، وثاني، مثل: غد؛ چه اصل اسم سیو بکسر سین یا ضم آنست، لام کلمه حذف نموده بعد اسکان همزه وصل آوردند، واصل غد غدو بود واکر انداختند، وایس ہر دو حذف خلاف قیاس است، پس نزد جمهور وابو علی از مبني حذف نکند. (نظمي، شرح الأصول)

ادع: بروزان اسم وغد، وحذف آنچہ خلاف قیاس در ای ہر دو حذف شده. **عنسل:** بفتح عین و سین، ناهر سریع السیر.

قفتخر: بکسر قاف وفتح فاء حسیم. **قول:** مثل: عنسل از قال. **عنمل:** بتشدید لام، مثل: قفتخر از عمل.

قنوٰ: بتشدید لام، مثل: قفتخر از قال. **اد غام نون:** در ميم وواو در ہر چهار مثال باوجود قاعدة اد غام. **فعّل:** ناظرت با ولین، و فعل اگرچه مختص باغوالست، لیکن گمان میرود که شاید علمش کرده باشند، و میدانے که ہنگام خوف التباس اد غام نمی کنند.

(رضی) **فعل:** [بکسر فاء وتشدید عین ولام]. ناظرت با خیرین، ای التباس بایس وزن لازم می آید چوں: غلکد و سلغد، پس ہر کاہ عمل باد غام گوئی معلوم نشود که اصل کلمه است یامثل: قفتخر مرغم. (جار بردي، رکاز الأصول)

و جحنفل از کسر و جعل ممتنع است برائے ثقل، و یا لبس به فعلل. و بناهه ابکم از واي و اوی اوء و اوو بود. و اجرد و اي و اي و اطلخم ايئیا و ايويا.

جحنفل: بتقدیم چیم مفتوح بر حائے مهمله و فتح فاگنه لب. **ممتنع است:** پس کسنر و جعنلل گفته نه شود.

برائے ثقل: اگر ادغام نکنند؛ چه میان نون و راء و لام شدت اتصال است، و عدم ادغام باعث کمال ثقل.

لبس به فعلل: فعلل بفتحتین و تشدید لام اول مفتوح، نحو: شفلچ، ای اگر ادغام کنند التباس بدیں وزن لازم آید، و معلوم نشود که اصل کله است یافعنل مد غم. **ابکم:** بضم اول و ثالث پوست مقل. **و اي:** لفیف مقرون مهیوز عین بمعنی قصد.

اوی: لفیف مقرون مهیوز فای رجع. **اوء:** ازو اوئی، مثل: ابکم، اصله: اوئی، ضمیر همزه دوم بمناسبت یاء بکسره بدل شد اوی گردید، اعلال قاض کردنده اوء بکسره یاء تنوین شد. **اوو:** بکسره یا تنوین، مثل: ابکم از اوی، اصله: اوی ضمیر و او بکسره بدل شد همزه دوم بر اجتماع همز تین یواه، و تقلیل قاض کردنده، بعضی بادغام او گویند، و بعضی بدون آنچه واو مبدل از همزه مد غم نشود. (رکاز الأصول)

اجرد: ای و بناهه اجرد ازاله هر دو، و اجرد بالکسر و کسر راء تره ایست. **و اي:** [قابل آن اخفش است]. ازو اوی، اصله: اوئی، واو بجهت سکون و کسر ما قبل یاء شد و اعلال قاض گردید. **ایو:** ای مثال اجرد از اوی، در اصل ائوی بود، یاء بقاعدۀ قاض افتاد، و همزه ساکن کسره ما قبل یاء بدل شد ایو حاصل آید، پس نزد بعضی قلب و ادغام نه کنند اگرچه یاء و واو جمع آمده واول ساکن است؛ زیرا که واو مبدل از همزه است، چنانکه در ایوام مصدر، و بعضی گویند: هر گاه ابدال همزه یاء واجب شد قلب واو که بعد آنست یاء و ادغام یاء در یاء نیز شود، و قیاس آنکه در آخر ش سه یاء جمع شود حذف اخیر است، نزد بعضی نیماً مسیاً حذف شود، بریں تقدیر اوی بہر سه حرکات آید، نزد بعضی منوی در رفع و جر، پس اوی بکسر و تنوین در رفع و جر گویند.

اطلخم: ای و بناهه اطلخم بروزن اقشعر بمعنی تاریک شد و ازو اوی و اوی.

ایشیا: ای ازو اوی بریں صورت آید بکسر همزه و سکون یاء و فتح همزه تشدید یائے مفتوح والف، اصلش اوایی بس یاء بود بروزن اطلخم، واو بجهت کسر ما قبل یاء گردید اوی شد، یائے ساکن در متحرک ادغام یافت و یائے اخیر برائے فتح ما قبل الف شد ایشیا حاصل شد. (رضی، رکاز الأصول) **ایویا:** مثل: اطلخم از اوی بکسر همزه و سکون یاء و فتح واو و یائے مشدد قبل الف، اصله: ایوی بس یاء، یائے اول در ثالثی مد غم شد و ثالث برائے فتح ما قبل الف گردیده و همزه از کسره ما قابل یاء گشت ایویا حاصل آمده و یاء در واو مد غم نشود بالاتفاق؛ زیرا که همزه اول برائے وصل است، پس هر گاه بوصل یا مفتوح واقع شود همزه دوم باز آید؛ زیرا که علت ابدالش یاء، باقی خواهد ماند، مثل قال ائویا.

و بنائے اغدو دن از بیع و قوہ **اُبیسَعِ اقْوَویٰ** شود، و قیل: **اِقْوَیَا**، و عصفور از قوہ قویٰ۔ و بنائے قد عمل از قضی **قُضَىٰ** بحذف یائے ثالث منسیاً و قد عمل **قُضَىٰ** **و قُضَوَيَّةٌ** مانند **مُحَيِّيٌّ** و **مُحَوَّيٌّ** وجحمرش **قَضِيَا**، و قیل: **قُضَىٰ** **و حَلِيلَابٌ** **قَضِيَضَاءٌ**۔ و بنائے دحر جت از فرآ **قَرَأَيْتُ** و سبطر **قِرَأَيٌّ**۔ واطمانت **اَقْرَأَيَاتُ**، و مضار **عَشٌ** **يَقْرَئِيْبُ**۔ چوں **بَنَكَنَد** از روای **مُشَلٌّ**
کو کب، پس جمع بواؤ و نون کردہ بیائے متکلم اضافت نمایند **أَوَيٌّ** شود۔
ماشی **بَلَكْمٌ** از **شَعْرَارٍ**
بعد تخفیف همزہ

عصفور: ای و بنائے مثل عصفور بالضم کنجک. **قوی**: بالضم و تشید و او مکور ویائے مشد. **قد عمل**: بضم قاف وفتح
ذال و کسر میم. **قضی**: بضم قاف وفتح ضاد و تشید یا اصل آں قضی بس یا، بروزن قد عمل. **منسیا**: چنانکہ قاعدة اجتماع سے
یا، سے اول در دوم. **قضیه و قضویة**: [ای بناۓ آں از قضی]۔ اول بضم قاف وفتح ضاد ویائے مشد مکور
قبل مشد مفتوح، دوم بضم قاف وفتح ضاد و کسر و او ویائے مشد مفتوح، در اصل قضییہ بچہار یا، بود، پس خواه یائے اول رادر
دوم و سوم رادر چہارم بجهت سکون آنہا دنام کرده قضییہ گویند، خواه اول راحذف نمایند دو دوم را بو ا بدل کنند تا قضویة شود۔
مانند محی: بد و یائے مشد و محوی بحذف یائے اول و قلب دوم بواؤ در نسبت محی با اسم فاعل کر قاعدة در باب نسبت
گذشت. **جحمرش**: ای بناۓ مثل جحمرش لفتح جیم و میم و کسر راء از قضی. **قضیا**: بالفتح و تنوین، اصلہ: قضی بس یا،
اول مفتوح دوم مکور، یائے اخیرہ نسیاً حذف شد چنانکہ قاعدة اجتماع سے یاست، یائے دوم برائے فتح ما قبل الف شد و باجتماع
ساکنین افتاد، و آنچہ گفتہ انداز کے یائے اخیر ساکن شود و باجتماع ساکنین بیفتہ محل تامل است. **قضی**: تعلیل قاض در قضیی
و عدم اعلال یائے دوم که برائے الحق است. **حلیاب**: بکسر حانے مہملہ ولام اول و سکون بانے موحده گیا ہی است۔
قضیضاء: اصلہ: قضیضای تکرار عین ولام، یا، بقاعدہ رداء همزہ شد. **قرأت**: اصلہ: قرأۃ، همزہ دوم کہ در موضع لام
ست بیاء بدل شد. **سبطر**: بکسر سین وفتح باء و سکون طاء و راء، باشیش از فرقہ۔

قرای: اصلہ: قراء، همزہ دوم کہ در لام ست یاء شد، وچوں یاء بعد سکونت حرکت بران لشیل نباشد۔
اقرأیات: اصلہ: اقرء عت همزہ دوم لام بود یاء شد وہ گام اجتماع همزات اول و ثالث بحال می ماند۔ (شرح الأصول)
یقرئیی: بروزن بقریعی، اصلہ: یقراء، حرکت همزہ میانہ باول دادہ جہت کسر ما قبل بیاء بدل نمودند، واد غام در سوم نکردنہ؛
چہ در همزہ اد غام نشود. **چوں بناکنند**: این سوال ابن حنی از ابن خالویہ کرده بود در جواب حیران شد. **أُوي**: بفتحین و تشید
یاء؛ چہ مثل کو کب ازو و ای است، یائے تحرک از فتح ما قبل الف شد، حرکت همزہ بما قبل بردہ برائے تخفیف انداختند، =

واز اولق مثل: اخشوشن الناس ایلولق الْأَلْأُقْ.

فصل

در خط:

یاسین اگر اسم حرف هجا بود کتابت شن یاسین است، و اگر اسم شی دیگر است یاء سین بود ویس، و در مصحف مجید بر هر دو تقدیر اخیر است. بداینه اصل در خط هر کلمه کتابت آنست. بحر و فش بصورت تکمیلی نوشته باشند، ای نوشته بصورت مسئی
مر او راست در وقت ابتداء با آن وقف برال؛ ولہداره زیداً و مجیء مه جئت بهاء نویسند،
وقت تکمیلی
ومانند بزید ولزید و کزید و منک و ضرب کم متصل نگارند.

= ووی گردید، واو اول راهمزه کردنده چوں او اصل، هر گاه جمعش بواه و نون نمودند اوون شد با سقط الف مثل مصطفون، و هنگام اضافت بیان متكلم نون جمع افتاده و نوی شد، و بقایعده مسلمی اوی حاصل آمد. (جار بردي، رکاز الأصول)
ایلولق: مثل: اخشوشن، اصله: اولولق، اگر وزن اولق فوعل بود اولولق است، اگر اصلش افعال باشد بهر تقدیر همزه خواه و او از کسره ما قبل یاء شد. **خط:** و آن عبارت است از تصویر لفظ بحر و فش برائے آنست که خط دلیل لفظ میباشد، و مراد از خط عربی است، لیکن برائے غیر اهل عروض؛ چه مدار کتابت ایشان بر تلفظ است، و اینجا گاهی هر حرف ملفوظ نویسند، و گاهی هر غیر ملفوظ بر نگارند. (شرح الأصول، رکاز الأصول) **یاسین:** ای بصورت اسمی هر حروف نه مسئی. **یا سین:** ای کتابت شن بصورت اسم حروف هجا بود نزد بعضی. **یس:** ای کتابت شن نزد بعضی بصورت اسمی حروف است. **در وقت ابتداء:** لهنذار آئته و مررت به بدون واو و یاء نویسند؛ زیرا که هر دو در وقت حذف میشود، و همچنین تنوین نهی نگارند برائے حذف آس در حال وقف؛ ولہذا مثل: من ابینک؟ و فاضرب بالف نوشتند؛ چرا که در ابتداء همزه می خوانند اگرچه در درجه از تلفظ افتاده. (شرح الأصول، رضی)
ره زیدا: امر است از رای ییری که بجهت بقائے آس بریکت حرف هائے سکته لاحق کردنده.

مجیء مه جئت: "ما" استقہامیه است که مضاف الیه واقع شده، و افس افتاده هائے سکته لاحق شد.

بهاء نویسند: ای در حالت وصل چنانکه هنگام وقف می نگارند، و بهاء نوشته نهان مائے استقہامیه و قتے است که مضاف الیه واقع شود، و اگر مجرور بحر جر گردیده، نباید نوشته؛ زیرا که در وقت هم ترک آس جائز است؛ از آئنه جار مجرور بکمزه کلمه واحد هستند چوں: عم و مم و علام إلام. (منه) **مانند بزید:** حاصلش آئنه: اصل در خط هر کلمه آنست که جد نوشته شود، لیکن چوں کلمه یک =

وكتابات اضرbin^{بصورت اضرbin} بواو والف، واضربن بباء، وهل تضربن بباء ونون
بايد نوشتن؟ ^{بكل تضربن مثل تضربن} تاموکد بر صورت غير موکد نشود، لیکن خط همزه اول کلمه بالف است مگر در لکلا
ولشن ويومئذ و حنيئذ و هؤلاء، ومتوسط ساکن بوقت حرکت ما قبل، ومحرك بوقت حرکتش اگر
ما بعد سکون است،.....

= حرفی باشد بما بعد یا بما قبل می پیوندد، مثل: بزید و غلامی، ^{همچنین کلمه که} كتابات آس بر یک حرف مانده باشد اگرچه در تلفظ دو حرف ظاهر گردند: هذا وله کلمه دو حرفی لا جرم جدا نوشته شود، مگر اینکه ضمیر متصل با نون تاکید یا علامت شنیده و جمع و نسبت باشد، وجه درینه شدت اتصال است، یک حرف علی حده بتلفظ نیاید، و ضمیر وغیره مثل جزوست. (شرح الأصول)
اضربن: جمع مذکار امر با نون خفیف. **اضربن:** امر واحد مخاطبه با نون خفیف. **هل تضربن:** جمع مصادر بـنون خفیف.

هل تضربن: واحد مخاطبه مصادر بـنون خفیف. **بايد نوشتن:** زیرا که نون تاکید خفیف را که بعد ضممه یا کسره بود حذف کنند، آن را که بهشت نون محذوف شده بود باز آزند. **تاموکد:** پس شناختن موکد از غير موکد داننده قواعد خط را هم دشوار بـل ممتنع خواهد شد، و میدانی که ایں التباس در وقف هم موجود است. (شرح الأصول)

لیکن خط: [از بجا تا آخر کتاب از قاعدة صدر مستثنی است]. مخالف اصل مذکور است؛ زیرا که آنرا در خط صورت ممین نمیست اگرچه خلیل شکل سر عین ممین کرده، پس در اول کلمه بالف نوشته شود، بر این است که ابتدائے کلام بـدیانه، و صلی باشد یا قطعی، زائد یا اصلی، مبدل یا غیر مبدل، مفتوح یا مضموم یا مکسور؛ زیرا که همزه مثل حرف علت تخفیف میباید، و چون در اول کلمه تخفیف لفظی ممکن نبود در خط تخفیف نمودند نحو: الحمد وبالحمد وإنفراد واعلم وأهل وأحد وأجوه وإشاح. (رکاز الأصول)
مگر در لکلا!: ای جانیکه لام ابتداء بر "إن" شرطیکه آید، و جانیکه لفظیوم وحین ^{بكلمة "إذ"} مضاف شود، و جانیکه بائے تنبیه بر اولاء مددود داخل شود، در همه صورت بوقت حرکت خود نوشته شود برای تخفیف و کثرت استعمال.

بوقت حرکت: تاکتابت موافق تخفیف گردد؛ چه تخفیف همزه نیز بریں گونه است، پس همزه بعد ضممه بـواو و بعد کسره بـباء، وبعد فتحه بالف نوشته شود چون: بوس و ذیب و راس. (رکاز الأصول)

بوقت حرکتش: و حذف نکنند؛ زیرا که حرکتش قویست متبدل مگردد، پس کتابت آس تابع حرکتش اولی باشد، مخالف حرکت همزه اخیر که ضعیف دور معرض زوال است، و بعضه همزه متوسط را که تخفیف شد و اینام است از خط می‌گذرد نحو: مسلة و خطیة، وبعضه صرف مفتوحه را چون: یسل، بخلاف مضمومه و مکسوره. **بعد سکون:** چون: یسائل و لوم و پیش.

ویشتر مفتوحه را بعد الف نویسند، واگر بعد حرکت است پس در مؤجل بواو و در فتحة بیاء و در غیر آن بر طبق بین بین، و همزة اخیر اگر بعد متحرک است ساکن بود یا متحرک بوقت حرکت ما قبلش بنویسند، واگر بعد ساکن است بیگاند چوں: خَبْءٌ و خَبِّئٌ و خَبَّئٌ، و بعد اتصال ضمیر تائے تانیث و نون تا کید و مانند آن حکم متوسط یابد، چوں: جَزُؤُك وَرَدَاؤُك، نه در مانند مقووہ و بریه، و همزة که بعد آن مده بر صورت خطش بود بیفتند،

بعد الف نویسند: برائے کراہت مثیلین چوں: سال، بر وزن فاعل، و بعضی همه همزات متوسط بعد سکون اندازند.

در مؤجل: ای جائیکہ بعد ضمہ باشد. **در فتحة:** ای جائیکہ بعد کسره بود. **در غیر آن:** برای است که مفتوحه بعد فتحه بود چوں: سائل، یا مضمومه بعد ضمہ نحو: لوم، یا مکوره بعد آن مثل: ستم، یا مکوره بعد کسره یا مضمومه بعد ضمہ نحو: من مقرئه و رؤس. **بر طبق:** چنانکہ تخفیف آنهم بدینگونه می شود.

بوقت حرکت: نحو: لم یقرأ و لم یروؤ. **بیگاند:** از بحاست که اسم مدد و منون منصوب را بدو الف نویسند نه به نحو: سمعت نداء، الف اول نداء اصل لفظت و دوم بدل تنوین و همزة از میان افتاد، و حذف این همزة از روئے موافقت تخفیف و بولش در محل تغیر است؛ ولہذا بحرف حرکت خود نوشته شد؛ چه در وقف نمی ماند، و گویند: اگرما قبل ساکن مفتوح است نحو: خب، همزة در هر سه حال بیفتند، واگر مکور است بیاء، واگر مضموم است بواو نوشته شود نحو: رؤف و قرؤوا، و تزد بعضی اگر مفتوح است حذف شود و اگر مضموم یا مکور بود موافق حرکت خود نوشته آید، و میان ایں فرقه در منصوب منون اختلاف است که بیک الف نوشته شود یا بدو. (شرح الأصول) **خطنا:** در نصب والخش صورت همزة نیست بل تنوین منصوب است که در وقف الف نی شود، چنانکہ در رأیت زیدا. (جار بر دی)

مانند آن: که بینش و قف بر هم متعلق شود نه بر همزة چوں علامت تثنیه و جمع و نسبت.

حکم متوسط: ای موافق حرکت خود نوشته شود؛ زیرا که حرکتش تویی واژه زوال ایکن میشود. **جزؤک:** برفع همزة رأیت جزو اک بنصب و بجزئیک بھر. **رداؤک:** بضم همزة بواو و بردائک بکسر بیاء و رأیت رداءک، بعضی بیک الف نویسند اعنی همزة مفتوحه بعد الف افغانند چوں: سال، و بعضی بدو الف بصورت رداءک. **مانند مقووہ:** ای جائیکہ همزة بعد واو و یائے زائد بود، و تخفیش بقلب واو غام و تائے تانیث و آنچه در حکم اوست بدو پیوند، پس همزة حکم متوسط نیابد و از خط بیفتند چنانکه در وقت تخفیف. (رکاز الأصول) **بیفتند:** برائے کراہت اجتماع مثیلین، لیکن شرط است که از التباس ایکن باشد.

پس در مستهزون و مستهزین و علمت خطاهمزه را نویسنده، بل یک واو و یا والف، بخلاف نحو: ردایی وجباری که مده بر صورت همزه نمی‌ست، و در قرآن او یقراً آن همزه را بیگلنند؛ تا التباس بمفرد و جمع مونث نشود. الف که رابع یازیاده در اسم یاد ر فعل باشد یاء بود، نه بعد یاء در اول در دوم در آخر کلت زن تشنۀ بیاء نویسنده، نحو: صدیا، وبعد یاء هم در مانند یحییٰ و ربیٰ علما، والف ثالث اگر از یاء است بیاء نویسنده، واگرنه بالف، و در کلا بهردو نگارند، و از حروف جزبلی و الی و حتی بیاء نوشتة اند،

مستهزون: اصله: مستهزروون بدو واو که اول همزه مسلمه است. **مستهزین**: اصله: مستهزین بدو یاء او لش همزه مسلمه. **خطا**: اصله: خطأ بهمزة والف توین. **ویاء**: ای یک یاد ر مستهزین که آن یائے جمع است، و گاهی هر دو یاء در بینجا باقی دارند، و مستهزین نویسنده؛ زیرا که استقبال دو یاء مثل دو واو و در الف نمی‌ست. (شرح الأصول) **الف**: در خطای الف توین است و همزه افتاد. **ردایی**: ای مجهوز مضاف بیائے متکلم باآنکه یائے نسبت بدو پیوندد، پس در هر دو همزه نویسنده.

ک مده: زیرا که صورت همزه در بینجا در از است و صورت یائے مده مدور، و نیز یائے متکلم در حقیقت مفتوح است؛ چه همان اصلت در کلام ایک بر یک حرف بود مثل همزه استفهام و یائے نسبت مشدداست، و در ایس هر دو مد راه نیابد، پس گوید در حقیقت مده نمی‌ست، و همچنین مستهزین شنی بدو یا نویسنده؛ زیرا که مده نمی‌ست. (ص، جاربردی و غیر آآل)

بیگلنند: اگرچه بعد همزه مده بر صورت خطای است. **یاء بود**: ای بیاء نوشتة شود برای آنکه در اماله و تثنیه مثلا یاء می‌شود، بر این سمت که بدل از واو باشد نحو: اعطی و ارتضی و استرضی و معطی و مرتضی و مسترضی، خواه بدل از یاء چوں: اعني واسترسی و مرمنی و مستمنی، یانه از واو بود نه از یاء، مثل: حبلی و قهقری، واگرنه تانیث یا ضمیر بدو پیوندد چوں: ارطاء و مستشناه و اعطاه بالف نویسنده، و احديها مثلا شاذ است، حالفا للبعض. (شرح الأصول)

نه بعد یاء: ای الفیکه بعد یاء است بیاء نوشتة شود؛ برای که این اجتماع مثلین. **علما**: تا میان علم و غیر علم فرق شود، و عکس نکردنده؛ زیرا که غیر علم مقدم است، پس هر کاه در ان بالف نوشتند در علم بیاء فرق کردند. (شرح الأصول)

بیاء نویسنده: برای تثنیه بر اصل چوں: رمی، واگرنه تانیث با ضمیر بدو پیوندد الف نوشتة شود. **واگرنه**: ای بدل زیان نبود بالف نوشتة شود؛ چه اصل در کتابت آنکه بر صورت غیر نویسنده چوں: دعا و عصا. **بهردو نگارند**: ای بالف و یاء؛ زیرا که الفش یا از واو است بد لیل بد لیل آن بناه در کلتان خواه از یاء بد لیل اماله آآل. **جزبلی**: نوشتان الف بلی بیاء برای اماله است، و الی و علی بنابر آنکه الفش در إلیه و علیه یاء شود و حتی بر إلى محول است. (شرح الأصول) **بیاء نوشتة اند**: زیرا که الف محبوب الاصل است، و همچنین اسمائے لازم البناء، مثل: ما و اما و إذا، و همچنین حرف هجاء و متنی و ائی بیاء نوشتة شود، برای اماله.

و دو حرف مکر را که از یک کلمه اند یا دوم تاء ضمیر است و جنس اول بعد اد غام یک نویسنده است لینی اول تاء است
 چوں: فَرَّ وَبَتُّ، نَهْ وَعَدْتُ وَاللَّهُمَّ، أَمَا الَّذِي وَالَّتِي وَالَّذِينَ وَمَا وَعَمَّا وَأَمَّا وَإِلَّا بِخَلَافٍ
مذکور واحد مؤنث واحد جمع مذكر أصله من ما أصله عن ما
 قیاس است، والف الله ورحمن ننویسند، چنانکه همزه اسم در بسم الله الرحمن الرحيم، وهمزة ابن که نعت دور میان دو علم است.

یک نویسنده: زیرا که آنچه در لفظ ثقلیل بود در خط هم ثقلیل دانستند. **بت:** بروزن بعت، اینجا حرف دوم تاء ضمیر است و اول هم تاء است، پس یک نویسنده، و گاهی بد و تاء نویسنده؛ زیرا که مد غم و مد غم فیه در حقیقت دو کلمه است، و اگر دوم ضمیر مفعول است و جنس اول یک حرف نویسنده چوں: یدر ککم؛ زیرا که ضمیر مفعول چوں فاعل مثل جزو نیست.

نه وعدت والله: ایں جمله دو مثال است، پس در وعدت اگرچه حرف دوم ضمیر است و دال بباء بدل شده مد غم میگردد، لیکن تاء و دال یک جنس نیست، و در اللحم اگرچه هر دو لام یک جنس است، لیکن در یک کلمه نیست؛ چه لام تعریف کلمه دیگر است، پس هر دو یک حرف مینویسند، و هم در صورت نوشتمن اللحم بیک لام معروف بهنگر که همزه استفهام برآں آمده باشد مشابه میگردد. **اما:** بالفتح یا بالكسدران "ما" با "آن" مصدر یا شرطیه و "ما" زاده و إلا بفتح و کسر در آن لا.

بخلاف قیاس: و قیاس در الذي و غيره دو لام است، لیکن چوں بجهت لزوم لام تعریف خوف التباس در آن نیست از کثرت استعمال حذف کردند، واللذین تثنیه بلام نویشنده؛ تا از جمع ممتاز شود، واللذان واللئان واللئان را بران حمل کردند، و همچنین اللاء بلام نویسند؛ تا إلا مثبت نشود، واللاؤون واللائی واللواهی واللائی واللواه بران محول شد، و قیاس در "ما" وغیره نوشتمن نون بود، لیکن نه نگاشتن بوجیک در آخر باب می آید.

الف الله: در تسمیه واقع شود یا نه. **ننویسند:** برای کثرت استعمال و طلب تخفیف. **در بسم الله:** برای کثرت استعمال؛ چه در اوائل امور گفتة و نوشتة میشود، و در باسم الله فقط و با اسم رب حذف نکنند؛ برای قلت استعمال، و در بسم الله محرّها (هود: ۴۱) حذف شد؛ زیرا که کشی شنیان هم آنرا می خوانند، و این بر تلاوت زیاده است و کثرت ثابت، بخلاف اقرأ باسم ربك (العلق: ۱) با آنکه استعمال اسم بارب به نسبت الله کمتر است.

که نعت: و اگر نعت نبود نحو: زیدا بن عمرو همزه نوشتة شود، و همچنین اگر موصوف بضرورت منون آید. (منه)
دور میان: و اگر دور میان دو علم نبود حذف مگردد نحو: زید این خالک، و تنوین موصوف در لفظ هم ثابت ماند، و هرگاه این باب مضاف شود جو هر ی گفته: که ابو علی همزه ثابت دارد. (شرح الأصول)
دو علم: اسم باشند یا لقب یا کنیت یا مختلف.

ال که بعد لام جریاتا کید بود در مانند لب تماش بیفتند، و در مثل دهن همزه اش فقط چوں: للبن
 ای الف لام تعریف
 وللدهن. و بیگلنند همزه وصل را بعد الف استقہام، مگر همزه ال که اثباتش رواست نحو:
 که ضموم یا مکور باشد
 الرجل، والف ها در هذا وهذه و هذهان وهذین وهؤلاء، نه در هاتا و تی و ها ذاك و ها
 ذانک، والف ذلك وأولئك وثلث وثلثین ولکن ولکنْ، واکثری إبراهیم وإسماعیل
 مخفف حرف عطف
 وإسحق رابے الف و داود رابیک واو، وبعضاً سلیمان و عثمان و معاویة رابے الف نویسند،
 و می افرایید الف بعد واو بجمع که در فعل ست و ضمیر مفعول بدونه پیوسته؛
 و بعضی افرایید

لین: شیر ای لفظیکه اوش لام است. **تماش بیفتند:** برائے کرائہت اجتماع سہ لام.

دهن: روغن ای لفظیکه او ش لام نه بود. **فقط:** تا بر صورت نفی نگردد چوں: لا لدهن. **ویگلنند:** برائے کراہت مثیلین دلالت و جب حذف ثانی از لفظ. (رضی) **الف استفهام:** نحو: اینک و رابنک و اصطافی و راصطفی. **همزہ ال:** ای همزہ مفتوح ازاں باشد یا اینم الله. **رواست:** تا استفهام بخیر ملتیس نه شود.

هؤلاء: الف اینا از خط افگلنند؛ زیرا که استعمال بارے تنبیه با اسم اشاره بسیار است. (شرح الأصول)
نه درها تا: زیرا که اینا کثیر الاستعمال نیست، و در اخیر برائے آنکه کاف مثل جز شده است، پس مکروه و انتنند که باره رانیز متصل کنند؛ تا امتراج سه کلمه نشود؛ لہذا الف برائے تخفیف اند اختند، کذا فی "شرح الأصول" و "الشافیه" و رضی گفتة :
کاف منفصل نوشته میشود اگرچه کالجزء باشد درین صورت از حذف الف امتراج سه کلمه در خط لازم نمی آید، و وجه ویجهه نوشتن این الف قلت استعمال اسم اشاره ایست که او لش بارے تنبیه و آخرش کاف خطاب بود. **الف ذلك**: ای بیگلنند برائے کثرت استعمال ای الف "ذا" و مکمل باللام و کاف، و "أولاً" سر گاه کاف مرکب شود بارے تنبیه بر مردم دو نامد.

لکن: مشد مشبه بالفعل. بـ الف نویسند: ای داود رایک واو و ایبراہیم تامعاویة بـ الف نویسند؛ برائے کثرت استعمال، و در داود برائے کراحت دو و او اهم، و سبیکه الفاظ مذکوره اعلام هستند التباس هم خواهد شد، و حکایت کرده اند که قدماء از قراء کوفه هر الف را که متوسط و بـ ما قبل متصل باشد از کتابت می انداختند چون: کفرین و نصرین و سلطین. (شرح الأصول، ج، ظ)
در فعل ست: احتر از است از واو جمع در اسم خو: مسلموا المدینة، بعضی در اسم هم نویسند.

ضییر مفعول: [احتراس است از مش: ضربه و ضربوک]. همچنین نون جمع چوں: یضربون؛ چه واودرین وقت متوسط میشود، و در ضرب پو اهم تاکید الف باید نوشت؛ زیرا که واودر آخر است و کلمه تاکید منفصل.

تا بواو عطف مشتبه نگردد، چوں: قدر و ام يقصدوا، و در مائتان از جهت مائة، و دران تا جدا
ای برائے موافقت واحد

شود از منه، و واو بعد عمر و در حالت رفع وجر؛ تا تمیز یا بد از عمر، و در او لاء برائے موافقت
و افزايند

اولشك، و دران از جهت مخالفت إلیك، و در او لو بواسطه متابعت أولی، و دران از جهت مفارق
إلى، و حرف و شبه آنرا جزءی با کلمه "ما" که حرف ست متصل نویسنده،
برائے عدم استثنای آن

تا بواو اخ: بخلاف واو واحد که بعد آن الف نویسند، رضی گفت: زیرا که واوش لام کلمه است و از کلمه منفصل نیست پیوست نوشتة شود چوں: یدعو، یا جدا مثل: یغزو، پس بواو عطف ملتبس نشود واو جمع منفصل است. گویم: این تفرقه بجاست، لیکن در خط و تصویر لفظ نه بختد، پس اولی آنکه گفتة شود: در واحد نوشتند؛ تا از جمع ممتاز شود، و عکس نکردنده؛ برائے تقدم واحد.

اگر گویی: التباس واو جمع بواو عطف در صورتے که منفصل نوشتة شود، چوں: قدر و مسلم است، اما در صورت اتصال مثل: اضر بوا التباس نیست؛ چه واو عطف متصل نشود. جوابش آنکه هرگاه بعضی جایه التباس بود طردآ للباب همه جانو شتند، کذا فی "الرضی".

لم يقصدوا: آوردن ایس مثال برائے تمثیله بر اختلاف؛ چه بعضی بعد واو جمع در مصارع الف نویسند.

در مائتان: [ای افزايند الف در مائتان تمثیله]. و جمع را چوں: میات و میون بر مفرد حمل نکردنده؛ زیرا که صیغه مفرد بر جمع باقی نیست و تاکش افتاده، بخلاف تمثیله. (رضی، شرح الأصول)

ودران: ای در مائة می افزايند. **تا جدا شود:** و هم برائے کثرت استعمال؛ و لہذا در قافیه تفرقه نکردنده که قلیل الاستعمال است. (شرح الأصول) **واو بعد عمر و:** می افزايند الف وباء؛ تا بمحضوب و مضاف بیان ملتبس نشود.

در حالت: چه در حالت نصب تمیز بالف حاصل است که بعد عمر و آید، نه بعد عمر، و اگر عمر و مضاف بمحضمر یا در قافیه بود نویسند؛ چه در تصریف مر دو لفظ یکی باشد، و ضمیر مجرور کا لجزء است فعل دران بواو جائز نبود، و در قافیه که عمر و گنجید عمر نه گنجد. (جار بردي، شرح الأصول)

تا تمیز: و عکس نکردنده؛ زیرا که عمر و منصرف و خفیف است، پس زیادت بحاشش اولی بود. (جار بردي، شرح الأصول)

عمر: [بضم عین و فتح میم]. علم برائے کثرت استعمال نه عمر بمعنی زندگی. **أولو:** وأولو اسم اولی بقرف است از إلى حرف جر. **بواسطه متابعت:** همان واو است در حالت نصب و جر. **شبه آنرا:** ای اسمائے شرط واستفهام. (رضی)

جزءی: تا بغیر یاء که موجب التباس است لازم نیاید. **ما که:** بشرطیکه غیر مصدری بود؛ چه مصدری جزو ما بعد میشود، پس اقتضائے اتصال بما بعد کند نه بما قبل، و اما سمية منفصل است یعنی اتصال نخواهد بخواهد: إن ما عندي حسن.

چوں: إنما وأينما وكلما، چنانچه آن ناصبه وإن شرطيه با "لا"، ويوم وحين با "اذ" بر تقدير بنا.

چنانچه اخ: "آن" ناصبه بالا متصل نويشند؛ زير اكه ما بعدش منفرد است، وبرائے آنكه ناصب وجازم جزو فعل است، وهمچنین "إن" شرطيه برائے کثرت استعمال نحو: أحب أن لا تفارقني، و﴿إِلَّا تَفْعُلُوهُ﴾ (الأفال: ٧٣) وایس احتراز است از "آن" و "إن" مخفف از مشده، وہنگام وصل نون را نويشند؛ برائے تاكيد اصال خطي.
بر تقدير بنا: زير اكه مثل کلمه واحد است.

مكتبة المبشر

المطبوعة

ملونة كرتون مقوى	ملونة مجلدة
السراجي	شرح عقود رسم المفتى (٧ مجلدات)
الفوز الكبير	متن العقيدة الطحاوية (مجلدين)
تلخيص المفتاح	المرقة (٣ مجلدات)
دروس البلاغة	زاد الطالبين (٨ مجلدات)
الكافية	عوامل النحو (٤ مجلدات)
تعليم المتعلم	هداية النحو (٣ مجلدات)
مبادئ الأصول	إيساغوجي (مجلدين)
مبادئ الفلسفة	شرح مائة عامل (مجلدين)
هداية الحكمت	المعلقات السبع (٣ مجلدات)
	شرح نخبة الفكر
	هداية النحو (مع الخلاصة والتمارين)
	متن الكافي مع مختصر الشافعي
	رياض الصالحين (غير ملونة مجلدة)
	تفسير البيضاوي
	الحسامي
	شرح العقائد
	أصول الشاشي
	نفحات العرب
	مختصر القدوسي
	نور الإيضاح
	ديوان الحماسة
	المقامات الحريرية
	آثار السنن
الجامع للترمذى	البيان في علوم القرآن
	المسند للإمام الأعظم
	الهدية السعيدية
	القطبي
	تيسير مصطلح الحديث
	شرح التهذيب
	تعريب علم الصيغة
	البلاغة الواضحة
	ديوان المتنبي
	النحو الواضح (ابتدائية، ثانوية)

ستطبع قريبا بعون الله تعالى

ملونة مجلدة / كرتون مقوى

الجامع للترمذى	الصحيح للبخارى
	شرح الجامى

Book in English

- Tafsir-e-Uthmani (Vol. 1, 2, 3)
- Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
- Key Lisaan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
- Al-Hizb-ul-Azam (Large) (H. Binding)
- Al-Hizb-ul-Azam (Small) (Card Cover)

Other Languages

- Riyad Us Salihin (Spanish)(H. Binding)
- Fazail-e-Aamal (German)(H. Binding)
- Muntakhab Ahdees (German) (H. Binding)
- To be published Shortly Insha Allah
- Al-Hizb-ul-Azam(French) (Coloured)

مکتبہ البشیر

طبع شدہ

رنگین مجلد

تیسیر المبتدئ	فارسی زبان کا آسان قاعدہ	تفسیر عثمانی (جلد ۲)
تاریخ اسلام	علم الصرف (اولین، آخرین)	خطبات الاحکام لجماعات العام
بہشتی گوہر	تسهیل المبتدئ	حصن حسین
فوائد مکیہ	جوامع الکلم مع چہل ادعیہ مسنونہ	الحزب الاعظم (بینی کی ترتیب پر کامل)
علم الخواجہ	عربی کا معلم (اول، دوم، سوم، چہارم)	الحزب الاعظم (نئے کی ترتیب پر کامل)
جمال القرآن	عربی صفوۃ المصادر	اسان القرآن (اول، دوم، سوم)
نحویں	صرف میر	معلم الحاج
تعلیم العقادہ	تیسیر الابواب	فضائل حج
سیر الصحابیات	نام حق	فضائل بیوی شرح شماںل ترمذی
کریما	فصول اکبری	تعلیم الاسلام (کامل)
پند نامہ	میزان و منشعب	بہشتی زیور (تین حصے)
پڑھ سورۃ	نماز مدلل	بہشتی زیور (کامل)
سورۃ یس	نورانی قاعدہ (چھوٹا / بڑا)	
آسان نماز	عم پارہ درسی	
منزل	عم پارہ	
	تیسیر المبتدئ	

کارڈ کور / مجلد

فضائل اعمال	اکرام مسلم	آداب المعاشرت	حیات اسلامیین
مفتاح لسان القرآن (اول، دوم، سوم)	مفتاح احادیث	زاد السعید	تعلیم الدین
		جزاء الاعمال	خبر الاصول فی حدیث الرسول
		روضۃ الادب	اجماد (پچھنا گانا) (جدید ایڈیشن)
		آسان اصول فقہ	الحزب الاعظم (بینی کی ترتیب پر) (بینی)
		معین الغلفہ	الحزب الاعظم (نئے کی ترتیب پر) (بینی)
		معین الاصول	عربی زبان کا آسان قاعدہ

طبع زیر

کامل قرآن حافظی ۵ اسٹری

بیان القرآن (کامل)